

C. JULII CÆSARIS

DE

Bellis Gallico et Civili Pompeiano ;

NEC NON

A. HIRTII, Aliorumque

DE

Bellis Alexandrino, Africano, et Hispaniensi,

COMMENTARII;

Ex optimis atque accuratissimis FRANCISCI OUDENDORPII et SAMUELIS CLARKE editionibus expressi.

EDINBURGI:

Typis JOANNIS ROBERTSON.

M,DCC,LXXI.

C

I

m

H

c

c

n

H

C

c

t

c

C

d

g

H

C

f

f

t

f

C

I

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO

L I B E R I.

I. **G**ALLIA est omnis divisa in partes tres; quarum unam incolant Belgæ; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum lingua Celta, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important: proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt; quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in Septentriones, et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes, et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum Solis et Septentriones.

II. Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messala et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civi-

tati persuasit, ut "de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliae imperio potiri." Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia, lacu Lemanno, et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagerentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum *cx XL*, in latitudinem *clxxx* patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere; sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum id Sequanis multos annos obtinuerat, et a *s. p. q. r.* amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. "Perfacile factu esse," illis probat, "conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum," confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et iuramentum dant, et, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliae sese potiri posse sperant.

IV. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam ad hominum millia decem, undique coegit; et omnes clientes, oberatosque suos,

quorum

quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit : per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi coneretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est : neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilominus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt : frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburent ; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent : trium mensium mœlita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauracis, et Tullingis, et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exultis, una cum iis profiscantur : Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transfierant, Noriciamque oppugnarant, receptos ad se, socios sibi adfiscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent : unum per Sequanos, angustum, et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur ; mons autem altissimus impendebat, ut facile per pauci prohibere possent : alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius ; propterea quod Helvetiorum inter fines, et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Exremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva ; ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. v. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Coss.

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quam maximum militum numerum imperat ; (erat omnino in Gallia ulteriore legio una) ; pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos civitatis ; cujus legationis Nameius et Verudoctius prin-

eipem locum obtinebant: qui dicerent, "sibi esse in animo, sine ullo maleficio, iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat." Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum, et sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, "diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur."

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem, murum, in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto, praedia disponit, castris communit; quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare; et, si vim facere conentur, prohibiturum, ostendit. Helvetii, ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdium, saepius noctu, si percurrere possent, conati, operis munitione, et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non potuerant. His quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorig gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus: quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat, et quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; et a Sequanis impetrat, ut per fines suos ire Helvetios patiantur; obsidesque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant.

X. Caesar renunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt; quæ civitas est in provincia. Id si fieret, intelligebat magno cum periculo provinciae

provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasque ibi legiones conscribit; et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his praeliis pulsus, ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias, et fines Sequanorum, suas copias transduxerant, et in Aeduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum se suaeque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt, rogatum auxilium: “Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.” Eodem tempore, Aedui Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiores faciunt, “se se, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere.” Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt, et demonstrant, “sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui.” Quibus rebus adductus Caesar non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunæ sociorum consumptis, in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum insluit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. id Helvetii ratibus ac lintibus junculis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos, et inopinantes aggressus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugæ sese mandarunt, atque in proximas silvas abdidierunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L.

Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Quæ in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est; quod ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant

XIII Hoc prælio factò, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xx ægerrime confecerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit: "Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret; reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improvise unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magno opere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et intereptione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet."

XIV His Cæsar ita respondit: "Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret: atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent. qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret, quare timeret; neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblivisci veller; num etiam recentium injuriarum, quod, cò invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune injurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuësse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doceant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen si obsides ab

iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intellegat; et si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint; item si Allobrogibus satis faciant, sese cum iis pacem esse facturum." Divico respondit: "Ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consuerint: ejus rei populum Romanum esse testem." Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar, equitatumque omnem, ad numerum quatuor milium, quem ex omni provincia et Æduis atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecti, alieno loco, cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublatis Helvetiis, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam et novissimo agmine prælio nostros laceessere cœperunt. Cæsar suos a prælio continebat, ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, et nostrum primum, non amplius quinque aut sex millibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare; nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea uti minus poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferre, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratu præerat, (quem Vergrobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, et vitæ necisque in suos habet potestatem), graviter eos accusat: quod, "quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum suscepit;" multo etiam gravius, "quod sit destitutus," queritur.

XVI. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacebat, proponit: "Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus possint,

possint, quam ipsi magistratus; hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si jam principatum Galliarum obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciarî; hos a se coerceri non posse. Quin etiam, quod necessario rem coactus Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse."

XVIII. Cæsar hac oratione Lisei Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat: sed quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quarit ex solo ea, quæ in conventu dixerat. Dicit liberius, atque audacius, eadem secreto ab aliis quarit: reperit esse vera: "Ipsam esse Dumnorigem, summam audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum, compluris annos portoria, reliquaque omnia Aeduorum vestigia, parvo pretio redempta habere: propterea quod illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumtu semper alere, et circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse; atque hujus potentia causa, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre et propinquas suas naptum in alias civitates collocasse. Favere, et cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, et Romanos: quod eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacis frater in antiquum locum gratia atque honoris sit restitutus. Si quid accadat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire: imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare." Reperiebat etiam in querendo Cæsar, quod prælium equestre adversum paucis ante diebus esset factum; initium ejus fugæ factum a Dumnorige, atque ejus equitibus; (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Aedui miserant, Dumnorig præerat.) Eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quod obsides inter eos dando curasset; quod ea omnia non modo injussu suo et civita-

tis,

tis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset; quod a magistratu Æduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, et quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Proculum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsentem in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuatur, vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, “ ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera: nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere: propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset. Quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur: sese tamen et amore fraterno, et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Cæsare gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi a se averterentur.” Hæc quum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar ejus dexteram prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicæ injuriam, et suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones viciet: præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte confedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum pro prætore cum duabus legionibus, et iis ducibus, qui iter cognoverant,

summum

summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante se mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullæ, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Prima luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset; Confidius, equo admissus, ad eum accurrit: dicit, "montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse." Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiarum prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros expectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Confidium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciassse. Eo die, quo consuebat intervallo, hostes sequitur, et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei (quod omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; et quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIIII aberat) rei frumentariæ prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commississent; sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac laceessere cœperunt.

XXIV. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus completum, et interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab

his,

his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi, confertissima acie rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Cæsar, primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfrugerunt; ea disiecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, et pedem referre, et, quod mons suberat circiter M. passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte, et succedentibus nostris, Boii, et Tulingi, qui hominum milibus circiter xv. agmen hostium claudebant. et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenere: et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, et prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa bipartito intulerunt: prima, et secunda acies, ut victis, ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetus sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt: nam hoc toto prælio, quum ab hora septima ad vespertinum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotasque, matras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri positi sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo prælio circiter hominum millia cxxx superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die xv pervenerunt, quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingonas litteras, nunciosque

que misit, ne eos frumento, neve alia re juvarent: qui si juvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cepit

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare jussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia vi ejus pagi, qui Urbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; prima nocte, e castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt

XXVIII. Quod ubi Cæsar rescivit, quorum per fines iterant, his, uti conquirerent, et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et, quod, omnibus fractibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut in frumenti copiam facerent: ipsos oppida, vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent; et finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. in castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, et ad Cæsarem relatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia cclxxiii, Tulingorum millia xxxvi, Latobrigorum xiv, Rauracorum xxiii, Boiorum xxxi: ex his qui arma ferre possent, ad millia xcii. Summa omnium fuerunt ad millia cccxviii.

Eorum,

Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium c et x.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum conveniunt. "Intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis populi Romani, ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi Romani accidisse: propterea quod eo concilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur: locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent." Petierunt, uti "sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret; sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent." Ea re permessa, diem concilio constituerunt; et jurejurando, ne quis enunciaret nisi quibus communi concilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reverterunt, petieruntque, uti sibi secreto [in occulto] de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes fientes Cæsari ad pedes projecerunt: "Non minus se id contendere, et laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent." Locutus est pro his Divitiacus Æduus: "Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede arcefferentur. Horum primo circiter millia xv Rhenum transisse: posteaquam agros, et cultum, et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c et xx millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes, semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus præliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute, et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo Romano imploratos, neque recusatos, quo minus perpetuo sub illorum

ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate *Aduorum*, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut liberos suos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum, quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed pejus victoribus *Sequanis*, quam *Aduis* victis accidisse: propterea quod *Ariovistus*, rex Germanorum, in eorum finibus confedisset, tertiamque partem agri *Sequani*, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset, et nunc de altera parte tertia *Sequanos* decedere juberet; propterea quod, paucis mensibus ante, *Harudum* millia hominum *xxiv* ad eum venissent; quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani *Rhenum* transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. *Ariovistum* autem, ut semel Gallorum copias praelio vicerit, quod praelium factum sit *Amagetobriae*, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi si quid in *Cæsare* populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod *Helvetii* fecerint, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant; fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. Hæc si enunciata *Ariovisto* sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat; *Cæsarem* vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrire posse, ne major multitudo Germanorum *Rhenum* transducatur, Galliamque omnem ab *Ariovisti* injuria posse defendere."

XXXII. Hac oratione ab *Divitiaco* habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a *Cæsare* petere cœperunt. Animadvertit *Cæsar*, unos ex omnibus *Sequanos* nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. Ejus rei causa quæ esset, miratus, ex ipsis quæsivit. Nihil *Sequani* respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem *Divitiacus Aduus* respondit; "Hoc esse miseriorem, gravio-remque fortunam *Sequanorum*, quam reliquorum; quod soli ne in occulto quidem queri, neque auxilium implorare
auderent;

auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi."

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est, "sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo, et auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum." Hac oratione habita, concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret: inprimis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum, ac Sequanos intelligebat: quod, in tanto imperio populi Romani, turpissimum sibi et reipublicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feroces ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim quum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret: quibus rebus quam maturissime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo pastularent, uti "aliquem locum medium utriusque colloquio diceret: velle sese de republica et summis utriusque rebus cum eo agere." Ei legationi Ariovistus respondit; "Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Præterea, se neque sine exercitu in eas partes Galliarum venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum, sine magno comiteatu atque emolumento, in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano negotii esset."

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: "Quoniam tanto suo populoque Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset), hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in col-

loquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularer; primum, ne quam hominum multitudinem amplius trans Rhenum in Galliam transduceret; deinde obsides, quos haberet ab Ædnis, redderet; Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberet, voluntate ejus reddere illis liceret; neque Æduos injuri laesseret; neve his sociisve eorum bellum inferret. Si id ita facisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, (quoniam M. Messala, M. Pisone Coss. Senatus censuisset, ut, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodum reipublicæ facere posset, Æduos ceterosque amicos populi Romani defenderet), se Æduorum injurias non neglecturum."

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit: "Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuevisse. Si ipse populo Romano non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se a populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse; neque iis, neque eorum sociis, injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe iis fratrum nomen populi Romani abfuturum. Quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. Quum vellet, congregederetur: intellegendum, quid invicti Germani, exercitissimi in armis, qui inter annos XIV tectum non subissent, virtute possent."

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; et legati ab Æduis et a Trevis veniebant. Ædui, questum, "quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Ariovisti redimere potuisse." Treviri autem, "pagoscentum Suevorum ad ripas Rheni confedis, qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Natuam, et Cimerium fratres." Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque, re frumentaria,

quam

L I B E R I.

quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nunciatum ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vefontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum contendere, triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magno opere sibi præcavendum Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Dabis, ut circino circumductum, parte totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod est non amplius pedum decem, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vefontionem, rei frumentariæ, commeatusque causa, moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, (qui "ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis esse" prædicabant; "sæpenumero sese cum iis congressos, ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuisse"); tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum præfectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitia causa, Cæsarem secuti, magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant. Quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abdit in tabernaculis, aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timere paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque quique equitatu præerant, perturbantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem silvarum, quæ intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari

DE BELLO GALLICO

nunciabant, quum castra moveri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, gna luros.

XL. Hæc quum animadvertisset, convocato consilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos inculpavit: "Primum, quod aut quam in partem, aut quo concilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse. Cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritis videbatur. Factum etiam nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquid usus ac disciplina. quam a nobis acceperant, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiu inermos sine causâ timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos esse eosdem, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitu non potuerint. Si quos adversum prælium, et fuga Gallorum commoveret, hos, si quærent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris se ac paludibus tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna, et dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac, ne ipsum quidem sperare, nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque iterum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio imperatoris desperare aut ei præscribere, viderentur. Hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare: jamque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos brevi tempore judicatuuros. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam:

viſtam: ſuam innocentiam, perpetua vita; felicitatem, Helvetiorum bello eſſe perſpectam. Itaque ſe, quod in longiorem diem collaturus eſſet, repræſentaturum, et proxima nocte de quarta vigilia caſtra moturum, ut quamprimum intelligere poſſet, utrum apud eos pudor atque offici-um, an timor plus valeret. Quod ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſola decima legione iturum, de qua non dubitaret, ſibiſque eam prætoriam cohortem futuram." Huic legioni Cæſar et indulſerat præcipue, et propter virtutem conſidebat maxime.

XLi. Hac oratione habita, mirum in modum converſæ ſunt omnium mentes, ſummaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata eſt: princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de ſe optimum iudicium feciſſet; ſequæ eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam confirmavit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæſari ſatiſfacerent: " ſe neque umquam dubitaſſe, neque timuiſſe; neque de ſumma belli ſuum iudicium, ſed imperatoris eſſe, exiſtimaviſſe." Eorum ſatiſfactione accepta, et itinere exquiſito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, proſectus eſt. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt, Arioviſti copias a noſtris millibus paſſuum *iv* et *xx* abeſſe.

XLII. Cognito Cæſaris adventu, Arioviſtus legatos ad eum mittit: " quod antea de colloquio poſtulaviſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius accēſſiſſet; ſequæ id ſine periculo facere poſſe exiſtimare." Non reſpuit conditionem Cæſar: jamque eum ad ſanitatem reverti arbitrabatur; quum id, quod antea petenti denegaviſſet, ultro polliceretur: magnamque in ſpem veniebat, pro ſuis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis ſuis poſtulatſis, fore uti pertinacia deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. Interim, quum ſæpe ultro citraque legati inter eos mitterentur, Arioviſtus poſtulavit, " ne quem peditem ad colloquium Cæſar adduceret. vereri ſe, ne per inſidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione ſe non eſſe venturum." Cæſar, quod neque colloquium, interpoſita cauſſa, tolli volebat, neque ſalutem ſuam Gallorum equitatu committere audebat; commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimæ, cui quam maxime conſidebat, imponere; ut præſidium quam amiciffimum,

amicissimum, si quid opus fuisse esset, haberet. Quod quum diceret, non irridibile quidam ex militibus decemque legionis dixit. "Falsi, quam potissimum esset, Caesarem ei facere: potissimum se in cohorte praetoria loco decemam legionem habituram: nunc ad equum redirebunt."

XLIII. Planities erat magna, et in ea simulacra terrarum satis grandis. Hic locus quoque fore spatio ab castris cumque aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesari, quam equis devenerat, passibus ei ab eo tumulo constituit: item equites Ariovici pari intervallo constituerunt. Ariovici, ex equis ut colloquerentur, et praeter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Caesar, iuncto orationis, sua senatusque in eum beneficia commemoravit: quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa: quam rem et patris cognovisse, et pro maximis hominum omnibus consuevisse tribui docebat. "Illum, quam neque aditum, neque causam postulandi causam haberet, beneficio ac libertate sua ac senatus, ex praemia consecutum." Docebat etiam: quam veteres, quamque iustae causae necessitudinis ipse cum Aeduis intercederent: quae senatus constituta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent: populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil dependere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse. Quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id eis eripi, quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat. "ne aut Aeduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, ac ne quos amplius Rhenum transire pateretur."

XLIV. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit: de suis virtutibus multo predicavit: "Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum: et arcessitum a Gallis: non sine magna ipse magnaeque praemii donum propinquoque reliquisset: sedes habere in Gallia, ab ipsis concessas; obsides, ipsorum voluntate datos: stipendium capere iure belli, quod victores vicis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse: ac contra se castra habuisse: eas omnes copias a se uno praelio fuisse ac superatas esse: si iterum experiri velint, iterum paratum sese desertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recutare,

essent, quod sui voluntate ad id tempus dependerint. Amicum populi Romani esse ornamento, et presidio, non deprecari, esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum dependam remittatur, et deditioni subtrahatur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani munus, quam appetere. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transiret, id se sui munendi, non Gallie impugnandae causa facere: eius rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, et quod bellum non iuvaret, sed defenderet. Se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum; numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae fines egressum. Quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? provinciam suam hanc esse Galliam, seu illam nostram. Ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret: sic iterum nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod fratres a senatu, Eduos appellatos diceret; non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Eduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentioneis, quas Edui fecum, et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usus esse. Debere se suspicari, si minus Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia haberet, sui opprimendi causa habere: qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum; quod si eum interfecerit, multis se nobilibus, principibusque populi Romani gratum esse facerem. Id se ab ipso per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quod si decessisset, et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum; et quaecunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum."

XLV. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare "negotio desistere non posset, et neque suam, neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret; neque se judicare, Galliam potius esse Arriovisti, quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos, et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset: neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus sui voluisset."

XLVI.

XLVI. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumultum accedere, et ad nostros adequitare; lapides telaque in nostros conijcere. Cæsar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent, nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ, cum equitatu prælium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdivisisset, impetumque in nostros ejus equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset; multo major alacritas, rudiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XLVII. Biduo post Ariovistus ad Cæsarem legatos mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cæptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; aut si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causâ visâ non est, et eo magis, quod pridie ejus dici Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conijcerent. Legatam ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum vitum est, C. Valerium Procillum C. Valerii Caturi filium, summa virtute et humanitate adolescentem (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat), et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causâ non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsentem conclamavit: "Quid ad se venirent? an speculandi causâ?" conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum vi a Cæsar's castris sub monte confedit. Postridie ejus dici, præter castra Cæsar's suas copias transduxit, et millibus passuum xi ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento, comæatuque, qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos v Cæsar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: equestri prælio quoti-

die contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant vii, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa, delegerant: cum his in praeliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviora vulnere accepto, equo deciderat, circumfistebant; si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, iubeis equorum sublevati, cursum adaequant.

XLIX. Ubi eum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius comitatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus decem ab eis, castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam et secundum aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numerum xvi millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quae copiae nostros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihilo fecius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare; tertium opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit: paullumque a maioribus progressus aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus praelio non decertaret, hanc reperiebat causam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum fortibus et vaticinationibus declararent, utrum praelium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, "Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam praelio contendissent."

LI. Postridie ejus diei Caesar praesidio utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit: omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum

demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque intervallis, Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt; ne qua spes in fugam relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quæ in prælium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutum Romanis traderent.

LII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, et quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse adverterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato impetum fecerunt. Itaque hostes repente celeriterque procurrerunt; ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine sua, phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset; a dextro cornu vehementer multitudo suorum nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerint. Ibi perpauci, aut viribus eonfissi, transnatare contenderunt; aut lintribus inventis sibi salutem repperunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam ab domo secum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam. Utræque in ea fuga perierunt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostis equitatu persequentem, incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem, et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat: neque ejus calamitate de tanta volu-
ptate

ptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, de se ter fortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: fortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus, et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos infecti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

L I B E R II.

I. **Q**uem esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Romanum conjurare: obidesque inter se dare. Conjurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni præcata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hibernare, atque inveterascere in Gallia, moleste ferebant; partim qui, mobilitate et levitate animi, novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque his, qui ad concedendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur; qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant.

II. his nunciis litterisque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, et inita æstate, in interiorem Galliam qui deduceret. Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiores faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt, manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos [xii die] proficiceretur. Re

frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit.

III. Eo quum de improvviso, celeriusque omnium opinione venisset Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos locium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt: qui dicerent, "se suaque omnia in fidem atque potestatem populi Romani permittere; neque se cum Belgis reliquis consensisse, neque contra populum Romanum omnino conjurasse; paratosque esse, et obfides dare, et imperata facere, et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse: tantumque esse eorum omnium furorem, ut, ne SueSSIONES quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, detertere potuerint, quin cum his consentirent."

IV. Quum ab his quareret, quae civitates, quantaeque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos ab Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui, patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutones, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari fumerent. De numero eorum, omnia se habere explorata Remi dicebant; propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia lx; totiusque belli imperium sibi postulare. SueSSIONES suos esse finitimos; latissimos, ferocissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum; qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam, prudentiamque, totius belli summam omnium voluntate deferri: oppida habere numero xii; polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint; xv millia, Atrebates; Ambianos, x millia; Morinos, xxv millia; Menapios, ix millia; Caletos, x millia; Velocasses et Veromandos, totidem;

dem ; Atuaticos, xi millia ; Condrosos, Eburones, Carasos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad xl millia.

V. Cæsar Remos cohortatus, liberaliterque oratione profecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obfides ad se adduci iussit ; quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magno opere cohortatus, docet, quanto opere reipublicæ communisque salutis interfit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore conflegendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis, cum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque jam longe abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, et ab Remis cognovit ; flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res et latus unum castrorum ripis fluminis munebat, et post eum quæ erant, tuta ab hostibus reddebat ; et commeatus ab Remis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat ; ibi præsidium ponit ; et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabineum legatum cum v cohortibus relinquit. Castra in altitudinem pedum xii vallo, fossaque duodeviginti pedum, munire iubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum viii . Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. Ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique lapides in murum jaci cœpi sunt, murusque defensoribus nudatus est ; testudine facta, portas succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat ; nam quam tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas esset nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, “ Nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse.”

VII. Eo de media nocte Cæsar, (iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant), Numidas et Cretis sagittarios, et funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit : quorum adventu, et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potius-

di oppidi discessit. Itaque paullisper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis, ædificisque, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt : et ab millibus passuum minus *xx* castra posuerunt : quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum *viii* in latitudinem patebant.

VIII. Cæsar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, prælio superfedere statuit : quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo ; quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planicie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat ; et frontem leniter fastigiatus paullatim ad planiciem redibat : ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum *cd* ; et ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit : ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris educas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum : hanc si nostri transirent, hostes expectabant ; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggredierentur, parati in armis erant. Interim prælio æquesri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum prælio nostrorum, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt ; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat *Q. Titurius* legatus, expugnarent, pontemque interseinderent : sin minus poruissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant ; commeatuque nostros proliberent.

X. Cæsar certior factus a Titurio, omnem equitatum, et levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo lo-

eo pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine transeundo spem se sefellisse, intellexerant, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cepit; consilio convocato, constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reverti; et quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam in alienis sinibus decertarent; et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod, Divitiacum atque Ædaos sinibus Bellovacorum appropinquare, cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum pervenire properaret, fecerunt, ut confusis fuge profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus; quod, quæ de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum, equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen inoraretur, præmisit. His Q. Pedium, et L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti, et multa millia passuum profecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt: quum ab extremo agmine, hi quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi præsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis sequi destiterunt, seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Sueffionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit; et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex iti-

nere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cæpit. Interim omnis ex fuga Sueffionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt, et, petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueffiones accepit, exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset, omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, et voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Romanum armis contendere: item, quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri, mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem ab Romanis petierunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba. "Bellovacos omni tempore in fide, atque amicitia civitatis Æduæ fuisse: impulsos ab suis principibus, qui dicerent, Æduos, a Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Æduis defecisse, et populo Romano bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint."

XV. Cæsar honoris Divitiaci, atque Æduorum causa, "sefe eos in fidem recepturum, et conservaturum," dixit: sed, quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstabat, de obsides poposeit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreretur sic reperiebat:

reperiebat : " Nullum aditum esse ad eos mercatoribus : nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri : quod iis rebus relanguescere animos eorum, et remitti virtutem existimarent : esse homines feros, magnæque virtutis : increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent, patriamque virtutem projecissent : confirmare, sese neque legatos misifuros, neque ullam conditionem pacis accepturos."

XVI. Quum per eorum fines triduum iter fecisset ; inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse : trans id flumen omnes Nervios confedisse ; adventumque ibi Romanorum expectare una cum Atrebatibus, et Veromanduis, finitimis suis. nam, his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam experirentur : expectari etiam ab his Aruatucorum copias, atque esse in itinere : mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum idoneum castris deligant. Quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Cæsarem secuti, una iter facerent ; quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque iis demonstrarunt, inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere ; neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hæc sub sarcinis adoriri : qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium qui rem deferebant ; quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisus, atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis [enatis] et rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut instar muri hæc sepes munimenta præberent : quo non modo intrari, sed ne perspicì quidem possit. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii æstimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat : ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus hunc, et contrarius,

contrarius, passus circiter ce; infima apertus, ab superiore parte silvestris; ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen, paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter *xxx*.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequēbatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar *vi* legiones expeditas ducebat: post eas, totius exercitus impedimenta collocabat: inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant. præsidioque impedimenti erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commisserunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus ex silva in nostros impetum facerent; neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimisso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in silvis abditii latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prælii convenerat, ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant; subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pene uno tempore et ad silvas, et in flumine, et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurreretur: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi causa, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitatis, et successus et incursum hostium impediēbat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum; quod superioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab aliis doceri, poterant: et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI.

XXI. Cæsar necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent; quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset, prælii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus, pugnantis occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit; ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura, dejectusque collis, et necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis ut ante demonstravimus, interjectis, prospectus impediatur; neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legiones nonæ et decimæ milites, ut in sinistra parte aciei consisterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam hæc pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; et transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; et in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prælio, in fugam dederunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima, et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. At tum totis fere a fronte, et ab sinistra parte nudatis castris: quum in dextro cornu legio duodecima, et non magno ab ea intervallo septima constitisset; omnes Nervii consensu agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hosti-

um impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant : et calones, qui ab Decumana porta, ac summo jugo collis, nostros victores flumen transisse, conspexerant, prædandi causa egressi, quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, præcípites fugæ sese mandabant : simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur : alique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii causa ab civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, et pene circumventas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt : Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes petitos, civitati renuntiaverunt.

XXV. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus : ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis, duodecimæ legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento ; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso ; reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis ; in his, primopilo, P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset ; reliquos esse tardiores, et nonnullos ab novissimis desertos præterea excedere, ac tela vitare ; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit, neque ullam esse subsidium, quod submitti posset ; scuto ab novissimis uni militi detracto (quod ipse eo sine scuto venerat), in primam aciem processit ; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cujus adventu spe iliata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu imperatoris, etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar, quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Tribunos militum montit, ut paullatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, cum alii

hic

ne circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: et T. Labienus, castris hostium potitus, et ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit: qui, quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra, et legiones, et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio facta est, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent: equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute dederent, omnibus in locis pugnæ se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumultu, tela in nostros conjicerent, et pila intercepta remitterent; ut non nequicquam tantæ virtutis homines judicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prælio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto; majores natu, quos una cum pueris mulieribusque in æstuario ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dederunt: et in commemorando civitatis calamitate; ex decem ad tria senatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt: quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti jussit; et finitimis imperavit, ut ab injuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Atuatici, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in

cir-

circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet; una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius cē pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, et præacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati; qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent, iis impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio vi millia hominum una reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque præliis cum nostris contendebant: postea, vallo pedum xii, in circuitu xv millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt; primum irridere ex muro, atque increpitate vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ stature (nam plerisque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevis nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare considerent?

XXXI. Ubi vero moveri, et appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt; qui ad hunc modum locuti: “Non se existimare, Romanos sine ope Deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere [et ex propinquitate pugnare] possent; se, suæque omnia eorum potestati permittere,” dixerunt. “Unum petere, ac deprecari; si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Atuaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret: sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent: sibi præstare se in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuescent.”

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit; “Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditiois nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervii fecisset, facturum; finitimisque imperaturum,

peraturum, ne quam deditiis populi Romani injuriam inferrent." Re nunciata ad suos, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic, ut prope summam naui aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent : et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata, atque in oppido retenta : portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditioe facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant; partim cum his, quæ retinuerant et celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant; tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est: pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus *iv*, reliqui in oppidum rejei sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium *Liii*.

XXXIV. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Onismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate, ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deducis, in Italiam profectus est.

Ob easque res, ex litteris Cæsaris, dies xv supplicatio decreta est: quod ante id tempus accidit nulli.

L I B E R   I I I.

I. **Q**UUM in Italiam proficisceretur Cæsar, Serv. Galbam cum legione duodecima, et parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et flumine Rhodano, ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in eis locis legionem, hiemandi causa, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta, constituit, cohortes duas in Nantuatibus collocare; et ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus, positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit; alteram, vacuum ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisque opprimendæ consilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam plenissimam; detractis cohortibus duabus, et compluribus sigillatim, qui, com meatu petendi causa, missi erant, absentibus; propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri, existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ; neque de frumento, reliquoque commeatu, satis esset provisum; quod, deditioe facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat; concilio celeriter convocato, sententias exquirere cæpit: quo in concilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interelusis itineribus, possent; prope jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituisent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides, gæsq; in vallum conjicere. Nostri primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, et auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modo defesso, ex pugna excedendi; sed ne faucio quidem, ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis vi continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent; atque hostes acius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere, et fossas complere cæpissent, resque esset jam ad extremum perducta casum; P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent; post, dato signo, ex castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod iussi sunt, faciunt; ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos, interficiunt; et ex hominum millibus amplius x x x , quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, pius tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac, ne in locis quidem superioribus, consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fuis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prælio facto; quod sapius fortunam tentare Galba volebat, atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat; maxime frumenti, commeatusque inopia permotus; postero die, omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit; ac, nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolamem legionem in Nantuatis, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis, quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsiis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme, in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat; subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione vii proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti commeatusque petendi causa, dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Esubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus est civitatis longe amplissima auctoritas omnis græ maritimæ regionum earum; quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt; et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedant: et in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos:

laturos : reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem preferre, mallerent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, "si velit suos recipere, obseques sibi remittat."

IX. Quibus de rebus Cæsar ab Crasso certior factus ; quod ipse aberat longius, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum ; remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu ; simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant ; legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se, et in vincula coniectos ; pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quæ ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis ; navigationem impeditam, propter inscientiam locorum paucitatemque portuum, sciebant : neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant : ac iam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse : ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis conciliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant : naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciunt : auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. Erant hæc difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. Sed multa Cæsarem tamen ad id bellum incitabant ; injuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot civitatum conjuratio : in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes sibi idem licere arbitrantur. Itaque, quum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem servi-

tutis odisse; prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum, putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi flumini Rheno sunt; cum equitatu mittit. Huic mandat, "Remos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat; Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat." P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus XII in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classî, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, et Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præfecit; et quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis accedit semper, horarum XII spatio; neque navibus, quod, rursus minuente æstu, naves in vadis afflicterentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediabatur; ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme oppidi mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant; magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portubus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ; armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transira ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; sive propter

lini

lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantoque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commode posse arbitrabantur. Cum his navibus, nostræ classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, et pulsu remorum præstarent; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant, (tanta in eis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adiciebatur; et eadem de causa minus commode scopulis continebantur. Accidebat, ut quum favire ventus cœpisset, et se vento dedissent; et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et, ab astu derelictæ nihil saxo et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandum classem. Quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter cccxx naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, profectæ ex portu, nostris adversæ consisterunt: neque satis Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum, centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent: rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata a nostris; falces præacutæ, insertæ assixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi, adductique erant, navigio remis incitato, prærumpebantur: quibus abscissis, antennæ necessario concidebant; ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles, ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disiectis, ut diximus, annis; quum singulas binæ ac ternæ naves circumfisterent, milites summa vi trans-

scendere

scendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac, jam converſis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exſtitit, ut ſe ex loco movere non poſſent. Quæ quidem res ad negotium conſciendum maxime fuit opportuna: nam ſingulas noſtri conſectati expugnaverunt, ut perpauca ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint; quum ab hora fere iv, uſque ad ſolis occaſum, pugnaretur.

XVI. Quo prælio bellum Venetorum, totiuſque ora maritimæ conſectum eſt: nam quum omnis juvenſtus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid conſilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, in unum locum coëgerant: quibus amiſſis, reliqui, neque quo ſe reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque ſe, ſuæque omnia, Cæſari dederunt: in quos eo gravius Cæſar vindicandum ſtatuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris juſ legatorum conſervaretur. Itaque, omni ſenatu necato, reliquos ſub corona vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Cæſare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac ſummam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defece- rant; ex quibus exercitum, magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci Ebuſovices, Luxovique, ſenatu ſuo interfecto, quod auctores belli eſſe volebant, portas clauſerunt, ſequæ cum Viridovice conjunxerunt: magna- que præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerant, quos ſpes prædandi, ſtudiumque bellandi, ab agricultura et quotidiano labore revo- abat. Sabinus, idoneo omnibus rebus loco, caſtris ſe e- tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium ſpa- tio conſediſſet, quotidieque productis copiis pugnandi po- teſtatem faceret, ut jam non ſolum hoſtibus in contem- ptionem Sabinus veniret, ſed etiam noſtrorum militum vo- cibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum caſtrorum hoſtes accedere au- dicerent. Id ea de cauſa faciebat, quod cum tanta mul- titudine hoſtium, præſertim eo abſente qui ſummam im- perii teneret, niſi æquo loco, aut opportunitate aliqua da- ta, legato dimicandum non exiſtimabat.

XVIII.

XVIII. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum, ex his quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: et quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse Cæsar a Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Cæsarem, auxilii ferendi causa, profisciscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum; spes Venetici belli; et quod fere libenter, homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridovicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ad his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. Qua re concessa, læti, ut explorata victoria, farmentis, virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo acclivis, circiter passus M. Huc magno cursu contendunt; ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. Quos impeditis integris viribus nostri nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, et de navali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Cæsar certior factus: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt: nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, et regionem latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est aestimanda: quum intelligeret, in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde

unde L. Manilius Proconsul impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentaria provisa; auxiliis, equitatuque comparato; multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone, et Narbone, (quæ sunt civitates Galliæ provinciæ, finitimæ his regionibus), nominatim evocatis; in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt; deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disiectos adorti, prælium renovarunt.

XXI. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitanie salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspicere cuperent. Tamen confecti vulneribus, hostes terga vertere: quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare cepit; quibus fortiter resistentibus, vineas turreisque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos arariæ structuræ sunt; ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis; alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum decem devotis, (quos illi Soldurios appellant; quorum hæc est conditio, uti omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiam dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto cuius se amicitiam devovisset, mori recusaret) cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est. Tamen uti eadem deditionis conditione uteretur, ab Crasso impetravit.

XXIII. Armis, obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatum et Tarusatum profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu mu-

nitum

nitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoersus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque arceruntur: Quorum adventu, magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile deduci, hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis præsidii relinquere; ob eam causam minus commode frumentum, commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

XXIV. Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis; quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, et veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicatuuros existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: et, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, et sub sarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatio, atque opinio, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent; atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXV. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis conjectis, defensores vallo munitionibusque depellerent; auxiliariesque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco superiore missa, non frustra acciderint; equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, "non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere."

XXVI.

XXVI. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt; atque, his proruptis, prius in hostium castris constituerunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis confectatus, ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relictâ, multa nocte se in castra recepit.

XXVII. Hac audita pugna, maxima pars Aquitanix sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Turbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Siburzates, Cocofatesque. Pauca ultimæ nationes, anni tempore confixæ, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam ætas erat; tamen, quod omni Gallia pacata, Morini, Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam, quod intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasque esse; continentisque silvas ac paludes habebant; eo se, suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum Cæsar pervenisset, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus, silvæ evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longius impeditoribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cadere instituit: et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spa-

tio

no paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi sunt tempestates consecutæ, uti opus necessario intermitteretur; et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit; et in Aulercis, Lexovisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

L I B E R IV.

I. **E**A, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, et item Tenchteri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit; quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causa, ex sinibus educunt: reliqui, qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus in vicem anno post in armis sunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio, neque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi causa, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque sunt in venationibus: quæ res ercibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vitæ, (quod a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant, et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pellis, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta; et laventur in fluminibus

II. Mercatoribus est ad eos aditus; magis eo, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quo ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis his non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidiana exer-

E

citatione,

citatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis defiliunt, ac pedibus præliantur; equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quanvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollefcere homines, atque effeminari arbitrantur.

III. Publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse: itaque, una ex parte a Suevis, circiter millia passuum de, agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et qui paullo sunt ejusdem generis, etiam cæteris humaniores; propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent; tamen vestigiales sibi fecerunt, ac multa humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenctheri quos supra diximus: Qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis Germaniæ locis triennium vagati, ad Rhenum pervererunt: quas regiones Menapii incolebant, et ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosque habebant: sed tantæ multitudinis aditu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum dispositis præfidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium, neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt: et tridui viam progressi, rursus reverterunt; atque omni hoc itinere, una nocte, equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum quæta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis; uti et viatores, etiam invitos consistere cogant; et quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant: et mercatores in oppidis vulgus circumstet; quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e vestigio pœnitere necesse est, quum incertis rumoribus ferviant; et plerique ad voluntatem eorum facta respondent.

VI. Qua consuetudine cognita, Cæsar, ne graviore bello occurreret, maturius, quam consuevit, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit; missas legationes ab nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatoque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti, Germani latius jam vagabantur, et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliarum evocatis, Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit; eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt: quorum hæc fuit oratio: "Germanos neque priores populo Romano bellum inferre; neque tamen recusare, si laessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita; quicumque bellum inferant resistere, neque deprecari: Hæc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: Sese unis Suevis concedere; quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem quem non superare possint."

VIII. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. Sed exitus fuit orationis; "sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare; neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudinî hæc injuria possint: sed licere, si velint, in Ubiorum fini-

bus confidere; quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et a se auxilium petant: Hoc se ab Ubiiis imperaturum."

IX. Legati hæc se ad suos relatueros dixerunt; et, re libera, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: Inter ea, ne propius se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante, prædandi frumentandique causa, ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atque ejus rei causa moram interponi, arbitrabatur.

X. Mosâ profluit ex monte Vosgo, qui est in finibus Lingonum; et parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vahalîs, insulamque efficit Batavorum, in Oceanum influit; neque longius ab Oceano millibus passuum LXXX in Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribuorum, Trevirorum citatus fertur: et, ubi Oceano appropinquat, in plures dissolvit partes; multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovibus avium, vivere existimantur), multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Cæsar, quum ab hoste non amplius passuum XXI milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: Qui in itinere congressi, magnopere, "ne longius procederetur," orabant. Quum id non impetrassent, petebant, "uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet: Sibi que uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; ea conditione, quæ a Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: Ad has res consiciendas sibi tridui spatium daret." Hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur. Tamen "se se non longius millibus passuum XV, aquationis causa, processurum eo die" dixit: "huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret." Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes proelio lacefferent: et, si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat v milium numerus; quum ipsi non amplius

plius decem equites haberent; quod ii, qui framentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant; nihil timentibus nostris, quod legati eorum paullo ante a Cesare discesserant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes desiluerunt; suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo praelio, ex equitibus nostris interficiuntur *iv* et *lxx*. In his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissime resistit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam praelio excesserat, procul animadvertisset; incitato equo, se hostibus obtulit, atque interfectus est.

XIII. Hoc facto praelio, Caesar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui, per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent. Expectare vero, dum hostium copiarum augerentur, equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat: Et, cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno praelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et concilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae prætermitteret; opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane, eadem et perfidia et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt: simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum, et ipsi petissent, praelium pridie commississent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gavisus, illos retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatumque, quod recenti praelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

XIV. Acie triplici instituta, et celeriter *viii* millium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri, et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatium dabo; perturbantur, copias ne adversus hostem educere,

an castra defendere, an fuga salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruerunt: quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimenta, que prælium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus suis domo excefferant, Rhenumque transierant), passim fugere cœpit: ad quos consecrandos, Cæsar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt: Et quum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt; atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum ccccx millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle, dixerunt. Hi Cæsar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit, sibi Rhenum esse transeundum. Quarum illa fuit iustissima, quod quam videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent; suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique causa Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rheum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, "eos, qui sibi Galliæque bellum intulissent sibi dederent;" responderunt: "Populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?" Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, "Ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipubl. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis, satis futurum: Tantum esse nomen atque opinionem ejus exercitus, Ario-

visto

visio pulso, et hoc novissimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani, tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur."

XVII. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. Sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalibus paulum ab imo præcuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc quum machinationibus immissa in flumen delixerat, fistucisque adegerat; non publicæ modo, directæ ad perpendicularum, sed prona, ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent; iis item contraria et ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa stantebat. Hæc utraque insuper bipedalibus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directæ materia injecta contexebantur, ac longioribus cratibusque consternebantur. Ac nihilo secius publicæ, ad inferiorem partem fluminis oblique adigebantur; quæ, pro pariete subjectæ, et cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent. Et aliæ item supra pontem mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, deijciendi operis causa, essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus x, quibus materia cæpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus, pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondet, obsidesque ad se adduci jubet. At Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cæptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suæque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XIX. Cæsar,

XIX. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succis, se in fines Ubiorum recepit, atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suevis premerentur; hæc ab iis cognovit: Suevos posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suæque omnia in silvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinebant: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus hi rebus confectis, quarum rerum causa transducere exercitum constituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret; diebus omnino x et xix trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque reseidit.

XX. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit; quod, omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: Et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset; genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere, præter mercatores, illo adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Gallias, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum, cum navi longa, præmittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus: huc naves undique ex finitimis regionibus, et, quam superiore æstate ad Veneticum bellum se erat, classem jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veni-

unt,

unt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit, et cum his una Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius et virtutem et concilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cuiusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates; horteturque, ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

XXII. Dum in his locis Cæsar, navium parandarum causa, moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt; qui se de superioris temporis concilio excusarent, quod homines barbari, et nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Romano fecissent; seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus; quod neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat, magnum his obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duos transportandas legiones existimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant VIII onerariæ naves, quæ ex eo loco ab millibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, et L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit; equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, et se sequi, iussit: a quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas nostrum copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: Adeo montibus angustis mare continebatur, uti

ex locis superioribus in litus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam ix in anchoris expectavit. Interim legatis, tribunisque militum convocatis, et quæ ex Voluseno cognosset, et quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, (ut rei militaris ratio, maxime ut maritimæ res postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent), ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum et æstum uno tempore nactus secundum; dato signo, et sublatiis anchoris, circiter millia passuum viii ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmissis equitatu, et essedariis, quo plerumque genere in præliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas; quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant: militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi armorum onere oppressis, simul et de navibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, et equos infueros incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueverant, utebantur.

XXV. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatio, et motus ad usum expeditior, paullum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli, ac submo-
vereri jussit. Quæ res magno usui nostris fuit: nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt; ac paullum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos ut ea res legioni felicitate eveniret: "Desilite," inquit, "commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meam reipub. atque Imperatori officium præstitero." Hoc quam magna voce dixisset, ex navi se projecit, atque in hostes aquilam ferre cepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt: Hos item

alii

alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquantur.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex littore aliquos singulares, ex navi egredientes, conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur: plures paucos circumfistebant; alii ab latere aperto in universos tela coniciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit: et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neque longius profequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXVII. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: "Obsides daturus; quæque imperasset, sese facturos," polliciti sunt. Una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant: Tum, prælio facto, remiserunt; et, in petenda pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; et, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis arcessitam paucis diebus sese daturus dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenire, et se civitatesque suas Cæsari commendare cœperunt.

XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem IV, quam est in Britanniam ventum, naves XVII, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt: Quæ quum appropinquarent Britanniae, et ex castris viderentur tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset: sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno

magno sui cum periculo dejicerentur: quæ tamen, anchoris jactis, quum fluctibus complerentur, necessario, adversa nocte in altum provectæ, continentem petierunt.

XXIX. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena: quæ dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit; nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat; et onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat: neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna id quod necesse erat accideré, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent; et omnia deerant, quæ ad rescindendas eas usui sunt; et, quod omnibus constabat hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britannia, qui post prælium factum ad ea, quæ jussierat Cæsar, facienda convenerant, inter se collocti: quum equites, et naves, et frumentum Romanis deesse intelligerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat; optimum factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento comæatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere; quod, iis superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causâ in Britanniam transitorum confidebant. Itaque, rursus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt.

XXXI. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat; et, quæ gravissimæ afflicte erant naves, earum materia atque ære ad reliquas rescindendas utebatur; et, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quæ appellabatur VII; neque ulla ad id tempus belli suspitione interposita; quum pars homi-

num

num i
ii, qui
nuncia
ret, in
Cæsar,
initum
in eam
cedere
Quum
bus pr
omnib
omni
erat re
noctu
mis, i
fectis,
equita

XX
omnes
terrore
pertur
rint, e
interim
colloca
peditu
equitu
tum u
clivi a
moder
jugo in
suerin

XX
pugna
namqu
more
ad cor
tus, su
castra
bus o
cutæ f
nostro
berent
runt;
runt;
libera

num in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret : ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renuntiaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii ; cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci ; duas ex reliquis in stationem succedere ; reliquas armari, et confestim sese subsequi, iussit. Quum paullo longius a castris processisset ; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici, animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua ; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti ; paucis interceptis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant : simul, equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae : Primo per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt ; atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant : et quum se inter equitum turmas insinuaverint, ex essedis desiliunt, et pedibus præliantur. Aurigæ interim paullatim ex prælio excedunt, atque ita curru se collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita, mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in præliis præstant ; ac tantum usu quotidiano, et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in iugo insistere, et inde se in currus citissime recipere, consuerint.

XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae tempore opportunissimo, Cæsar auxilium tulit : namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum hostem et ad committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit ; et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt, continuos complures dies, tempestates, quæ et nostros in castris continerent, et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt ; paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt ; et, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent,

demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudo peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

XXXV. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acclerat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso praelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque aedificiis adflatis incensisque, se in castra reciperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. His Caesar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci iussit; quod, propinqua die aequinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus, paulo post median noctem naves solvit; quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt: sed ex his onerariæ ii eosdem, quos reliquæ, portus capere non potuerunt, et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent; Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi conveniunt. Qua re nuntiata, Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis iv fortissime pugnaverunt; et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Caesar postero die V. Labienum legatum, cum iis legionibus quas ex Britannia reducerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitatem paludum, quo se reciperent, non haberent, (quo perfugio superiore anno fuerant usi), omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succis, aedificiisque incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant,

se ad
gionu
Brita
bus g
natu

♦♦♦

I. L
fuerat
quam
que r
monst
facit
mus;
tione
ad on
paullo
Has
hum
ex H
citeri
rustis
dieba
certu
Pirus
rum
demo
cere.
eosqu
bello
addu
litem

II.
terior
fiscer
fingu
circit
ves,
abess
datis
fieri

se ad Cæsarem receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris, dierum xx supplicatio a senatu decreta est.

LIBER V.

I. Lucio Domitio, Ap. Claudio Coss. discendens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consueverat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti, quamplurimas possent, hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes æstuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri; quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. Ipse, conventibus Galliarum citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur; quod a Pirustis finitimam partem provinciarum incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant. "Nihil earum rerum publico factum consilio: seseque paratos esse" demonstrant, "omnibus rationibus de injuriis satisfacere." Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum, demonstrat. His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituent.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter de ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, et longas xxvi, invenit instructas; neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit; atque omnes ad portum Itium convenire

nire jubet : quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognoverat, circiter millium passuum xxx transmissum a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit : Ipse cum legionibus expeditis iv, et equitibus dcc, in fines Trevirorum profiscitur ; quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque Trafrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet ; magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix. Ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit ; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos, confirmavit ; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere ; iisque, qui per atatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorem pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt, et de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent ; Indutiomarus ventus, ne ab omnibus defereretur, legatos ad Cæsarem mittit ; “ sese idcirco ab suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret ; ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laboraret : itaque esse civitatem in sua potestate : sequi, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.”

IV. Cæsar, etsi intelligebat qua de causa ea dicerentur, quæque cum res ab instituto consilio deterreret ; tamen, ne astatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum eæ obsidibus venire iussit. His adductis, et in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat ; consolatus Indutiomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret : Nihilo tamen fecius principibus Trevirorum ad se convocatis, hos sigillatim Cingetorigi conciliavit : quod quum merito ejus ab se fieri intelligebat ; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perpexisset. Id factum graviter tulit Indutiomarus,

suam

suam gratiam inter suos minui : et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, quæ in Belgis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse; atque eodem, unde erant profectæ, revertisse : reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem totius Galliæ equitatus convenit, numero millium I V, principesque omnibus ex civitatibus; ex quibus perpauca, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliæ vergebatur.

VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo a nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, " Sibi a Cæsare regnum civitatis deferri : " quod dictum Ædii graviter ferebant; neque recusandi, aut deprecandi causa, legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, convocare singulos, hortarique cœpit, uti in contineati remanerent; metu territare, " non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsar, ut quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret : " Fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

VII. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur. Quare cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuerat, coercendum, atque deterrendum, quibuscumque rebus posset Dumnorigem statuebat: quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum ne quid sibi ac reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter x xv in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret; nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret. Tandem idoneam nactus tempestatem, mili-

tes, equitesque conscendere in naves jubet. At omnium impeditis animis, Dumnorix, cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Quare nunciata, Cæsar, intermissa profectio, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, "Liberum se, liberæque civitatis esse." Illi, ut erat imperatum, circumfistunt hominem, atque interficiunt: at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus et equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quæque in Gallia gererentur cognosceret, consiliumque pro tempore et pro re caperet; ipse cum V legionibus, et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit: et leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius delatus astu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano fere tempore: Neque in eo loco hostis effusus: sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius DCCC uno erant visæ tempore, a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu, et loco castris idoneo capto; ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiam confedissent, cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de III vigilia ad hostes contendit; eo minus veritus navibus, quod in littore molli atque aperto deligatas ad anchoram relinquebat; et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque effedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdid-

runt;

runt; locum nacti, egregie et natura et opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causa, jam ante præparaverant: nam crebris arboribus succis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant: At milites legionis VII, testudine facta, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit; et quod loci naturam ignorabat; et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, "superiore nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse; quod neque anchorarum funesque subsisterent; neque nautæ, gubernatoresque, vim pati tempestatis possent. Itaque, ex eo concursu navium, magnam esse incommodum acceptum."

XI. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex nunciis litterisque cognoverat, coram perspicit; sic ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen resciri posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, et ex continenti alios arcesciri jubet; Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, et cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, eadem copias, quas ante, præsidio navibus reliquit: ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majores jam undique in eum locum copiarum Britannorum convenerant. Summa imperii bellicæ administrandi, communi consilio, permixta est Cassivellauno; ejus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. Huic, superiore tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant. Sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant.

XII. Britannia

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa, memoria proditum dicunt; maritima pars ab iis, qui, praedae ac belli inferendi causa, ex Belgis transferant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerant, et bello illo ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaeque aedificia, fere Gallicis consimilia; pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere, aut talcis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: aere utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia, est; praeter fagum atque abietem. Leporem, et gallinam, et anserem gustare, fas non putant: haec tamen alunt, animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam: hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appellantur, ad orientem Solem; inferior, ad Meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem: qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut aestimatur, quam Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona. Complures praeterea minores objectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem: Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi, certis ex aqua mensuris, breviores esse, quam in continenti, noctes videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, decem millium. Tertium est contra Septentrionem: cui parti nulla est objecta terra; sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millium passuum.

XIV. Ex his omnibus, longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quae regio est maritima omnis; neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non ferunt; sed lacte et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem; atque hoc horridiore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso; atque omni parte corporis rafa, praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes;

munes; et maxime fratres cum fratribus, parentesque cum liberis: sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quæque deducta est.

XV. Equites hostium essedariiue acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermissu spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, perexiguo intermisso loci spatio inter se, constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo prælio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; et, quum paullum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio, et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat hac, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis, præliarentur, stationesque dispositas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt; rarique se ostendere, et lenius, quam pridie, nostros equites prælio laceffere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causa, 111 legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non abstiterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipientes hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi, facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt;

cesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamisiam, in fines Cassivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eo quum venisset, animadvertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes, flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate, atque eo impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis; dismissis amplioribus copiis, milibus circiter IV essedariorum relictis, itinera nostra servabat; paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitatus noster liberius, prædandi vastandique causa, se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat; et, magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur; et tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis, hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Maudubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Cassivellauno; ipse fuga mortem vitaverat;) legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturque, sese ei dedituros, atque imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentaque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dedunt. Ab

his

his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum; quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ causa, convenire consueverunt. Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt: seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, (quibus regionibus I v reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax,) nuncios mittit: atque his imperat, uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adorianentur atque oppugnent. Ii quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reducerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat; et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit: interdicat atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus bellum faciat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit resecas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno, ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continenti ad eum remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquæ fere omnes rejicerentur: quas quum aliquamdiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod equinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit: ac, summa tranquillitate consecuta, secunda inita quum solvisset vigilia, prima

ma luce terram attingit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subduētis navibus, concilique Gallorum Samarobrivaē peractō; quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios, Q. Ciceroni; tertiam in Esluos, L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum, hiemare iussit. Tres in Belgio collocavit; his M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos praefecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativulci erant, misit: his militibus Q. Tituriam Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos, praefesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici, jam multis palam ex civitate auctoribus, cum interfecerunt. Defectur ea res ad Caesarem. Ille, veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehentos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quaestoribusque, quibus legiones transfuderat, certior factus est, in hiberna preventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco; qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treviri nunciis impulsus, suos concitaverunt; subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri

arma

arma
parte
res fui
duxer
nostris
comm
posse

XX
us, eq
Hispan
borige
hunc r
ficiis, p
dio lib
re con
Caesare
fos ap
quod i
volunt
jusmo
tudo,
fuisse h
resister
bare p
piis po
esse G
oppug
legioni
negare
liberta
pietate
benefic
ut sua
manor
duo;
timi s
nem, a
suum
se pol
suos d
quod
referre
XX
tos des
diceba

arma cepissent, vallumque adscendissent, atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re, hostes ab oppugnatione suos reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: "habere sese, quæ de re communi dicere vellent; quibus rebus controversias minui posse sperarent."

XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpinus, eques Romanus, familiaris Q. Titurii; et Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante, missu Cæsaris, ad Amborigem ventitare consueverat. Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: "Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, plurimum ei confiteri debere; quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuaticis, finitimis suis, pendere consueisset; quodque ei et filius, et fratris filius, ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum se superare posse, confidat; sed esse Gallie commune consilium: omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteræ legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam proprietas satisfecerit, habere nunc se rationem officii; pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat. Magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo; ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Cicero-nem, aut ad Labienum deducere; quorum alter millia passuum circiter L, alter paullo amplius ab his absit. Illud se polliceri, et jurejurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum. Quod quum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre." Hac oratione habita discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpinus et Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati; etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant; maxi-

meque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt: magnaque inter eos existit contraversia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones, "nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum," existimabant. "Quantasvis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse, munitis hibernis," docebant. "Rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis, et a Cæsare, conventura subsidia." Postremo, "quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?"

XXIX. Contra ea Titurius, "sero facturos," clamitabat, "quum majores hostium manus, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos; neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contentione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem, spectare: subesse Rhenum: magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta." Postremo, "quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis contentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda."

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita; quum a Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, "Vincite," inquit, "si ita vultis," Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: "neque is sum," inquit, "qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient; et, si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant: nec rejecti et relegati longe ab ceteris, aut ferro aut fame intereant."

XXXI.

XXXI. Confurgitur ex concilio; comprehendunt utrumque, et orant, "ne sua disensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur; si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra, in disensione nullam se salutem perspicere." Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. Pronunciatur, prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquare cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum, et vigiliis, periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter a Romanorum adventum expectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem dimisisset, ex utraque parte ejus vallis subito se ostenderunt: novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco praelium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare, concurrere, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi salutis deerat: et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et, in pugna, militis officia præstabat: quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnam alacriores effecit; quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quæ quisque eorum carissima haberet, ab impedi-

mentis petere, atque abripere properaret; clamore ac strepitu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciare iusserunt, "ne quis ab loco discederet; illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent." Erant et virtute, et numero pugnando pares: nostri tamen ab duce, et a fortuna deserebantur; tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et quoties quæque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronunciare jubet, ut "procul tela conjiciant, ne propius accedant: et quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; (levitate armorum, et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse): rursus se ad signa recipientes insequantur."

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe exceßerat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, undi erant egressi, reverti ceperant, et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere velent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; et magna parte diei consumpta, quum a prima luce ad horam viii pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, et magnæ auctoritatis, utrumque finem tragula transiecit. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem, suos cohortantem, conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, "ut sibi, militibusque parcat." Ille appellatus, respondit, "si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil notitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere." ille cum Cotta faucio communicat; "si videatur, pugna excedant, et cum Ambiorige una colloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrare posse." Cotta se

ad armatum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

XXXVII. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat, et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: et quum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abjicere, imperatum facit: suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo; paulatim circumventus, interficitur. Tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petrosidus aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit: ipse pro castris fortissime pugnans, occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiores faciunt.

XXXVIII. Hac victoria sublati Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque noctem, neque diem intermittit; peditatumque se subsequi jubet. Re demonstrata, Atuarucisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, "ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duo, magnamque partem exercitus interisse" demonstrat: "Nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem" proficitur "adjutorem." Facile hac oratione Nervii persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes sub eorum imperio sunt; quam maximas manus possunt, cogunt: et de improvviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvis decellissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Atuatuci, atque horum omnium socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in

celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores, confidebant

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsecrant omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum cxxx excitantur incredibili celeritate; quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo majoribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eadem ratione, qua pridie resistit: hoc idem deinceps reliquis sit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non agris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multæ præfusse fudes magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur; pinnæ loricaeque ex cratibus adtexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces, principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: "Omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Cæsaris, reliquorumque, hiberna oppugnari." Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciendæ causa. "Errare eos" dicunt, "si quidquam ab his præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil, nisi hiberna, recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere; et quascumque in partes velint, sine metu, proficisci." Cicero ad hæc unum modo respondit: "Non esse consuetudinem populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint, se adiutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare, pro ejus iussu, quæ petierint imperaturos."

XLII. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum xi, et fossa pedum xv, hiberna cingunt. Hæc, et superiorum annorum consuetudine, a nostris cognoverant; et quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed, nulla ferramentorum copia, quæ sunt ad hunc usum idonea, gladiis cespitem circumcidere; manibus, sagulisque, terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit; nam minus horis tribus, milli-

um x in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus, turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo coorte vento, ferventes fusili ex argilla glandes, fundis; et fervefacta jacula in casâs, quæ more Gallico stramentis erant testæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore infecuti quasi parta jam atque explorata victoria, turres testudinesque aperire, et scalis vallum adscendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suæque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma; et quodam loco turri adaecta, et contingente vallum; tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt; suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, "si introire vellent," vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIV. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulso, et L. Varenus. Hi perpetuas inter se controversias habebant, quinam anteferretur; omnibusque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulso, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, "Quid dubitas" inquit, "Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ spectas? hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit." Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones; quæque pars hostium confertissima visa est, in eam erumpit. Nec Varenus quidem tum sese vallo continet; sed omnium veritus exilimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulso pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum tela universi conjiciunt; neque dant regredeundi facultatem. Transfigitur scutum Pulsoni, et verutum in balteo desigitur. Avertit hic casus

sus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum: impeditum hostes circumstant. Succurrit inimicus ille Varenus, et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulsione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Illic vero occurrit ocius gladio, et minusque rem gerit Varenus; atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit: dum cupidius instat, in locum dejectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulsio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute antefendus videretur.

XLV. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnationio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat; tanto crebriores literæ nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas effert; et Gallus inter Gallos sine ulla suspitione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo, de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XLVI. Cæsar, acceptis literis hora circiter **xi** diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum **xv**: jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire: exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter **cd** ex proximis hibernis cogit.

XLVII. Hora circiter **iii**, ab antecusoribus de Crassi adventu certior factus, eo die millia passuum **xx** progreditur. Crassum Samarobriæ præficit, legionemque ei attribuit; quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, literas publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere

cum

cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et eade cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiae venissent, veritus, ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferrī sciret, literas Casari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset; rem gestam in Eburonibus perferibit; docet omnes equitatus peditatusque copias Trevirorum, 111 millia passuum longe ab suis castris confedissee.

XLVIII. Caesar, concilio ejus probato, etsi, opinione 111 legionum dejectus, ad 11 redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum euidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam literis mittit; ne intercepta epistola, nostra ab hostibus concilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola, ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abjiciat. In literis scribit, "se cum legionibus profectum celeriter adfore:" hortatur, "ut pristinam virtutem retineat." Gallus periculum veritus, ut erat praeeptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrim adhaesit, neque ab nostris biduo animadverta, tertio die a quodam milite conspicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes laetitia afficit. Tum fumī incendiorum procul videbantur: quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Caesarem omnibus copiis contendunt: ex erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui literas ad Caesarem referat. Hunc admonet, iter caute diligenterque faciat. Perferibit in literis, "hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse." Quibus literis circiter media nocte Caesar allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce prima, movet castra; et, circiter millia passuum IV progressus, trans vallem magnam, et rivum, multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, confedit; et, quam aequissimo potest loco, castra communit:

munit : atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis ; tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit ; et consilio, ut in summam contemptiorem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire possit.

L. Eo die parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent : Galli, quod ampliore copias, quæ nondum convenerant, expectabant : Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicare posset, ut citra vallem pro castris prælio contenderet ; id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere, seque in castra recipere jubet ; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obsidui ; atque in hi administrandis rebus quam maxime concurrari, et cum simulatione timoris agi jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt : nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, et tela in munitionem ex omnibus partibus conijciunt. Præconibusque circummissis, pronunciari jubent ; " seu quis Gallus seu Romanus, velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere : post id tempus non fore potestatem." At sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitem, quod ea non posse introrumpere videbantur ; alii vallum manu scindere, alii fossas complere, inciperent. Tum Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emissio, celeriter hostes dat in fugam : sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo : magnumque ex eis numerum occidit, atque omnes armis exiit.

LII. Longius prosequi veritus, quod silvæ paludisque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illorum, locum relinquere videbat ; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. Producta legione, cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quanta cum virtute, res sint administratæ : Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat : centuriones sigillatim, tribunosque militum appellat ; quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceroais cognoverat. De casu Sabini et Cottæ, certius ex cap-

ptivis
stam p
detrime
æquior
immor
que ho
linquat

LIII
celerita
ab hili
eoque
noctem
more s
no fier
qui po
ctu pr
Fabius
legioni
constit
hiemer
commo
vitates
omnes
rent, a
naque
re toti
sit, qu
accipe
præfec
earum
di sui
VIII,
ria Ca
retur.

LIV
vocati
nunci
officio
firma,
quem
Morit
regnu
cum i
ti, re
tisfac

ptivis

ptivis cognoscit. Postero die, concione habita, rem gestam proponit; milites consolatur. et confirmat. Quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc equiore animo ferendum docet; quod, beneficio eorum immortalium, et virtute eorum, expiato incommodo, neque hostibus diutina latatio, neque ipsis longior dolor relinquitur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos, incredibili celeritate, de victoria Cæsaris fama perfertur; ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum abesset circiter LX, eoque post horam IX diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione, in sua remittit hiberna: ipse cum III legionibus circum Samarobriam trinis hibernis hiemare constituit; et, quod tanti motus Galliæ existerant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit: nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galli civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus; "magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa, convenisse; neque longius millia passuum VIII, ab hibernis suis adfuisse; sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur."

LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis; alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas imprimis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant), interficere publico consilio conati: cum ille praesensisset, ac profugisset, usque ad fines insecti, regno domoque expulerunt; et, missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis, quum is omnem ad se senatum venire

venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Æduos et Remos, (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit; alteros, pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide; alteros, pro recentibus Gallici belli officiis), nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis: idque adeo, haud scio, mirandumne sit, quum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

LV. Treviri vero, atque Indutiomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transfret: quum "se bis expertos" dicerent, "Ariovisti bello, et Tenchthororum transitu; non esse amplius fortunam tentandam." Hac spe lapsus Indutiomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultro ad se veniri: altera ex parte Senones Carnutesque, conscientia facinoris instigari; altera, Nervios Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. (Hoc more Gallorum est initium belli): quo, lege communi, omnes puberes armati convenire consueverunt; et, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, (quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse), hostem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilia pronunciat, arcessitum se a Senonibus, et Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum; ac, prius, quam id faciat, Labieni castra oppugnaturum. Quæ fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum et loci natura, et manu, munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo

nihil

nihil
dimit
prop
cilio
tesque
Interi
sub ca
noscer
plerum
nus su
nem,

LV
rus a
omni
rat, t
tinuit,
perfer
duction
dici co
tumel
nostri
perfi
omner
territis
accidit
nequa
deret
segere
mia:
homin
rent, i
terficit
tes, q
cognit
rant, c
Cæsar

num,
simul a

nihil timebat; sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige, atque ejus propinquis, oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique evocat: iis certam diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; alias, ut situm castrorum cognosceret; alias, colloquendi aut territandi causa: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

LVIII. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet; nocte una intromissi equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcescendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim, ex consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso; ubi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt; subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit atque interdicit, proteritis hostibus atque in fugam conjectis, (quod fore, sicut accidit, videbat), unum omnes peterent Indutiomarum; neu quis quem prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, spatium nactum, illum effugere volebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paulloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

L I B E R VI.

I. **M**Ultis de causis Caesar majorem Galliæ motum expectans, per M. Silanum, C. Anrictium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad

urbem cum imperio reipublicæ causâ maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, et ad se proficisci juberet: magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et reipublicæ et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Trevis imperium deferatur. Illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant: inventis nonnullis civitatibus, jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parati videret; Nervios, Atuatricos, Menapios, adjunctis Cisterneanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare; a Trevis Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque, nondum hieme confecta, proximis XV coactis legionibus, de improvviso in fines Nerviorum contendit; et, prius, quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditio-nem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliæ primo vere, uti instituerat, indicto; quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet, in oppida multitudinem convenire: con-nantibus, prius, quam id effici posset, adesse Romanos annunciat.

nunciatur. Necessario sententia desistunt; legatosque, deprecandi causa, ad Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam; excusationemque accipit: quod æstivum tempus instantis belli, non questionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela; eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliæ pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis, motus exsistat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello laceraret; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhœnani congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiant, suæque eodem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, et M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, ædificia vicofque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatus ad eum, pacis petendæ causa, mittunt. Ille obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treviri magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: jamque ab eo non longius bidui via aberant, quam duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris

a millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans, temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio cohortium v impedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem profiscitur; et, M. passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque praeceptis. Hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transiturus existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam; "quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubiam non devocaturum, et postero die prima luce castra moturum." Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogeat. Labienus, noctu tribunis militum, primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii proponit; et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, quum Galli, cohortati inter se, ne "speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguum manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeat;" flumen transire, et iniquo loco praelium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum praemissis paulum impedimentis, atque in tumultu quodam collocatis; "Habetis," inquit, "milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem, nobis ducibus, virtutem, quam sæpe numero Imperatori praestitistis: adesse cum, et hæc coram cernere, existimate." Simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet; et, paucis turnis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublata, pila in hostes immittunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petierunt; quos Labienus equitatu consecratus, magno numero interfecto, compluribus capis,

captis, ni, qui domum defectio cessere. demonst

IX. duabus altera, altera, ntis ro tum tr institut opus e lict, r equita atque legato auxili tunt, mano ampli caussa tisfac

X. vos o hibus pediti frum Ubii in o hom nane plor cogn tern res, suis mos din tinc vis, hib run

captis, paucis post diebus civitatem recepit: nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanfisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quod [Germani] auxilia contra se Treviris miserant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paulum supra eum locum, quo ante exercitum transfugerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris praesidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur; reliquas copias, equitatumque transducit. Ubi, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causa, ad eum legatos mittunt: qui doceant, "neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem laxam:" petunt, atque orant, "ut sibi pareat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus poenas pendant: si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita, Cæsar, causa, reperit, ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit; aditus viasque in Suevos perquirat.

X. Interim, paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes unum in locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sint imperio, denunciare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant: sperans, barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt: et, paucis diebus intermissis, referunt, "Suevos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere; et pro nativo muro objectam, Cheruseos ab Suevis, Suevosque ab Cheruseis, injuriis incursionibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum expectare constituisse."

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, et quo modo differant hæ nationes inter sese, proponere. In GALLIA, non solum in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque, sed pæne etiam in singulis domibus, factiones sunt: earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur; quorum ad arbitrium iudiciumque, summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilii egeret: suos enim quisque opprimi, et circumveniri non patitur; neque, aliter si faciant, ullam inter suos habent auctoritatem. Hæ eadem ratio est in summa totius Galliæ: namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Hi quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistam sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis polliciti omnibusque perduxerant. Præliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interceptis, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientiam ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab his principum filios acciperent; et publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent: qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causa, Romam ad Senatum profectus, infecta re, redierat. Adventu Cæsaris, facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; (quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se vii videbant;) reliquis rebus, eorum gratia dignitate amplificata, Sequani principatum demiserant. In eorum locum Remi successerant. Quos quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, hi, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longe principes haberentur Ædui; secundum locum dignitatis, Remi obinerent.

XIII. In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebs pæne fervorem habetur loco, quæ per se nihil audet, et nul-

li adhibetur consilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus: In hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus, alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis interfunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus, disciplinæ causâ, concurrit; magnoque ii sunt apud eos honore: nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt; et, si quod est admissum facinus, si eadē facta, si de hereditate, si de finibus controversia est, iidem discernunt; præmia pœnasque constituunt. Si quis, aut privatus aut publicus, eorum decreto non fletit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiant, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit. At, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, confidunt, in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse, existimatur; et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi causâ, proficiscuntur.

XIV. Druides a bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant, ea literis mandare; quum in reliquis fere rebus publicis, privatisque rationibus, Græcis utantur literis. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgum disciplinam efferri velint; neque eos, qui discant, literis confisos, minus memoriæ studere: quod fere plerisque accidit, ut, præsidio literarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere:

Non

Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de fideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, et juventuti transdunt.

XV. Alterum genus, est Equitum. Hi, quum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent), omnes in bello versantur; atque, eorum ut quisque est genere copiosius amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habent. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus: atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolatuos vocent. administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod, pro vita hominis, nisi hominis vita reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur; publicæque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent; quorum contexta viminibus membra, vivis hominibus complent: quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maxime Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra: hunc, omnium inventorem artium ferunt; hunc, viarum atque itinerum ducem; hunc, ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam, arbitrantur. Post hunc, Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. De his eandem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium cælestium tenere; Martem, bella regere. Huic, quum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ superaverint, animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet; gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant : idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed nocturnum, finiunt : et dies natales, et mensium, et annorum initia se observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis, hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur ; filiumque in puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

XIX. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, astimatione facta, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. Uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem : et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt ; et de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent ; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, pro culta Gallorum, magnifica et sumptuosa ; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia ; ac, paullo supra hanc memoriam, servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, una cremabantur.

XX. Quæ civitates commodius suam Rempublicam administrare existimantur, habent legibus sanctum ; si quis quid de Republica a finitimis rumore ac fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communi- cet : quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere, cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant ; quæque esse ex usu judicaverint, multitudi- ni produnt. De Republica, nisi per concilium, loqui non conceditur.

XXI. GERMANI multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præ- sint ; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum aperte opibus juvantur ; Solem, et Vulcanum, et Lunam : reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit : ab parvulis labori ac duritiæ student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem : hoc ali statutam, ali vires, ner-
vosque

vosque confirmari putant. Intra annum vero viciesimum feminæ noticiam habuisse, in turpissimis habent rebus. Cuius rei nulla est occultatio; quod et promiscue in fluminibus perluuntur; et pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda.

XXII. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum lacte, et caseo, et carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibusque hominum qui una coierunt, quantum eis, et quo loco visum est, agri attribuunt, atque anno post alio transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas; ne assidue consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius, ad frigus atque æstus vitandos, ædificent; ne qua oriatur pecunie cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur, ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere: simul hoc se fortiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublati. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsent, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendæ, ac desidie minuendæ causa fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio dixit, "se ducem fore; qui sequi velint, profiteantur;" confurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suamque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque iis rerum postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant: qui, quæque de causa, ad eos venerunt, ab injuria prohibent, sanctosque habent: iis omnium domus patet, victusque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent; et ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germani,

loca,

loca, ci
busdan
am app
consec
tinet, f
nem:
qua G
uuntur
marina
gitur.
lis, ne
XXV
est, lat
liter fir
ritur a
bus; n
Dacori
sis ab f
pter m
Germa
quum
tur, ac
quæ re
me dis
hæc su
XX
aures
his, q
cut pa
minæ
nuum.
XX
confir
tudine
crura
procur
gere se
bilibus
clinata
nimad
omnes
bores
tur.
arbores

XX

loca, circum Hercyniam silvam, (quam Eratostheni et quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant), Volcæ Tectosages occupaverunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet, summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem: nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanet; eodem victu, et cultu corporis, utuntur. Gallis autem provinciæ propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usum largitur. Paullatim assuefacti superari, multisque victi præliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo LX dierum iter expedito patet. Non enim aliter finire potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus; rectaque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum, et Anartium: hinc se flecit sinistrorsum, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX processerit; aut, quo et loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus, quæ maxime differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI. Est bos, cervi figura; cujus a media fronte inter aures unum cornu existit excelsus, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palma, rami quam late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, qui appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecedunt; mutilæque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis causa procumbunt; neque, si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese, aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant; atque ita paululum modo reclinatæ, quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur.

tur. Hi sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie, et colore, et figura tauri. Magna vis eorum, et magna velocitas: neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parant. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant homines adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem: sed assuescere ad homines, et manifestari, ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, et figura, et species, multum a nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiose conquistata, ab labris argento circumeludunt, atque in amplissimis epulis populis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleretur, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ccc, rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum xv constituit, præsidiumque cohortium xii, pontis tuendi causa; ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque, C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Amborigis profectus, per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit: monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem, confecto itineri, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Amborigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum, quum in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis asferretur: sic magnæ fuit fortunæ; omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto; in disquisque comprehensis; ipsum effugere mortem. Sed hoc

eo factum est, quod, ædificio circumdato silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus causa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates), comites familiaresque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt. Sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimarit; an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus, quum reliquum ex reitum subsequi crederet, dubium est: sed certe, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consilere iussit; quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt, his insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consueverunt: multi, ex suis finibus egressi, se suæque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus, rex dimidiæ partis Eburorum, qui una cum Ambiorige consilium iniecit, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germanique copia est, se exanimavit.

XXXII Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, "ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse." Cæsar, explorata re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburorum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius, hiemandi causa, confederant. Hunc quum reliquis rebus locum probaret, tum, quod superioris anni munitiones integre manebant, ut militum laborem sublevaret, præsidio impedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis XII, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus XII ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium cum pari legio-

num numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremæque Arduennæ partes, ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem VII se se reverfurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, frumentum deberi sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capere possint.

XXXIV. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non præsidium, quod se armis defenderet; sed omnes in partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, confederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota: magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere), sed in singulis militibus conservandis. Quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat: nam et prædæ cupiditas multos longius evocabat, et silvæ incertis occultisque itineribus, confertos adire prohibebat. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romanus postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, et dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. At, in ejusmodi difficultatibus quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit; omnes ad se evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones: ut potius in filvis Gallorum vita, quam legionarius miles periclitetur; simul ut, magna multitudo circumfusa, præ tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnæ undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebatur; diesque appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit, et quantos asserat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo causam

fam tim
venit
dam
proxim
atque
vires,
ubi po
ctam:
disper
cupidit
cedent.
silvæ m
quarem
citum d
vos," in
quibus
venire p
norum
dem cin
nes aude
dam, in
us eode
XXX
ceptis Ca
set, ac r
egredi p
Cæsarem
sum aud
simul eor
ne obse
non licet
oppositis
ne delect
v cohort
inter et
erant in
hoc spati
una mitt
qua vis ju
testate, se
XXXV
interven
su, ab De
prius sum
appropin

fama timoris afferret Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædandam evocari. Cogunt equitum 11 millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes, supra docuimus. Transcunt Rhenum navibus, ratibusque xxx millibus passuum infra eum locum ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Casare relictum: primos Eburonum fines adveniunt: multos ex fuga dispersos excipiunt; magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda longius procedunt. Non hos palus, in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Casar, ex captivis querunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse agnoscunt. Atque unus ex captivis: "Quid vos," inquit, "hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus licet jam esse fortunatissimis? 111 horis Atuaticam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat." Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi Atuaticam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies, præceptis Caesaris, summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, VII die dissidens, de numero dierum Casarem fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de reditu ejus fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam pene obsessi nem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret; nullum ejusmodi casum expectans, quo, 1x oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis ac pene deletis hostibus, in millibus passuum 111 offendi posset; 1 cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relictæ; ex quibus qui hoc spatio dierum convalescerant, circiter ccc sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinusque eodem illo, quo venerant, cursu, ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub vailo tenderent

mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur et reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus querit: neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius capta jam castra pronunciat: alius deleti exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt: Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. E: at æger in præsidio relictus P. Sextius Bæculus, qui primum pilum ad Casarem duxerat, cuius mentionem superioribus præliis fecimus, ac diem jam v cibo caruerat. Hic, diffusus suæ atque omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo rem esse discrimine: capit arma a proximis, atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat; paulisper una prælium sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre per manus tractus, servatur. Hoc spatium interposito, reliqui sese confirmant; tantum ut in munitio- nibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant.

XXXIX. Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites; quanto sit res in periculo cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat: modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant: postea, despecta paucitate, ex omnibus paribus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumultum procurrunt: hinc celeriter dejecti, se in signa, manipulosque conjiciunt; et magis timidos perterrent milites. Alii, "cuneo facto ut celeriter perrumpant," censent: "quoniam tam propinque

sint ca-
quos f-
atque
proba-
itaque
mano,
punt,
Hos su-
virtute
etiam
proba-
fendere
temque
pere co-
quorum
gionum
legionis
amittere
pars, h-
columis
perit.

XLI.
nostros
præda,
ceperun-
tor, ut
ad castra
mi Casar
cupaver-
piis, equ-
que, in-
fuisse co-
tulit.

XLII.
quod col-
sus, "n-
multum
indicavit
portisque
rerum m-
qui eo co-
depopula-
tum An-
XLIII
magno to-

sint castra, etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse," confidunt: Alii, "ut in iugo consistent, atque eundem omnes ferant casum." Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes percurrunt, incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque, eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto; neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis viam celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, virtutis causa, in superiores erant ordines huius legionis transducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, praeter spem incolumis in castra pervenit: pars, a barbaris circumventa, perit.

XLII. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constituisse in munitionibus videbant, cum ca praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror, ut ea nocte, quom C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumis Caesarem exercitu. Sic omnium animos timor praecupaverat, ut, pene alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturus fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus, "ne minimo quidem casui locum relinqui debuisset, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse," indicavit: "multo etiam amplius, quod pene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset." Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XLIII. Caesar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes

partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia percundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Cæsare gratiam inituros putarent, pane naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non maiore equitum præsidio, quam iv, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocorterum Remorum reducit; concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit: et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli, iudicium veriti, profugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixisset, xi legiones ad fines Trevirorum, ii in Lingonibus, vi reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit; frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendas profectus est.

L I B E R VII.

I. **Q**uieta Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendas proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii cæde: de Senatusque consulto certior factus, ut omnes juniores Italiæ conjurarent, electum totius provinciæ habere instituit. Eæres in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res postere videbatur; "retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissentionibus ad exercitum venire posse." Hæc impulsu occasione, qui jam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius

dacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliarum conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant: miserantur communem Galliarum fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam dicunt, prius quam eorum clandestina consilia esserantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile; quod neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hiernis egredi; neque Imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit: postremo, in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitis, profitentur Carnutes, "se nulum periculum, communis salutis causa, recusare; principesque se ex omnibus, bellum facturos pollicentur; et, quoniam in præsentia obsidibus inter se cavere non possint, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide ficiatur petunt, (collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ ceremoniæ continentur), ne, facto initio belli, ab reliquis deferantur." Tum, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio discedit.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt; civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi consisterant, (in his C. Fostum Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat) interficiunt; bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliarum civitates fama perfertur: nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant. Hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt; ut tunc accidit: nam, quæ Genabum oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus summæ potentiae adolescens, (cujus pater principatum Galliarum totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetabat, ab civitate erat interfectus), convocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione patre suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam sortem non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia: non destitit

men,

men, atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate ad suam sententiam perducit: hortatur, ut, communis libertatis causa, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoque verus legationes: obtestatur, ut in fide maneat: celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit; omnium consensu, ad eum deferitur imperium: qua oblata potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat; certum numerum militum ad se celeriter adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatu studet: summæ diligentiae summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: levio de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, et magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædúi, de consilio legatorum quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur: legatisque nostris renunciant, "se Biturigum perfidiam veritos revertisse; quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent." Id, eane de causa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti, fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges, eorum discessu, statim se cum Arvernīs conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille urbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultate affligebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset: nam, si legiones in provinciam arcesceret, se absente in itinere periculo dimicaturas intelligebat; si ipse ad exercitum contine-

dere
suam
V
civit
et G
cta r
facer
filiis
retur
Rute
circu
consti
que,
verno
VII
remot
in He
nos al
nive i
nem p
bore a
pinant
maban
anni se
tissime
terrore
ongeto
circum
neu se
omne a
motus,
IX.
Vercing
sam su
cedit:
net, ut
tur; da
fit. Hi
ximis p
centem
neque d
Æduoru
bant;
consilii,
reliquas

deret, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucretius Cadurcus in Rutenos missus, eam civitatem Arvernīs conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit; et, magna coacta manu, in provinciam, Narbonem versus, eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca hostibus erant finitima, constituit: partem copiarum ex provincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis, represso jam Lucretio et remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impendebat: tamen discussa nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod sic se Cebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semita patuerant; equitibus inperat, ut, quam latissime possent, vagentur, et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumstunt, atque obsecrant, "ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum." Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur; daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Aduorum in Lingones contendit, ubi 11 legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Aduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque omnes in unum locum cogit;

cogit, quam de ejus adventu Arvernīs nonnulli scirent. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges transfugit, adducit, atque inde profectus Gergoviam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collectos, quibusque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam hac res Caesari difficultatem ad oppidum capiendum afferebat: si reliquam partem hiemis in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Aeduorum et cognatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicum praesidium videret positum esse: si maturius ex hiemis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de sustinendo comitatu, praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide mancant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expediri re frumentaria uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, ne obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tum primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Hac Caesar biduo pervenit: castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quaeque ad eam rem usui fuit, militibus imperat; et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, 11 legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nunciata, Caesar legiones, quas expeditas esse jussierat, portis incensis, intermittit; atque oppido potitur, perpauca ex hostium numero desideratis, quin cuncti vivi caperentur; quod pontis atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit; praedam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione

oppugnatione desistit, atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum (Biturigum, positum in via), Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, "ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret," ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transdita, quum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intro-
missis, qui arma jumenta-que conquirent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab his iniri consilii intellixissent; gladiis destituti, portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, prælium-que equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter eo submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis, se ad agmen receperunt: quibus prosligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitionissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellauduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet "longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et comœatu Romani prohibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundant, et quod anni tempore subleventur; pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea, salutis causa, rei familiaris commoda negligenda: vicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio a Boia quoque versus, quo pabulandi causa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur: Romanos aut inopiam non laturus, aut magno cum periculo longius ab castris progressuros: neque interesset ipsosne interfici aut, impedimentisne

impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, et loci natura, ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis præposita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. Hæc si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius æstimare debere; liberos, conjuges in servitutem abstrahi; ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis."

XV. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius **xx** urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, "ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ et præsidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensores," dicunt; "quod prope ex omnibus partibus flumine ei palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum." Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, et precibus ipsorum, et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Casarem itineribus subsequitur; et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum **xvi**. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; et, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat; etiam, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis, Casar, quæ intermissa a flumine et a palude, aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria, Boios atque Æduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo, ut complures

complures dies milites frumento caruerint, et, pecore e longinquiorebus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita, populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar, quum in opere singulas legiones appellaret, et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: "Sic se complures annos, illo imperante, meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, numquam infecta re discederent: hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: praestare, omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent." Haec eadem centurionibus tribuniisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

XVIII. Quum jam muro turres appropinquassent, ex captivis Caesar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propius Avaricum; atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites praestari consueverant, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito, caecos impedimentaque sua in arctiores silvas abdidierunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, intruxerunt. Qua re nuntiata, Caesar celeriter sarcinas transferri, arma expediti iussit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo adclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perfringere conarentur, haerentes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantibus militibus Caesar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum praestantes, edocet, "quanto detrimento, et quot virorum sortium morte necesse sit constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusent, iuvante se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem." Sic milites consolatus, eodem die reducit.

cit in castra : reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XX. Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditionis insinulatus, "quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent ; non hæc omnia fortuito, aut sine consilio, accidere potuisse ; regnum illum Galliarum malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio." Tali modo accusatus, ad hæc respondit : "Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus : quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet : equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisset, et illic fuisse utilem, quo sint profecti : summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur : cui rei, propter animi mollietatem, studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent : Romani si casu intervenerint, fortunæ ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod e paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere potuerint ; qui dimicare non ausi, turpiter in castra receperint. Imperium se a Cæsare, per proditionem, nullum desiderare, quod habere victoriam posset, quoniam iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata : quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam a se salutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis," inquit, "a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites." Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exasperat, et fame vinculisque exercuciaverat. Illi, jam antea docti quæ interrogati pronuntiarent, "milites se esse legionarios," dicunt ; "fame et inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire possent : simili omnem exercitum inopia premi ; nec jam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem posse : id quod statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere." "Hæc a me," inquit Vercingetorix, "beneficia habetis, quem proditionis insinulatis : cujus opera, sine uestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pene consumptum videtis ; quod turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis rebus recipiat, a me provisum est."

XXI. Conclamat omnis multitudo, et suo more armis concrepat ; quod facere in eo consueverunt, cujus orationes approbant : "Summum esse Vercingetorigem ducem, nec

eius fide dubitandum, nec majore ratione bellum administrari posse." Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum submittantur; nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod pene in eo, si id oppidum retinissent, summam victoriæ constare, intelligebat.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti, consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant; ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda et efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertabant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant; eo sciens, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites, occupatos in opere, adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adæquabant, et apertos cuniculos præusta et præacuta materia, et pice servescita, et maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXIII. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hæc revinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur: his collocatis et coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervalium fervetur; neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissis spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contincantur. Sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem et defensionem urbium, summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit; quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perumpi neque distrahi potest.

XXIV. Iis tot rebus impedita oppugnatione, milites, quum toto tempore, luto, frigore, et assiduis imbribus tartarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, et diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exstruxerunt. Quum is murum hostium pene

contingeret, et Caesar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod opinio tempus ab opere intermitteretur; paullo ante III vigiliam est animadvertum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii taces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio initi posset. Tamen, quod instituto Caesaris duæ semper legiones pro castris exornabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interseinderent; omnis vero ex castris multitudo ad restringendum concurreret.

XXV. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deusilos plures turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum advertabant, semperque ipsi recentes defessus succederent, omnemque Galliarum salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, præmittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus scvi ac picis transfusas glebas in ignem e regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusque, concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munereungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius; et tertio, quartus: nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli; quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, habente et jubente Vercingetorige. Id silentio noctis comiti, non magna jactura fuorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorige aberant; et palus, perpetua quæ intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilia repente in publicum properarunt, flentesque projectæ ad pedes fuorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misere

recordantur

ricord
Roma
equita
terunt

XX
operil
inutile
tratus
tas vic
et, qu
culto
ribus
adscen
dit.

remqu

XX

dejecti
runt;

retur,

locum

videru

armis,

parsqu

rent, a

interre

et Gen

consec

Deniqu

vix d o

cerant,

ille, n

ne qua

scditio

princip

fus cu

obvene

XXI

hortato

perturb

cine Ro

tionis;

bello c

numqu

psos ha

obsequ

ricordiam non recipit, conclamare, et significare de fuga Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viâ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar, promota turri, directisque operibus quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est. Quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari iussit, et, quid fieri vellet, ostendit. Legionēs intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, his, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt.

XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniret, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverant: parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic, et Genabensi cæde, et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix decem, qui, primo clamore audito, se ex oppido eiecérant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerant. Quos ille, multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit, (veritus, ne qua in castris ex cornu concursu et misericordia vulgi seditio oriretur), ut procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, "ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnantis; cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum proventus expectent: sibi nunquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur:

id tamen se celeriter majoribus commodis savaturam : nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiungendum ; atque unum consilium totius Gallie effecturum ; cuius consensu ne orbis quidem terrarum possit obfistere : idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse, ab his, communis salutis causa, impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinere possent."

XXX. Hinc hæc oratio non ingrata Gallis ; maxime, quod ipse animo non desererat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abiderat, et conspectum multitudinis fugerat : plulque animo providere et perficere existimabat, quod, se integra, primo incedendum Avancum, post descendendum consuevit. Itaque, ut reliquorum imperitorum res adversa auctoritatem minuunt ; sic homines ex contrario diemtas, incommodo accepto, in dies augescunt. Simul in spem veniebant, eius affirmatione, de reliquis adiungendis civitatibus ; primoque eo tempore Galli castra munire instituerunt ; et sic sunt animo constutati homines, instructi labore, ut omnia, quæ imperantur, sibi patiunda et peragenda existimarent.

XXXI. Cecimus, quum esset pollicitus, Verlingetorum animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret, atque eorum principes domis pollicitationibusque alliciebat. Illi ut idoncos homines designabat, quorum qui sequebantur, aut eorum subsidia, aut auxilia, facillime capi possent. Quæ vario expugnatione retogerant, amandos vellicendosque citati simul, ut abundantia copiarum rediret, gratentur, imperatorum numerumque nobilitum civitatibus ; quum, et quumque te dicam, in castra adduci vult ; sagittariosque omnes, quum erat permixtus in Gallia numerus, conquiri, et adducere iubet. His rebus celeriter id, quod Avancum deprecatur, expiatur. Interim, Eboracatus, Olloviconis filius, rex Nicobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicitia appellatus, cum magno equitum suorum numero, quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Caesar Avancum complures dies commoratus, cumque illi copiam frumenti et reliqua commoda nactus, exercitum ex labore atque inopia relevit. Prope fuerat confecta, quum ipso anni tempore ad bellum vocaretur, et ad hostem proficere cogeretur. Hæc cum ex paludibus silvisque eliceret, sive in itinere premere possit ; legati ad eum principes Aduniorum nuntiarunt, oratum, " ut maxime necessario tempore civitas veniat. Quia ad hoc in periculo sumus ; quod, quoniam

si magistratus antiquitus creati, atque regiam potestatem annum obtinere consueverant, duo magistratum gerant; et se uterque eorum legibus creatum esse dicat: Horum esse alterum Convictolitanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summa potentia et magna cognationis, cujus frater Vadellianus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis, divisum senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controversia, fore uti pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.

XXXIII. Caesar, cum a bello atque hoste discedere, decernentisum esse existimabat; tamen non ignorans, quantam ex dissensionibus incommoda oriri consueverant; ne tanta, et tum conjuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcefferet; huic rei praevidendum existimavit: et quod, legibus Aduorum, his, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure aut de legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Aduos profectus statuit, senatumque omnem, et quos inter controversia esset, ad se Decetiam vocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam convocatis, alio loco, alio tempore, utque opertuerit, fratrem a fratre renunciatum; quum leges, duces ex una familia, viro utroque, non solum magistratus creare vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum imperium deponere coegit; Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXIV. Hoc decreto interpolito, cohortatus Aduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello fervirent; earque, quae meruissent, praemia ab se, devota Gallia, expectarent; equitatumque omnem, et pedum milia a sibi celesiter mitterent, quae in praedius rei fragmentariae causa disponderet; exercitum in duas partes dividit: et ipse in Senones, Parisiosque Labieno duendas dedit; et ipse in Arvernes, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. Equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Quae re cognita, Vercingetorigi, omnibus interpositis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere coepit.

XXXV.

XXXV. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque e regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Casari difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positus, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum 11 legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis (quartis) quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His quam longissime possent progredi iussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; isdem publicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem rescire coepit. Celestiter effecto opere, legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestrique praelio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expediret. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positus, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnes ejus jugi collibus occupatis, quæ despici poterat, horribilem speciem præbebat. Principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se jubebat convenire; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri praelio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri, et aquarum magna parte, et pabulatione libera, prohiberi hostes videbantur); sed is locus praesidio ab his non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, prius quam subsidium ex oppido venire posset, dejecto praesidio, penitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit: ut tuto ab repentino hostium incurtu, etiam singuli commovere possent.

XXXVII

XX
litani
mon
horda
Litav
dolesc
que,
esse A
am d
trans
re: e
men,
comm
jure e
mani
oratio
princi
quare
lam a
decem
præfic
Casar
confl
XX
suum
militi
lites?
princi
prodit
ab iis
tribus
prohib
quos i
vicus
tes A
tentur
que ex
tavicu
ille,
conten
bitam
nos in
his a
interi
cives

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernīs pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis primum communicat, hortaturque, "ut se liberos, et imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam destineat: ejus auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum: sic tamen, ut iustissimam apud eam causam obtinuerit: sed plus communi libertati tribuere. Cui enim potius Ædui de suo jure et de legibus ad Cæsarem disceptatorem, quam Romani ad Æduos, veniant?" Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et prämio deductis, quom se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quod civitatem temere ad suspiciendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, uti Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans: "Quo proficiscimur," inquit, "milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitates Eporedorix et Virдумarus, infimulati proditoris ab Romanis, indicta causa, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa eade fugerunt: nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare." Producentur ii, quos ille edocuerat quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: "Omnes equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernīs dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media eade profugisse." Conclamant Ædui, et Litavicum, ut sibi consulat, obsecrant. "Quasi vero," inquit ille, "consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernīs nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admissō, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus." Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo

tinuo magnum numerum frumenti commeatusque diripit; ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate *Æduorum* dimittit: eodem mendacio, de eade equitum et principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. *Eporedorix* *Æduus*, summo loco natus adolescens, et summæ domi potentia, et una *Virдумarus*, pari ætate et gratia, sed genere dispari, quem *Caesar* sibi ab *Divitiaco* transditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio: et in illa magistratum controversia, alter pro *Convictolitane*, alter pro *Coto* summis opibus pugnaverat. Ex iis *Eporedorix*, cognito *Litavici* consilio, media fere nocte rem ad *Cæsarem* desert; orat, “ne patiat, civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi *Romani* deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momentum æstimare possit.”

XL. Magna affectus sollicitudine hoc nuncio *Caesar*, quod semper *Æduorum* civitati præcipue indulsisset, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas *iv*, equitatumque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res posita in celeritate videbatur. *C. Fabium* legatum, cum legionibus *ii*, castris præsidio relinquit. Fratres *Litavici*, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, “ne necessario tempore itineris labore permoveantur;” cupidissimis omnibus, progressus millia passuum *xv*, agmen *Æduorum* conspicatus, immisso equitatu, inter eorum moratur atque impedit: interdicique omnibus, ne quemquam interficiant. *Eporedorigem*, et *Virдумarus*, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare, jubet. Iis cognitis, et *Litavici* fraude perspecta, *Ædui* manus tendere, deditionem significare, et, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. *Litavicus* cum suis clientibus, quibus, more Gallorum, nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, *Gergoviam* profugit.

XLI. *Caesar*, nunciis ad civitatem *Æduorum* missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad *Gergoviam* movit. Medio fere itinere, equites ab *Fabio* missi, quanto res in periculo fuerit,

rit, exponunt: "Summis copiis castra oppugnata," demonstrant, "quam crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem castrorum perpetuo esset eisdem in vallo permanendum; multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare." His rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

XLII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis ab Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admissio, ad sanitatem pudeat reverti. M. Aristium, tribunum militum iter ad legionem facientem, data fide, ex oppido Cabillono educunt. Idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi consliterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant.

XLIII. Interim, nuncio allato, "omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri," concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt; Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia, mittunt: Hæc facient, recuperandorum suorum causa: sed contaminati facinore, et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ exterriti, consilia etiam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat; "nihil se, propter inscientiam levitatenque vulgi, gravius de civitate iudicare, neque de sua in Æduos benevolentia diminuere." Ipse maiorem Galliarum motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumscisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata ab timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti, accidere visa est facultas bene gerendæ

rendæ rei. Nam quum minora in castra, operis perficiendi causa, venisset, animadvertit colleum, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus consuebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum, sed hac silvestre et angustum, cum esset aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere; nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amississent, quin pæne circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XLV. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte; iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagerentur. Prima luce magnam numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci; deque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumveli jubet. His paucos addit equites, qui latius, ostentationis causa, vagarentur: longo circuitu eandem omnes jubet petere regiones. Hac procul ex oppido videbantur: ut erat a Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem omnem eodem jugo mittit, et paulum progressam inferiore constituit loco, silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitionem copiarum transfugerunt. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militum, raros milites, ne ex oppido animadvertentur, ex majoribus castris in minora transfudit: legatisque, quos singulis legionibus præceperat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe proli longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat in omnemodi proponit: hoc una celeritate posse vitari: occidendi esse rem, non prælii. His rebus expositis, si munit, et ab dextra parte alio adfensu eodem tempore. Idem mittit.

XLVI. Oppidi murus ab planitie atque initio adfensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, non passus aberat. Quidquid huic circuitus ad muniendum opus accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, et grandibus faxis vi pedem murum, quid nostrorum iussu

tum t
spatio
murum
signo
transg
capient
bito i
superi
manib

XL
sar, r
rat con
gionum
lis inte
ut era
celoris
rum s
bant,
nem se
propin
clamor
riti, q
oppido
tumque
manib
sicut A
bus ab
sefe m
viri,
se Ava
quiqu
pulares
ipse ru

XLV
supra
primo
tati, op
gno con
venerat
numeri
venisset
manus
sum ca
ferre, c

tum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis, usque ad murum oppidi, densissimis castris compleverant. Milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Consecutus id quod animo proposuerat Cæsar, receptui cani iussit: legionisque decimæ, quacum erat concionatus, signa consistere. Ac reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat; tamen ab tribunis militum, legatisque, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarent. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matres-familias de muro vestem argentumque jactabant; et pectore nudo prominentes, passis manibus, obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; non, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, "excitari se Avaricensibus præmiis; neque commissurum, ut prius quicumque murum adscenderet;" tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum adscendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pignantium numerum augebat: quorum quum magna multitudo convenisset, matres-familias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre, ceperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero,

aequa contentio: simul, et cursu et spatio pugnae detigati, non facile recentes atque integros sustinebant.

XLIX. Caesar, quum iniquo loco pugnari, hostium augeri copias videret, praemetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulso vidisset, quo minus libere hostes insequeretur, terret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus ubi confiterat, eventum pugnae expectabat.

L. Quum acerrime cominus pugnaretur; hostes, longe numero; nostri, virtute confiderent; subito sunt Edui ab latere nostris aperto; quos Caesar ab dextra parte adscensu, manus distingendae causa, miserat. Hi, similitudine armorum, vehementer nostros perterruerunt: ac metui dextris humeris exsertis animadvertiebantur, quod et signe pacatis esse consueverat, tamen id ipsum sui fallacae causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, qui quae una murum adiecerant, circumventi atque interfecti, de muro praecipitabantur. M. Petreius, eiusdem legionis centurio, quum peritas exscindere conatus esset, a multitudine oppressus, ac desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipulum suis, qui illum secuti erant, "Quoniam," inquit, "una vobiscum servare non possum, vestrae quidem salutis prospiciam, quos, cupiditate gloriae adductos, in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite." simul in medios hostes irrapit; duobusque interfectis, reliquos a porta paulum submovit. Conantibus auxiliis suis, "Frustra," inquit, "mea vita subvenire conantur, quem jam sanguis viresque deficiunt. Proinde hinc ibi dum est facultas, vosque ad legionem recipite." Ita perans, post paulum concidit, ac suis salutis fuit.

LI. Nostri, quum undique premerentur, XLVI legionibus auxiliis, deieci sunt loco: sed intolerantius Gallae insequentes legio X tardavit, quae pro subsidio paulo quioris loco confiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quae ex castris minoribus educta, cum Sextio legato locum ceperant superiorem. Legiones primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes confiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo magis desiderati.

LII. Postero die Caesar, concione advocatus, temeritatemque militum reprehendit, "quod si iis spem daretur, castra"

cavissimur
tribun
"qu
set, q
explic
mentu
quant
quos
murat
rogan
torum
Non
virtut

LII
confir
verent
suum
ante s
loco co
locum
condo
stero
endam
mans,
hostib
exercit

LIV
pellatu
tandos
ad con
fidiam
cessu
mici co
videret
dentib
et quan
tos agr
dibus
nam, c
lum in
dignita
manda

LIV.

cavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur; neque signo recipiendi dato, constitissent, neque a tribunis militum legatiſque retineri potuiſſent:” Expofuit, “quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Avaricum ſenſiſſet, quum, ſine duce, et ſine equitatu deprehendiſſet hoſtibus, expioratam victoriam dimiſiſſet, ne parvo modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtorum munitiones, non altitudo montis, non muras oppidi tardare potuiſſet; tantopere licentiam arrogantique reprehendere, quod plus ſe, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: Non minus ſe in milite modetiſſim et continentiam, quam virtutem atque animi magnitudinem, deſiderare.”

LIII. Hac habita concione, et ad extremum oratione confirmatis militibus: “ne ob hanc cauſam animo permoverentur, ne quod iniquitas loci atuiſſet, id virtuti hoſtium tribuerent;” eadem de protectione cogitans, quæ ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit: aciemque idoneo loco conſtituit. Quum Vercingetorix niſiſſo magis in æquum locum deſcenderet, levi ſacro equellæ præſidio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. Quum hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtentationem mandandam, militumque animos confirmandos factum exiſtimans, in Aduos caſtra movit. Ne tam quidem inſecutiſ hoſtibus, 111 die ad flumen Elaver pontem reſecit, atque exercitum transduxit.

LIV. Ibi a Viridumaro atque Eporodorige Aduis appellatus, diſcit, “cum omni equitatu Litavicum ad ſollicitandos Aduos proſectum: opus eſſe et ipſos præcedere, ad confirmandam civitatem.” Eſt multas jam rebus perſidiam Aduorum perſpectam habebat, atque horum diſceſſu adinutari deſectionem civitatis exiſtimabat; tamen eos retinendos non cenſuit, ne aut interne inſurrectione videretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. Diſcedentibus hiſ, breviter ſua in Aduos mentis exponit, “quos, et quam humiles accepiſſet, compulſos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, impoſito ſtipendio, ſuſſidibus ſumma cum contumelia extortis; et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxiſſet; ut non ſolum in priſtinum ſtatum reſiſſent, ſed omnium temporum dignitatem et gratiam antecelliſſe viderentur.” Illis data mandatis, eos ab ſe diſmiſit.

LV. Noviodunum erat oppidum Aduorum, ad ripas

Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obſides Galliarum, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnam numerum equorum, huius belli cauſa, in Italia atque Hiſpania coemptorum, miſerat. Eo quum Eporedorix Virдумarusque veniſſent, et de ſtatu civitatis cognoviſſent; "Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod eſt oppidum apud eos maximæ auctoritatis; Conſuetolanem magiſtratum, magnamque partem ſenatus ad eum conveniſſe; legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice miſſos;" non prætermittendum tantum commodum exiſtimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni cuſtodibus, quique eo negotiandi, aut itineris cauſa, convenerant, pecuniam atque equos inter ſe partiti ſunt: obſides civitatum, Bibracte ad magiſtratum decurſus curaverunt: oppidum, quod ab ſe teneri non poſſe iudicabant, ne cui eſſet uſui Romanis, incenderunt: ſummenti quod ſubito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum flumine atque incendio corruperunt: ipſi ex ſimilitimis regionibus copias cogere, præſidia cuſtodiasque ad ripas Ligeris diſponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris cauſa, oſtentare cœperunt; ſi ab re ſumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia et Provincia expellere poſſent. Quam ad ſpem multum eis adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non poſſe tranſiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis, Cæſar maturandum ſibi conſuit, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam eſſent majores eo coactæ copiæ, dinicaret. Nam ut, commutato conſilio, iter in provinciam converteret; id ne tum quidem neceſſario faciundum exiſtimabat: quum infamia atque indignitas rei, et oppoſitus mons Cebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod Agendico adjungi, Labieno, atque iis legionibus, quas una miſerat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus conſectis, contra omnium opinionem, ad Ligerim pervenit: vadoque per equites invento pro rei neceſſitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent; diſpoſito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo aſpectu perturbatis, incolamem exercitum tranſduxit: frumentumque in agris, et pecoris copiam naſtus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senonas facere inſtituit.

LVII. Dum hæc apud Cæſarem geruntur; Labienus, et
ſeſupplemento

supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis praesidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae:) Cujus adventu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civitatibus copiae conveniunt. Summa imperii transditur Camulogeneo Aulereo; qui prope confectus aetate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic confedit; nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque agere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confecti animadvertit, silentio e castris tercia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum in insula Sequana positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars ad bellum erat evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cepit. Hostes, re cognita ab iis qui a Meloduno praefugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent. Ipsi, profecti a palude, in ripis Sequanae, e regione Lutetiae, contra Labieni castra confidunt.

LIX. Jam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur: jam de Aduorum defectione, et secundo Galliae motu rumores afferebantur; Gallicque in colloquiis, "interclusum itinere et Ligere Caesarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse," confirmabant. Bellovaci autem, defectione Aduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare ceperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, praeliumque hostes lacefferet; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant; alteram Camulogenus, parato atque instructo exercitu, tenebat: Tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen dislinebat. Taxis subito difficulta-

tibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vespere concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; et, prima confecta vigilia, xv millia passuum secundo flumine silentio progredi, ibique se expectare, jubet: v cohortes, quas minime formas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: v ejusdem legionis reliquas, de media nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirunt etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus cum iii legionibus, cum locum petit, quo naves appellii jusserat.

LXI. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, in omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quæ magna subito erat coorta tempestas, ad nostris opprimuntur: exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, "in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine, ionitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paullo infra milites naves transportari." Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt: nam et præsidio e regione castrorum relicto, et parva manu Metiosedum versamissa, quæ tantum progrediretur quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Prima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus "ut suæ pristinæ virtutis, et tot secundissimorum præliorum memoriam retinerent: atque ipsum Casarem, eorum ductu sæpenumero hostes superassent, præsentem adesse existimarent;" dat signum prælii. Primo concursu ad dextro cornu, ubi vii legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum vii legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi præliis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspensionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Cæmulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum vii legionis Turbunus esset nunciatum quæ in sinistro cornu gererentur.

post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit; sed circumventi omnes, interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praesidio contra castra Labieni erant relictii, quum praelium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permitti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relictia erant. Inde, cum omnibus copiis, ad Caesarem pervenit.

LXIII. Defectione Aduorum cognita, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur. Quantum gratia, auctoritate, pecunia valent; ad sollicitandas civitates nituntur. Nasti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Adui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt ut ipsis summa imperii transdatur; et re in controversiam deducta, totius Galliae consilium Bibracte indicitur. Eodem conveniant undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc consilio Remi, Lingones, Treviri abtulerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur; quae fuit causa, quare toto absente bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Adui ferunt, se dejectos principatu: queruntur fortunae commutationem; et Caesaris in se indulgentiam requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summae spei adolescentes, Eporedorix et Virдумarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, xv millia numero, celeriter convenire jubet. Peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum, dicit: "neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, aedificiaque incendant; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium libertatemque se consequi videant." His constitutis rebus, Aduis, Segusiisque, qui sunt finitimae provinciae, x milia peditum imperat: huc addit equites dccc. His praeficit fratrem Eporedigis;

poredorigis; bellumque inferre Allobrogibus, jubet. Altera ex parte, Gabalos, proximisque pagos Avernorum, in Helvios: item Ruthenos Cadurcosque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Nihilominus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ, pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisæ erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsa coacta Provincia, ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prælio congressi, pelluntur; et, C. Valerio Donaturo, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura et diligentia suos fines tuebantur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit, et levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Avernis, equitesque qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Ligonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix confedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, "venisse tempus victoriæ," demonstrat: "fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos: proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: sin (id quod magis futurum confidat) relictis impedimentis, suæ salutis consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatarum: nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum." Conclamant e-

quites,

quites, "sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne te-
cto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxo-
rem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium pere-
quitasset."

LXVII. Probata re, atque omnibus ad jusjurandum ad-
actis, postero die, in tres partes distributo equitatu, duæ se-
acies ab duobus lateribus ostendunt; una a prima agmine
iter impedire cœpit. Qua re nunciata, Cæsar suum quo-
que equitatum, tripartito divisum, contra hostem ire ju-
bet. Pugnatur una tunc omnibus in partibus. Consistit
agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quæ
in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur, eo
signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat: quæ res
et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii
confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, sum-
mum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque
ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis con-
federat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re
animadversa, reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ
mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Æ-
dui capti, ad Cæsarem perducuntur; Cotus, præfectus e-
quitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis
comitiis habuerat; et Cavarillus, qui post defectionem Li-
tavici pedestribus copiis præfuerat; et Eporedorix, quo
duce, ante adventum Cæsaris, Ædui cum Sequanis bello
contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias
suas, ut pro castris collocaverat, reduxit, protinusque Ale-
siam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœ-
pit; celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subse-
qui iussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem de-
ductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus,
quantum diei tempus est passum; circiter 111 millibus hosti-
um ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam
castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus,
quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant,
erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam cir-
cumvallare instituit.

LXIX. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum
edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari posse non videret-
ur: cujus collis radices, duo duabus ex partibus flumina
subluebant. Ante id oppidum planities circiter millia pas-
sum 111 in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus
partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis
fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis
ad

ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copie Gallorum compleverant; fossamque, et maceriam vi in altitudinem pedum prædlexerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus x. millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibique castris xxiii facta; quibus in castris interdum stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret; hæc eadem, noctu, excubitoribus ac simis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instructo, sit equestre prælium in campis, quam, internissam collibus, x. millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summi ab utroque contenditur. Laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditum fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augebitur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudinem impediunt, atque angustioribus portis [relictis] coarctantur. Germani acies nique ad munitiones sequuntur. Est magna eades: nonnulli, relicte quis, fossam transire, et maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Cæsar, quæ pro vallo constituerat, permoveat jubet. Non minus, qui intra munitiones erant Galli perturbantur; ventum ad se conflant exsultantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum incurrunt. Vercingetorix portas jubet claudi, ne castra noceant. Multis interfecit, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficerentur, consilium cepit, omnem ab se equitatum noctu diu interire. Descendentibus mandit, "ut suam quique eorum civitatem adeat, omnesque, qui per civitatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita" proponit; obtestaturque, "ut suæ salutis rationem habeant, ne se, de communi libertate optime meritum, hostibus in cruciatum dedant: quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta lxxv, una secum interitura," demonstrat: "ratione invita, frumentum se exigue dierum xxx habere, sed paullo etiam longius tollerare posse parcendo." His etis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se referri jubet: capitis penam iis, qui non parcerent, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubis composita copia, viritum distribuit: frumentum parce, et pulcherrime metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Gallia expectare, et bellum administrare parat.

ma imperii transdiitur. His delecti ex civitatibus attri-
buuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes
alacres, et fiducia pleni, ad Aleham proficiscuntur. Ne-
que erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ
multitudinis sustineri posse arbitraretur; præsertim ancipiti
prælio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris
tantæ copię equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Aleham obsidebantur; præterita die,
qua suorum auxilia expectaverant, consumpto omni fru-
mento, inscii quid in Aeduis gereretur, concilio coacto,
de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos
variis dictis sententiis; quarum pars, deditionem; pars,
dum vires suppeterent, eruptionem censebant; non præ-
tereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singula-
rem ac nefariam crudelitatem. Ille summo in Arvernīs
ortus loco, et magnæ habitus auctoritatis, "Nihil," inquit,
"de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servi-
tutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos
civium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. Cum
his mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in con-
silio, omnium vestrum consensu, pristina residere virtu-
tis memoria videtur. Animi est illa mollities, non vir-
tos, inopiam paulisper ferre non posse. Qui se ultro mor-
ti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem pati-
enter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam
apud me multum dignitas potest); si nullam, præterquam
vita nostræ, jacturam fieri viderem: sed in consilio ca-
piendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum
auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus lxx uno
loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris,
animi fore exilimatis, si pene in ipsis cadaveribus præ-
lio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoli-
are, qui vestræ salutis causâ suum periculum neglexerint;
nec stultitia ac temeritate vestra aut inbecillitate animi,
omnem Galliam prostrernere, et perpetuæ servituti addi-
cere. An, quod ad diem non veneriat, de eorum si e
constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis li-
tionibus munitionibus, animine causâ quotidie exerce-
re putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis,
omni aditu præsepto, his utimini testibus, appropinquare
eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem no-
lenque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est?
facere quod nostri majores, nequaquam pari bel-
lo Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida
impulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui

ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant; fossamque, et maceriam vi in altitudinem pedum prædixerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus x l millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibique castris xxiii facta; quibus in castris interdum stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret; hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis praefidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, sit equestre prælium in castris, quam, intermissam collibus, x l millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris, Caesar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditum fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam congesti, se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis [relictis] coarctantur. Germani acriter usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam transire, et maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Caesar, qui pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant Galli perturbantur; veniunt ad se confestim existimantes, ad arma conelamant: nonnulli perterriti in oppidum irrupunt. Vercingetorix portas jubet claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandit, "ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita" proponit; obtestaturque, "ut suæ salutis rationem habeant, neu se, de communi libertate optime meritum, hostibus in cruciatum dedant: quod si indiligentiores fuerint, millia hominum delecta lxxx, una secum interitura," demonstrat: "ratione inita, frumentum se exigue dierum xxx habere; sed paullo etiam longius tollerare posse parcendo." His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se referri jubet: captis penam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsæ copia, viritim distribuit: frumentum parce, et paulatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Gallia expectare, et bellum administrare parat.

ma imperii transditur. His delecti ex civitatibus attri-
buuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes
alacres, et fiducia pleni, ad Alesiam proficiscuntur. Ne-
que erat omnium quisquam, qui ad aspectum modo tantæ
multitudinis sustineri posse arbitraretur; præsertim ancipiti
prælio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris
tantæ copię equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiam obsidebantur; præterita die,
qua suorum auxilia expectaverant, consumpto omni fru-
mento, inscii quid in Aeduis gereretur, concilio coacto,
de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos
variis dictis sententiis; quarum pars, deditionem; pars,
dum vires suppeterent, eruptionem censebant: non præ-
tereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singula-
rem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernīs
ortus loco, et magnæ habitus auctoritatis, "Nihil," inquit,
"de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servi-
tutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos
civium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. Cum
iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in con-
silio, omnium vestrum consensu, pristinae residere virtutis
memoria videtur. Animi est ista mollities, non vir-
tos, inopiam paulisper ferre non posse. Qui se ultro mor-
ti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem pati-
enter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam
apud me multum dignitas potest); si nullam, præterquam
vita nostræ, jacturam fieri viderem: sed in consilio ca-
piendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum
auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX
uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris,
animi fore existimatis, si pene in ipsis cadaveribus præ-
lio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spo-
liare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerint;
nec stultitia ac temeritate vestra aut inbecillitate animi,
omnem Galliam prosternere, et perpetuæ servituti addi-
cere. An, quod ad diem non venerint, de eorum fide
constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ul-
terioribus munitionibus, animine causa quotidie exerce-
re putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis,
cui aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinquare
eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem no-
temque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est?
Nec quod nostri majores, nequaquam pari bello
Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida
impulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui

etate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus transdiderunt. Cujus rei si exemplum non haberemus; tamen libertatis causa institui et postea prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid huic sine bello fuit? Depopulata Gallia, Cimbri, magnaue illa calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliam aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobilitateque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque confidere, atque his æternam injungere servitutem? neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, securibus subjecta, perpetua premitur servitute."

LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt ut, qui valentine aut etate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si nec cogat, atque auxilia morentur, quam deditionis aut precis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppidum ceperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Eorum quum ad munitiones Romanorum accessissent, sientes, omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos clementer javarent: hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi præhibebat.

LXXIX. Interea Comius, et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt; et, colle exteriori occupato, non longe a passibus ab nostris munitionibus confidunt. Post die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem quam in longitudinem tria millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paulum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. Eodem ex oppido Alesia despectus in campum. Concurrunt, auxiliis visis; fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiā excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum confidunt; et proximam fossam eratibus integram atque aggere explent; seque ad eruptionem, atque omni casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque cum teneat et noverit; equitatum ex castris educi, prælium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus: atque

minum militem intenti animi, pugnae eventum expectabant. Galli, inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ, interjecerant; qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improvise vulnerati, prælio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, et nostros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, et ii qui munitionibus continebantur, et ii qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte aut turpiter factum celari poterat; utrosque et laedis cupiditas, et timor ignominiae, ad virtutem excitabat. Quum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. Quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi interfecitque sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, mæsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI. Uno die intermisso, Galli, (atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto), media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato; qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent: crates projicere; fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare; reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suis cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis, libilibus, sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castris deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes inducebant, aut in serobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo ac turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex superioribus

oribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas expleant; diutius in his rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt quam munitionibus appropinquarent. Ita, re infecta, in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quæ agant consulunt. Locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erant a Septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerunt nostri, necessarioque pene iniquo loco, et leniter declivi, castra fecerunt. Hæc C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rabilius, legati, cum XI Legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt. Adeundi tempus designant, quum meridies esse videatur. His copiis Vergasillaunum Avernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquæ copię per castris sese ostendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix ex arce Alésia suos conspiciens, ex oppido egreditur; a castris longuiros, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptiones causa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter, atque omnia tentantur: quæ minime visa pars firma est, hic concurrunt. Romanorum manus tantis munitionibus destinetur; nec facile pluribus locis occurrit. Multum at terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exiit; quod suum periculum in aliena vident vultu te considerare: omnia enim plerumque quæ absunt, vellemus hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæsar idoneum locum nactus, quid quæque in parte geratur cognoscit; laborantibus auxilium subministrat. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendere conveniat. Galli, nisi perirent munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum

launum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii, testudine facta, subeunt; defatigatis, in vicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem coniectus, et adscensum dat Gallis, et ea, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione pugnaret: id, nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora, docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant: Huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudinem telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus, aditus expediunt: falcibus, vallum ac lorica rescindunt.

LXXXVII. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem, cum cohortibus VI; post, cum aliis VII, C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prælio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. Cohortes IV ex proximo castello deducit: equitum se partem sequi; partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri, jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præfidiis deductis fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiolem, quid facientem existimet. Accelerat Cæsar, ut prælio intersit.

LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in præliis uti consueverat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia et devexa cernebantur, hostes prælium committunt. Utrunque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus, vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt: Conspicati ex oppido eadem et fugam suorum, desperata

salute, copias a munitionibus reducant. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiarum deleri potuissent. De media nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, "id se bellum suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa," demonstrat: "et, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transfere velint." Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi, principes produci. Ipse in munitione pro castris confedit: eo duces producantur. Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernīs, si per eos civitates recuperare posset; ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit.

XC. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernīs missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit; captivorum circiter **xx** millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum, cum **ii** legionibus et equitatu, in Sequanos proficisci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit, C. Fabium et L. Minucium Basilum, cum **ii** legionibus, in Rhemis collocat; ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Ruthenos; cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Cicronem, et P. Sulpicium, Cabilloni et Matifcone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causa, collocat: ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus literis Cæsaris cognitis, Romæ dierum **xx** supplicatio indicitur.

L I B E R VIII.

Scriptore AULO HIRTIO (*Pansa*).

A. Hirtius (*Pansa*) Balbo S.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videtur deprecationem habere, difficillimam rem suscep-

suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui; novissimumque imperfectum, ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum, non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possint, quam invitus susceperim scribendos; quo facilius caream stultitiæ atquæ arrogantia crimine, qui me medius interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare, quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesssem. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantia subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. OMNI Gallia devicta, Cæsar quum superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verissimilis causa afferebatur: quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine, in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, cum equitatus præsidio, pridie Kal. Januarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Eduorum

Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rurales colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent: namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris erat interdicto sublatum; ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum elugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitibus confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute, cogitandi. Qua celeritate et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pena dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. Cæsar militibus, pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intollerandis studiosissime permanserant in labore, ducentos festertios, centurionibus, 11 millia nummum, prædæ nomine condonanda, pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitem contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Quare cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV et VI ex hibernis ab Arate educit; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causâ, superiore Commentario demonstratum est. Iu cum 11 legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

V. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ, tolerandæ hiemis causâ, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant, (nuper enim devicti

complura

omplura oppida dimiserant), dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit: atque in tecta, partim Gallorum; partim quæ, coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia, erant inædificata; milites contegit. Equites tamen, et auxiliosos pedites, in omnes partes mittit, quas cumque petisse dicebantur hostes: nec frustra; nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates.

VI. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse constare; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit. Ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, (qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant), finitimasque his civitates, duce Correo Bellovaco et Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueffionum, qui Remis erant attributi, facerent inpressionem: pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere: legionem ex hibernis evocat rursus XI: literas autem ad C. Fabium mittit, uti in fines Sueffionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus ab T. Labieno accersit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellicue ratio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VII. His copiis coactis, ad Bellovacos profisciscitur: castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites, officio functi, renunciant paucos in adificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum colendorum causa remanissent, (namque esse undique diligenter demigratum); sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quæreretur Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat. "Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse: itemque Ambianos, Aulercos,

Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebatas : locum castris excelsum in silva, impedita circumdatum palude, delegisse, omnia impedimenta in ultiores silvas contulisse : complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent : Paucis ante diebus, ex his castris Atrebatem Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda ; quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita : constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si (ut dicebatur) Cæsar cum III legionibus veniret, offerre se ad dimicandum ; ne miseriore ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur : si majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent ; pabulatione autem, (quæ propter anni tempus, quum exigua, tum disjecta esset), et frumentatione, et reliquo comineatu, ex insidiis prohibere Romanos."

VIII. Quæ Cæsar, consentientibus pluribus, quum cognovisset ; atque ea quæ proponerentur consilia, plena prudentia, longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret ; omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem : singularis enim virtutis veterimas legiones VII, VIII, et IX habebat : summæ spei, delectæque juventutis, XI ; quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes, III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit ; ut legio VII, VIII, IX, ante omnia irent impedimenta ; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposissent. Hac ratione pene quadrato agmine instructo, in conspectu hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

IX. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiducia consilia perlata ; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat ; tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa quam late patente ; castra castris hostium

construxit.

conferi. Hæc imperat vallo pedum *xii* muniri, coronisque loriculam pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem *iii* tabulorum; pontibus transjectis constratisque conjungi; quorum frontes viminea lorica munirentur, ut hostis a duplici fossa, duplici propugnatorum ordine, depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permetteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres imposuit.

X. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequabantur; aut vicissim hostes eandem transgressi, nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjunctisque ex ædificiis pabulum conquireretur,) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocriter detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda docui, cum equitibus venerat: qui, tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari instabantur.

XI. Cæsar, quum animadverteret, hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciose, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu posse; literas ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem *xiiii*, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerferet; atque ita cum *iii* legionibus, magnis itineribus, ad se veniret: ipse equites invicem Remorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XII. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate),

tate), Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggredierentur. Cujus mali fors incidit Remis, quibus ille dies fugiendi muneris obvenerat: namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius infecuti, a peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris praelii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui quum vix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Instantur atque incitantur hostium animi secundo praelio, principe et praefecto Remorum interfecto; nostrique detrimento admoventur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittuntur interim quotidiana praelia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani (quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi praeliarentur) quum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent infecuti; perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix judicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiore essent.

XIV. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones, et C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum et confusum agmen explicant, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce, copias armorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum

dimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu aggrediendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, nostris militibus instantibus, non possent. Ita, quum paludem impeditam a castris castra dividere, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset), atque id jugum, quod trans paludem pene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animadverteret: pontibus palude constrata, legiones transducit; celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus munebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit, aciemque eo loco constituit unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XVII. Barbari, confisi loci natura; quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur; paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur; in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita, Cæsar, xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat; equites, frangatis equis, in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent; tale consilium sui recipiendi inierunt. Fases, ubi confederant, [nam, in acie sedere Gallos consueisse, superioribus commentariis declaratum est,] firamentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore dici, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt.

XVIII. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis, tamen id consilium quum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promovet, et turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovaci dederunt. Ita, fuga

timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponderent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XIX. Quod quum crebrius accideret; ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia vi peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, quem prasidio pabulatoribus mittere semper consueverat, præmittit: huic interponit auxilia levissimæ armaturæ: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patet in omnes partes passibus m; silvis undique impositissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum, hunc circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad præliandum animo atque armis parati; quum subsequenter legionibus, nullam dimicationem reculerent; turmatim in eum locum venerunt. Quorum adventu quum sibi Correo oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque proximæ turmas impetum facit. Nostri constanter infestum sustinent insidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus præliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Quum, dispositis turmatim invicem rari præliarentur; neque ab lateribus circumniri suos paterentur: erumpunt cæteri, Correo præliantur ex silvis. Fit magna contentione diversum prælium, quod quum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ noster cogit cedere equites; quibus celeriter subveniunt levissimæ armaturæ pedites, quos ante legiones missos docuit; armisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii afferuntur, instructorem instructis copiis adesse. Quæ res

ita, praesidio cohortium confisi nostri, acerrime praeliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen propulsque, maiore parte amissa, quo fors tulerat, conserati profugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus, excedere praelio, silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime praeliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere.

XX. Tali modo re gesta, recentibus praelii vestigiis ingressus Cæsar; quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus VIII millibus passuum dicebantur; tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.

XXI. Hoc omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cateri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, "ut ea pœna sit contentus hostium, quam, si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes, equestri praelio, Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios credis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo praelio commodum esse consecutos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim senatum tantum in civitate, illo viro, quantum imperitam plebem potuisse."

XXII. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, "eodem tempore, superiore anno, Bellovacos cæterasque Galliarum civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permanisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere

se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset: Sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent."

XXIII. Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt, obsides consiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant; imperata faciunt: excepto Comio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem: nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Comium comperisset sollicitare civitates, et conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimī posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiores faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui cum, per simulationem colloqui, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; et centurio, velut insueta re permotus, vellet Comium interficere, celeriter a familiaribus prohibitus (Comii), conficere hominem non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii distracti essent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto, statuisse Comium dicebatur, nunquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione xi, sibi conjungit: C. Fabium legatum, cum cohortibus xxv, mittit in diversissimam Galliæ partem; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas xi legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque xii, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergessini accidisset, qui repentino latrocinio at-

que impetu eorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritam ac fugientem, quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimisisset; atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset; magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum cum XI legionibus in Treviros mittit: quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a ceteris differebat; neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim C. Caninius legatus, quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus detectisset; ad oppidum Limonem contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, a Dumnaco duce Andium, Duracium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones convertis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset, et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonem redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat; litterisque C. Caninii Rebilli sit certior, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracii ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset et Romanum exercitum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanum, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat pontem propter magnitudinem transeundum, copias traxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis quos eorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum quem petebant, petituros. Ita-

que cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatusque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, se paratos, ut conflicerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis et animi et prudentiæ vir, suos hortatur; agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine. Namque nostri, contemptis prædiæ superatis hostibus; quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi prælii, fortissime contra pedites præliantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut prædiæ cognoverat, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Quum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus in vicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectu hostium veniunt. Quibus visis, perculsa barbarorum turmæ, perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitiæ victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextraque ad eradendum valent, tantum eo prælio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Qua ex fuga, quum constaret Drapetem Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulis omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta et commæatus Romanorum interceperat), non amplius hominum millibus V ex fuga collectis, Provinciam petere; unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum ce-

pisse; quem superiore Commentario, prima defectione Galliae, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus, cum legionibus II, ad eos persequendos contendit; ne de detrimento aut timore Provinciae, magna infamia, perditorum hominum latrociniiis, caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo praelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat: Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re, summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur: nam Carnutes, qui, saepe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteraque civitates posita in ultimis Galliae finibus, Oceano conjunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

XXXII. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certa perniciē, persequente exercitu, putarent Provinciae fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent; consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset; semperque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drapetis copiis, oppidanosque sibi conjungit.

XXXIII. Quo quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque omnes oppidi partes praeputissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisus, trina excelssimo loco castra fecit; a quibus paullatim, quantum copia patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit.

XXXIV. Quod quum animadverterent oppidani, miserimaeque Alesiae memoria solliciti, similem casum obfessionis vererentur; maximeque ex omnibus Luterius, qui

qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret frumentationem esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, ii millibus armatorum relictis, reliques ex oppido Drapes et Luterius educunt: ii paucos dies morati, ex sinibus Cadurcorum, (qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant; partim prohibere, quo minus fumerent. non poterant); magnum numerum frumenti comparant: Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castra nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

XXXV. Magna copia frumenti comparata, confidunt Drapes et Luterius non longius ab oppido x millibus, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drapes, castris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius, agmen iumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præidiis, hora noctis circiter x, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quæ agerentur, renuñciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, dissiugunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta, Caninius ex captivis compertit, partem copiarum cum Drapete esse in castris a millibus non amplius x. Qua re ex compluribus cognita; quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex eade refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed, in experiendo quum periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosque pedites, summæ velocitatis homines, ad castra hostium præmittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos, equitesque, imprudentibus omnibus, de improvviso advolasse,

advola-
onem.
mnib;
Quod
his, ve
que in
tis, ma
pes.

XXX
militis
ternogu
dia, et
opera u
suis cop
ad obfio

XXX
cohortib
ram con
reliquas
omnium
venisset
tario, C
cipue e
verteba
sceleris
cium de
tebat; t
p. ducit
taram s
pericula
bant; ad
retur.

XXX
Drapete
permanen
mnebat,
judicabat
sistendum
exemplo
se vindica
tum esse
quam si f
rentur.
relinquit,
omni equ
tendit.

advolasse, et prælium commississe. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani, equitesque, signis legionis visis, vehementissime præliantur. Confestim cohortes undique impetum faciunt; omnibusque aut interfectis aut capitis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes.

XXXVII. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pene militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur. Externoque hoste deleto; cuius timore antea augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius; partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset; quorum consilio in civitate, superiore Commenario, Cæsar exposuit initium belli esse ortum; quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animadvertibat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris illius et concitorem belli Guturvatum ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committeret; tamen celeriter, omnium cura quasitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula et detrimenta belli, Guturvato accepta referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drapete et Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat; ne universa Gallia non desuisset vires sibi ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus ii relinquit, qui iustis itineribus, se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XL. Quum,

XL. Quum, contra expectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ totum pene montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat: sic enim in imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eo descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Quæ difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat.

XLI. Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab ea parte, quæ, fere pedum ccc intervallo, fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret, non sine magno periculo; e regione ejus vineas agere adversus montem, et aggeres struere cœpit, magno cum labore, et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrentes, eminus sine periculo præliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; ut tamen non detererentur milites nostri vineas proferre, et labore atque operibus vincere locorum difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, et sine suspitione hostum facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum lx collocatur in eo turris x tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat), sed quæ superaret fontis fastigium. Ex ea quæ tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti conlamebatur.

XLII. Quo malo perterriti oppidani, cupas sero, picæ scindulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio res stingendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit: quæ cumque enim per locum præcipitem missa erant, ea, viam

et ag-
rabatur
nere
paratis
celso
utrimq
maxim
telis h

XL
ex om
et, sin
que ju
quid a
vocant
ponun
flamma
dunt,
magna
ad pos
averfa
tantam
non ho
tarent.

XLII
bus sci
deretur
animac
bellare
liquos
manus
na imp
decui,
gravior
ita int
ex præ
Arvern
commi
moratu
micum
nus, a
vinetur

XLV
secundu
German
bant;

et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere praelii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo suslinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitus nostri; magnusque utrimque clamor oriebatur. Ita, quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebant.

XLIII. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, et, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, suspensi revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, sine praelio facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restringunt, partim interficiunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani, et, jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent; ad postremum cuniculis venæ fontis intercissæ sunt atque aversæ. Quo facto exhaustus repente perennis exaruit fons, tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se transdiderunt.

XLIV. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret: neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare consilia inessent: exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit: vitam concessit; quo testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse a Caninio decui, sive indignatione et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus se cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex praelio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnaкти Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat; quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla victum ad Cæsarem duxit.

XLV. Labienus interim in Treviris equestre praelium secundum facit: compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque

atque in iis Surum Æduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis.

XLVI. Ea re cognita, Cæsar, quum in omnibus Galliæ partibus bene res gestas videret; iudicaretque, superioribus æstivis Galliæ devictam et subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset: cum 11 legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum: quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit; namque omnes Aquitanie civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est; exercitum per legatos in hiberna deduxit; 1v legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio et Q. Tullio legatis: 11 in Æduos misit, quorum in omni Galliæ summam esse auctoritatem sciebat: 11 in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: 11 reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernīs. ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset, totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxilii provincie illius): his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernavitque Nemetocennæ.

XLVII. Ibi cognoscit Comium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset; ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus comneatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. Erat Attributus Antonio, præfectus equitum C. Volusenus Quadratus; qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum hostium equitatum mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. Novis-

simè,

fine, qu
us inter
paucis in
num lon
fidem at
ta, pater
cautius p
equites,
Comius i
fi: hinc
transjicit
flere, et
plures ho
rantur;
tur. Qu
viter vul
deretur,
to suo d
ad Anto
pferit, e
mat: un
conspicit
nem An
niam pet
Scio C
tarios co
dicendum
Marcello
flis. No
exercitus
jungenda
XLIX.
proposito
spem aut
lebat, q
poni bei
bellum a
fine præf
tates ap
nulla on
lūs Gai
continuit
L. Ipsi
taliā q
pia et c

sine, quum vehementius contenderetur; ac Voluseus ipsius intercepti Comii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Voluseum longius produxisset: repente omnium suorum invocata fidei atque auxilium, ne sua vulnera, per fidem imposita, paterentur inulta: conversoque equo, se a ceteris incautus permittit in praefectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrato: lanceaque infecta medium femur ejus magnis viribus transjicit. Praefecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, et converti hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu percussi, vulnerantur; et partim in fuga proteruntur, partim interceptiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem, sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit; seque et ibi futurum ubi praeseripserit, et ea factum quae imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud erat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

Scio Caesarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum; propterea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello, Coss. nullas res Galliae habet magnopere gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaque huic Commentario statui.

XLIX. Caesar, in Belgio quum hiemaret, unum illud propositum habebat; continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam sub decem suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Galliae libenter sine praesenti periculo susceperet. Itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis premiis affliciendo, nulla onera nova imponendo, desertam tot adversis praeliis Galliam, conditione parendi meliorem, facile in pace continuit.

L. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus: ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii quationis

sui commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia, quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem; tam acriter contra factionem, et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etiam augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus justam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, et iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se et honorem suum insequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum Coss. creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Sergio Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: hostia omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur; ut vel expectatissimi triumphi latius præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemetonem rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum instravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esset ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, et interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curius, tribunus plebis, quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; quem timor armorum Cæsaris læderet, et quoniam Pompe-

peii d
ro inf
mitte
Neque
tus dis
micigu
do, di

LIII.
conven
anno,
Pompe
Cæsaris
ciente
invidia
Quibus
admon
bus cog
LIV.

cum leg
retur.
honor.
Cæsaren
tamquam
de volu
Cn. Pon
in Galli
di. In
præsidia
se exerci
gionibus
in Educ
Galliam
quorum
tur.

LV. I
cognosci
remissas,
bellum d
tentas e
quum arm
patiend
jue poti

peii dominatio atque arma non minimum terrorem fore inferrent; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret: fore eo pacto liberam, et sui juris, civitatem." Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cepit. Quod ne fieret, consules amique Pompeii intercesserunt; atque, ita rem moderando, discesserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat universi, convenientisque superiori facto. Nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Caesaris dignitatem; contra legem Pompeii et Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis. Sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quærebat; senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris; sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituisent.

LIV. Fit deinde senatusconsultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cesare mitteretur. Neque obscure hæ duæ legiones uni Casari detraherent. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Casarem miserat confectam ex delectu provinciarum Caesaris, tamquam ex suo numero, dedit. Caesar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; et ex suo numero xv, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatusconsulto jubet transidi. In ejus locum xiii legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis xv deducebatur. Ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium, cum legionibus iv, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam: si Belgæ, quorum maxima virtus; et Ædui, quorum auctoritas summa esset; exercitibus continerentur.

LV. Ipse in Italiam profectus est. Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones ii, ab se remissas, quæ ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transiditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto; quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Casarem pararentur; tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO CIVILI

LIBER I.

I. **L**ITURIS [4 Fabio] C. Caesaris consiliis redditis, agere ab iis impetratum est. Summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur: ut vero ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. Reversis consules de republica (in civitate) L. Lentulus consul "senatui rei publicae se non desituro" pollicetur, "si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Casarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum. Habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum." In eandem sententiam loquitur Scipio: "Pompeio esse in animo, reipublicae non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam ei auxilium, si postea velit, senatum imploraturum."

II. Hac Scipionis oratio, quod senatus in urbe haberetur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: Ut primus M. Marcellus, ingressus in eam orationem, "non oportet ante de ea re ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, et exercitus conscripti essent; quo praesidio, toto et libere senatus, quae vellet, decernere auderet." M. Calidius, qui censebat, "ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: tunc Casarem, abreptis ab eo 11 legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur. Ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis ferme mutatis verbis, sequebatur. Hi omnes, convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus, sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus, pertentus conviciis, a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis

terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti, Scipionis sententiam sequuntur: " Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus rempublicam facturum videri." Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur contestum de intercessione tribunorum: dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur.

III. Misso ad vespèram senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in posterum confirmat; segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ a Cæsare, arcessuntur. Completur urbs. Ad jus comitiorum, tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici consulam, necessarii Pompeii, atque eorum qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in senatum coguntur: quorum vocibus et concursu, terrentur infirmiores, dubii confirmantur; plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Sollicitur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

IV. Omnibus his resistitur; omnibusque oratio consuli, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitia Cæsaris incitant, et dolor repulsæ. Lentulus, aris alieni magnitudine, et spe exercitus ac provinciarum, et regum appellandorum largitionibus movetur; seque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem, eadem spes provinciæ atque exercituum impellit; quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul, judiciorum metus, adulatio atque ostentatio sui potentiam, qui in republica judicisq; tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Cæsaris incitatus, et quod neminem secum dignitate exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat; et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari. Simul infamia et legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominantemque converterat, rem ad arma deduci studebat.

V. His de causis aguntur omnia, raptim, atque turbate.

Neque docendi Cæsaris, propinquis ejus spatium datur; nec tribunis plebis, sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute vii die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis, vii denique mense, suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi pene in ipso urbis in cadio atque desperatione omnium salutis, latorum audacia, nunquam ante discessum est, "Dent operam consules, praetores tribuni plebis, quique pro consulibus sunt ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat." Hac S. C. perferuntur a d. vii Idus Januarias. Itaque v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consolatum inquit Lentulus, biduo excepto comitali; et de imperio Cæsaris, et de amplissimis viris tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae, expectabatque suis lenissimis postulatis responsa; siqua homini in aequitate res ad otium deduci posset.

VI. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas x: præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites; neque iis posse persuaderi, uti cum defendant atque sequantur. De reliquis rebus ad senatum refertur; tota ut Italia delectus habeatur; Faustus Sylla Propriator in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero, passurum se in præsentia negat. De Fausto, impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus, S. C. perferuntur. Provincia privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriaræ. Scipioni, obvenit Syria; L. Domitio, Gallia: Philippus et Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes deiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur; neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum impendio ad populum referatur; paludatique, votis nuncupatis, exsunt. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiuntur: licet etque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia delectus habetur; arma imperantur; pecunia ammentis exiguntur et e senis tolluntur: omni divina et humana jura permittuntur.

VII. Quibus

VII.
natur
com
peiu
cujus
erit.
tur, "
meret
lam, r
terces
restitu
nihil
peram,
et quo
in per
li, ten
perior
calibu
ctum,
cum p
" cuj
me ge
Galila
dignita
bis xi
tus eva
ros esse
fender
VIII
legione
confug
cat, et
cujus p
fecto,
um pri
se Cæs
in suan
moda
quoque
suam r
miciis;
Fauca
juncta.
agit cu
monstr

VII. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur. "Omnium temporum injurias inimicorum in se" commemorat; "a quibus diductum et depravatum Pompeium" queritur, "invidia atque obtreptione laudis suæ; cuius ipse honori et dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. Novum in republica introductum exemplum" queritur, "ut tribunitia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset resistata. Syllam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse videatur; dona etiam, quæ ante habuerat, ademisisse: Quotiescunque sit decretum, *Darent magistratus operam, ne quid respublica detrimenti caperet*; (qua voce, et quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus); factum in perniciosis legibus, in vi Tribunitia, in secessione populi, templis locisque editionibus occupatis; (atque hæc superioris ætatis exempla, expiata Saturnini atque Gracchorum casibus" docet): "Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta." Hortatur, "cujus Imperatoris ductu 19 annis rempublicam felicissime gesserint, plurimaque prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint; ut ejus existimationem dignitatemque ab inimicis defendant." Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquæ nondum convenerant) "se se paratos esse Imperatoris sui, Tribunorumque plebis injurias defendere."

VIII. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur; ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat, et subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit; cuius pater Cæsaris erat legatus. Is reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat; habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat: "Velle Pompeium se Cæsari purgatum; ne ea, quæ reipublicæ causa egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reipublicæ commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque, pro sua dignitate, debere et studium et iracundiam suam reipublicæ dimittere: neque adeo graviter irasci inimicis; ne, quum illis nocere se speret, reipublicæ noceat." Pauca ejusdem generis addit, cum exultatione Pompeii conjuncta. Eadem fere, atque eisdem de rebus, prætor Roscius agit cum Cæsare; sibi que Pompeium commemorasse demonstrat.

IX. Quæ res etſi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos naſtus homines, per quos ea, quæ vellent, ad eum perferrentur; petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad ſe detulerint, ne graventur in quoque ad eum poſtulata deferre; ſi parvo labore magnas controverſias tollere, atque omnem Italiam meta liberare poſſent. "Sibi ſemper reipublicæ primam fuiſſe dignitatem, vitæque potiorem." Deſuiſſe ſe quod populi Romani beneficium ſibi per contumeliâ ab inimicis extorqueretur: ereptoque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cum abſentis rationem haberi proximis comitiis populus juſſiſet: tamen hanc jaſturam honoris ſui, reipublicæ cauſæ, æquo animo tulſiſſe. Quum literas ad ſenatum miſiſſet, ut omnes ab exercitiis diſcederent, ne id quidem impetiviſſe. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones: quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ: civitem eſſe in armis. Quoniam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati, reipublicæ cauſa. Proſciſcitur Pompeius in ſuas provincias; ipſi exercitus dimittunt; diſcedant in Italia omnes ab armis: metus e civitate tollatur; libera comitia, atque omnis reſpublica Senatui populoque Romano permittatur. Hæc quo facilius, certique conditionibus ſiant, et jurejurando ſanciantur; aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controverſiæ componantur."

X. Acceptis mandatis Roſcius cum L. Caſare Capuam pervenit, ibique conſules Pompeiumque invenit. Poſtulata Caſaris renunciat. Illi, deliberata re, reſpondent; ſcripſitque ad eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat ſumma: "Caſar in Galliam reverteretur; Arimino excederet; exercitus dimitteret: quæ ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. Interea, quoad fides eſſet data, Caſarem facturum quæ polliceretur, non intermiſſuros Conſules Pompeiumque delectus."

XI. Erat iniqua conditio, poſtulare ut Caſar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipſum, et provincias et legiones alienas tenere: exercitum Caſaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, ſe in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus ſit, deſinire: Ut ſi, peractò Caſaris conſulato, Pompeius profectus non eſſet, nulla tamen mendacii religione obſtriſtus videretur. Tempus vero colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri, magnam pacis deſperationem aſſerebat. Itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus v, Arretium miſit: ipſe

ipſe Ar
habere
cohort

XII.
rem col
eſſe leg
cum i
tit. Ca
Therm
itinere
minum
cogniti
hortes
proſici
ctis, te
natorib

XIII.
Attium
cii rem
poſſe,
tum, t
proind
rum or
xerat,
dine p
comni
militur
atque
rio ad
Pompe
hædit
eorum

XIV.
teitor
arriu
dum,
ret:
quites
periq
eius d
a Caſ
rat.
pam
conſu
age J

ipse Arimini cum 11 legionibus subsistit ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

XII. Interea certior factus, Iguvium Thermum praetorem cohortibus v tenere, oppidum munire; omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem; Curionem cum 11 cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, dissensus municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, et profugit; milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum voluntatibus, Cæsar cohortes legionis XIII ex praefidiis deducit, Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectumque toto Piceno, circummissis fenatoribus, habebat.

XIII. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent "sui iudicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipales pati posse, C. Cæsarem Imperatorem bene de republica meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, et periculi sui." Quorum oratione permotus Varus, praesidium, quod introduxerat, ex oppido educit, et profugit. Hunc ex primo ordine pueri Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt; commissoque prælio, deseritur a suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Cæsarem perveniunt; atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

XIV. Quibus rebus Romani nuntiatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ararium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore arario, ex urbe profugeret: Cæsar enim adventare, jamjamque adesse ejus equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas a Cæsare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese committunt et colligunt; delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatoresque,

diatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, et se sequi iussit: quos postea monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ causâ, distribuit.

XV. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suæque pecunia exadificaverat, ad eum legationem; quæque imperaverit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his XI, Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causâ. A quo factus Vibullius certior quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillum Hiram, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium, magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus XI nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, X Maris, et Pelignis, et finitimis ab regionibus, coegerat.

XVI. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo; Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet: ipse unum diem ibi, rei frumentariæ causâ, moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, cohortes V, præmissæ a Domitio ex oppido, pontem fluminis interumpiebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter XII. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit.

XVII. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum liberis mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat. "Cæsarem duobus exercitibus, et locorum angustis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX, magnumque numerum senatorum

rum atque equitum Romanorum, in periculum esse venturum." Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit; certasque cuique partes, ad custodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, et pro rata parte centurionibus evocatisque.

XVIII. Interim Casari nunciatur, Sulmonenses (quod oppidum a Corfinio VII. millium intervallo abest) cupere ea facere quæ vellet; sed a Q. Lucretio senatore et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII. cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis VIII., cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universique, et oppidani et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Casarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio, eodem die quo profectus erat, revertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias expectare instituit. Eo triduo, legio VIII. ad eum venit; cohortesque ex novis Galliæ delectibus XXI.; equitesque ab rege Norico, circiter CCC: quorum adventu, altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem præfecit: reliquis diebus, oppidum vallo castellisque circummunire instituit. Cujus operis maxima parte effecta; eodem fere tempore, missi ad Pompeium revertuntur.

XIX. Literis perlectis, Domitius dissimulans, in consilio pronunciat, "Pompeium celeriter subsidio venturum:" hortaturque eos, ne animo deficiant; quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere instituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consueffet; multumque cum suis, consiliandi causa, secreto, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia conventusque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat; "se se rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse; proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret." Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii,

finii, prima vespera secessionem faciunt; atque ita inter se, per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis, colloquantur: "obsideri se a Caesare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanerint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere." Ab his primo Marci dissentire incipiunt; eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio extitit, ut manum conferere atque armis dimicare conarentur: post paulo tamen, internunciis ultroque citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno concilio Domitium, productum in publicum, circumstant, et custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, "se paratos esse portas aperire, quæque imperavit facere, et L. Domitium vivum in ejus potestatem transfere."

XXI Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potius, cohortesque ad se in castra transducere; ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, et nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur; eos qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas, murosque asservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: Tribunos militum et præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipsis Consistentibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperet.

XXII Quarta circiter vigilia, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibusque noctis colloquitur; "velis, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire." Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, "sibi ut parcat; veteremque amicitiam" commemorat. "Cæsarisque in se beneficia" exponit; "quæ erant maxima: quod per eum in

collegi

colleg
niam
ab eo
lat: "
uti se
plebis,
meret;
oppress
firmatu
" Quo
suam s
vix du
XXI
numque
ad se pr
P. Lent
Varus q
que con
Romano
ius evoc
litum co
quod "
in eos m
sterium
blicum d
ensibus
quam in
blicam ef
um Mi
bet: atq
vs: omni
Marrucin
venit
XXIV.
cium ge
dyndisun
ad se cogi
attribuit:
us prætor
us prætor
satis consp
re, signa a
item reliq
saris, alie
nefus ex i

collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione consulatus, ab eo erat sublevatus. Cujus orationem Cæsar interpellat: "Se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos plebis, ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se et populum Romanum paucorum factione oppressum in libertatem vindicaret." Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: "Quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur." Facta potestate, discedit.

XXIII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum, equitesque Romanos, ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis, L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, et magnus numerus equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos, a contumeliis militum conviciisque prohibet. Pauca apud eos loquitur, quod "sibi, a parte eorum, gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis." Dimittit omnes incolumes. Senectutem sexagies, quod advexerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumviris Corfiniensibus Domitio reddit; ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos, sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, justumque iter conficit; vii omnino dies ad Corfinium commoratus; et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatum, in Apuliam pervenit.

XXIV. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusum, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter æc equites conficit. L. Manlius prætor Alba, cum cohortibus vi profugit; Rutilius Lupus prætor Tarracina, cum xxi: quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliz in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabrum

Cn. Pompeii : quem Caesar ad eum remittit cum mandatis : " Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus ; interesse reipublicæ et communis salutis, se cum Pompeio colloqui. Neque vero idem perfici longo itineris spatio, quam par alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur."

XXV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vii pervenit: veteranis, 111; reliquis, quas ex novo selecto confecerat, atque in itinere compleverat. Domitiana enim cohortes, protinus a Cornificio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrachium profectos, cum magna parte exercitus; Pompeium remanere Brundisii, cum cohortibus xx. Neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Adriaticum mare, extremis Italiae partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; an inopia navium ibi restitisset. Veritusque ne Italiam ille dimittendam non existimaret; exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab utraque partem litoris jaciebat; quod his locis erat vadofum mare. Longo progressus, quum agger altiore aqua contineri non poterat rates duplices, quoquo versus pedum xxx, e regione moer collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. Has terra atque aggere contegebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat; in quarta quaque turri, turres binorum tabulatorum excitabat; quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

XXVI. Contra hæc Pompeius naves magnas oneravit, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. In turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera bellica appellabat. ut rates perumperet, atque opera destrueret. Sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, liquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Caesar administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret. Ac tamen magnopere admirabatur Magium, quod ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remissum, atque ea res sæpe tentata, impetus ejus consiliaque dabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum

Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloqui causa. Mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, posulat: "Magnopere sese confidere" demonstrat, "si ejus rei si potestas facta, fore ut æquis conditionibus ab armis discedatur; cujus rei magnam partem laudis atque exultationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum." Libo, a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renuntiat: "quod consules absint, sine illis de compositione agi non potest." Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, et de bello egendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis ix; naves a consulibus Dyrrachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat; adventu navium, protectionem parare incipit. Et, quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa protectione milites oppidum irumperent, portas obstruit, vicos plateasque inadificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi fudes stipitesque præacutos desigit. Hæc levibus cratibus terraque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis, sagittariis, funditoribusque raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco æstuaria navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii protectione, concurrentibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro, custodiæ causa, collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur; notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positæ scalis, muros adscendunt: sed moniti a Brundisinis ut vallum cæcum fossasque caveant, subsistunt; a longo itinere ab his circumducti, ad portum perveniunt, quasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris ad-

hæferant, scaphis linitibusqueprehendunt; deprehensis, excipiunt.

XXIX. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire, et Pompeium sequi prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen ejus rei moram, temporisque longinquitatem, timebat: quod, omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiorebus regionibus Galliæ, Picenique, et a Fretis naves essent expectandæ: sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; (quarum altera erat maxima beneficiis Pompeio devincta:) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat.

XXX. Itaque in præsentia, Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione una, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem pro prætorem cum legionibus 111: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam, transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato; Africam forte Tubero obtinere debebat. Carthagini, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reſciebat, novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutiisque, per legatos suos, civium Romanorum delectus habebat: equitum peditumque certum numerum a civitatibus Sicilia exigebat. Quibus rebus pene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione: "seſe projectum ac proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et, ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset." Hæc in concione questus, ex provincia fugit.

XXXI. Naſti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Artium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam sua sponte vacuam occupaverat: delectuque habito, 11 legiones effecerat; hominum

et loco
et cona
ciam ob
ronem
letudin
choris c

XXX
a labor
ducit:
julius in
ordinar
pore co
bus pat
bus inin
conſuet
abſentia
ſet, cur
benefici
de exer
etoram
bitatem
rent, in
quam
npiend
am in c
latas, e
Pro c
ant, at
illi ſe c
ſtraturu
oportet
te Pomp
ritatem
ſicari.

ut oper
superar
XXX
qui mi
cauſſa p
us enim
biturum
ſaris fui
que extr
bis, ab
is, qu

et locorum notitiis, et usu ejus provinciarum, nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus, Tuberonem portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: Docet, "se nullam extraordinarium honorem appetisse; sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab X Tribunis plebis; (contradicientibus inimicis, Catone vero accerrime repugnante, et, pristina consuetudine, dicendi mora dies extrahente;) ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset; sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam" proponit "suam, quam de exercitibus dimittendis ultro postulavisset: in quo jam ætatis dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Accerbitatem inimicorum" docet; "qui, quod ab altero postularent, in se recusarent; atque omnia permisceri mallerent, quam imperium exercitusque dimittere. Injuriam in capiendis legionibus" prædicat; "crudelitatem et insolentiam in circumscribendis Tribunis plebis. Conditiones a se latas, et expetita colloquia, et denegata," commemorat. "Pro quibus rebus orat ac postulat, rempublicam suscipiant, atque una secum administrent: sin timore defugiant, illi se oneri non futurum, et per se rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: Neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset; ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari. Tenuis atque infirmi hæc animi videri: se vero, ut operibus anteire studuerit, sic justitia et æquitate velle superare."

XXXIII. Probat rem Senatus, de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat; "eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent." Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis, ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahit; reliquasque res, quas cumque agere instituerit, impediat, Cujus cog-

nito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis; ne reliquum tempus omittat, infectis iis quæ agere desin-
verat, ab urbe proficiscitur; atque in ulteriorem Galliam
pervenit.

XXXIV. Quo quum venisset, cognoscit missum in His-
paniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante
diebus Corninio captum ipse dimiserat: profectum item
Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis vi-
quas Igili et in Cosano a privatis coactus servis, libe-
tis, colonis, suis compleverat: præmissos etiam legatos
Massilienses domum, nobiles adolescentes; quos ab urbe
discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris of-
fensa veterum suorum beneficiorum in eos memoriam ex-
pellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses peris
Cæsari clauferant: Albicos, barbaros homines, qui in eo-
rum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam in-
colebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regi-
onibus, atque ex omnibus castellis, in urbem convexerant;
armorum officinas in urbe instituerant: muros, elassem, por-
tasque refecerant.

XXXV. Evocat ad se Cæsar Massiliensium xv primos;
cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus
oriatur: "Debere eos Italix totius auctoritatem sequi po-
tius, quam unius hominis voluntati obtemperare." Reliqua,
quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrator,
commemoratur. Cujus orationem legati domum referunt,
atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciat: "Intelligere
se, divisum esse populum Romanum in partes duas: ne-
que sui iudicii, neque suarum esse virium, decernere una
pars iusticiam habent cassam: principes vero esse earum
partium Cn. Pompeium et C. Cæsarem, patronos civita-
tis; quorum alter agros Volcarum, Arcemicorum et He-
lvetiorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias
attribuerit, vestigaliaque auxerit. Quare paribus eorum
beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere; et
venturum eorum contra alterum iuvare, aut urbe aut ponti-
bus recinere."

XXXVI. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus
Massiliam pervenit; atque ab iis receptus, urbi præstatum
summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio
elassẽm quoque versus dimittunt: onerarias naves, quæ
uniquæ possunt, depellunt, atque in portum deducunt
tarum clavis aut materia atque armamenti instructæ,
ad reliquas armandas reficiendæque utuntur: frumen-
tum quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas res

ces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Caesar, legiones III Massiliam adducit: turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, nares longas Ardate, numero XII, facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX a qua die materia caesa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum praeficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit.

XXXVII. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Carbone die antequam ea loca licendi causa disposuerat, in Hispaniam praemittit: celeriterque Iyrenæ saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longius hinc abant, subsequi jubet. Prius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranici contendit.

XXXVIII. Adventu Vibullii Rasi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, et Petreus, et Varro, legati Pompei, (quorum unus III legionibus, Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi ad Anam, II legionibus; tertius ab Ana, Vettonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat), officia inter se partuntur: ut Petreus ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium profisciscatur; Varro, cum his quas habebat legionibus, omnem ulteriorem Hispaniam taceat. His rebus constitutis, equites auxiliæ toti Lusitania, a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreus per Vettones ad Afranium pervenit. Constitunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXIX. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III; Petreii II; præterea scutatae, citerioris provinciae, et cetratae, ulterioris Hispaniæ, cohortes circiter LXX; equitum, utriusque provinciae, circiter V millia. Caesar legiones in Hispaniam praemisit, ad VI millia auxilia præditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus Vallis habuerat; et parem ex Gallia numeram, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato: hinc optimi generis homines ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam arripunt. Postquam audierat Pompeium per Mantiniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, consiliumque esse venturum;

venturum; simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est; quod pignore animos centurionum devinxit, et largitione redemit militum voluntates.

XL. Fabius finitimarum civitatum animos, literis nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum iv. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc item, fere atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus præliis contendeabant. Hoc quum quotidiana consuetudine congressæ, pabulatoribus præsidio proprio, legiones Fabianæ ii flumen transissent, impedimenta que et omnis equitatus sequeretur; subito ventorum, et aquæ magnitudine, pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio, ex aggere atque cratibus quæ flumine ferebantur; celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque junctum habebat, legiones iv equitatumque omnem transiecit; duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa ii legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

XLI. Eo biduo Cæsar cum equitibus dccc, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus, hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio vi cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; et sub castris Afranii consistit: et ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris consistit. Cæsar ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus cd, castra facere constituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursum

terrereant;

terrerentur, atque opere prohiberentur; vallo muniri vetuit, (quod eminere, et procul videri necesse erat), sed a fronte contra hostem pedum xv fossam fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hos, opus in occulto tertia acies faciebat. Sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri.

XLII. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: Et, quod longius erat agger petendus, in præsentia finalem rationem operis instituit; singulaque latera castrorum, singulis attribuit legionibus munienda; fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petriusque, terrendi causa atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, et prælio laceßunt. Neque ideo Cæsar opus intermittit, confusus præsidio legionum III et munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes quas in superioribus castris reliquerat, impedimenta, ad se transducere jubet.

XLIII. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum ccc: atque in hoc fere medio spatio, tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar et communisset, ab oppido et ponte et comineatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios, confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Quare cognita; celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Concluditur prælio; et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur; atque, aliis submissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIV. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: Si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent; cum Lusitanis, reliquisque barbaris, genere quodam pugnae assuefacti: quod fere sit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum

regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbabat, insuetos hujus generis pugnae: circumstantibus enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab agnis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti, censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis; legio, quæ in eo cornu consisterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit.

XLV. Cæsar, pene omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem ix subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem suppressit; rursusque terga veterare, seque ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. Sed novæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti ridentes, in locum iniquum progrediuntur; et sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt: Hinc se recipere quum velient, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent; et neque subsidia a lateribus submitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter ccc: Hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius proceperant. Hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis consisterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia prestantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum cæcis submittebantur, ut integri defensis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur; ut, summis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

XLVI. Hoc quum esset modo pugnatam continenter hostis v, nostrique gravius a multitudine premerentur: cum sumptis omnibus telis, gladiis destitutis, impetant adversum montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summis sub murum conitibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsi, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem locum ab utroque latere, cum dejectis aut inferioribus locis consistit, tamen summum in jugum virtute conicitur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter lxx ceciderunt; in his

Fulgens

Fulginius ex primo hastato legionis XIV. qui, propter excellens virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficitur T. Cacilius, primipili centurio; et, præter eum centuriones IV; milites amplius CC.

XLVII. Sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utriusque superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, quum esse omnium iudicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, et nostrorum impetum sustinuisent, et initio locum tumultumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat. et nostros primo congressu terga vertere coegissent: Nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, v horis prælium sustinuisent; quod montem, gladiis descriptis, adicendissent; quod ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent, atque in oppidum compulissent. Illi cum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsidiumque ibi posuerunt.

XLVIII. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret: tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summæ ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit: castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicoris et Cingari, spatio millium xxx; neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficilissimum; quo neque frumenta in herbis erant, neque multum a maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ; quod Afranius pene omne frumentum, ante Cæsaris adventum, sterdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat. Pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum, finitimæ civitates longius removerant. Qui erant, pabulandi aut frumentandi causa, progressi; hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ, consectabantur: quibus erat proclive transire flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut suæ utribus ad exercitum non eant.

XLIX. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus : multum ex omni provincia comportabatur : magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates, sine ullo periculo pons Ilerda præbebat ; et loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat.

L. Hæ permanferant aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes : sed nec magnitudo fluminis permittebat ; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur. Quod illis prohibere erat facile ; tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine ; tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur. Atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine, opera perficere, et tela vitare.

LI. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Ruthenis, equites ex Gallia, cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter vi cum servis liberisque ; sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, et ordinis equestris ; erant legationes civitatum ; erant legati Cæsaris : hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnam hostium numerum pauci sustinere ; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus, magnum attulit nostris ad salutem momentum : nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter cc, equites pauci, calorum atque impedimentorum non magnus numerus.

LII. His tamen omnibus annona crevit : quæ fere res, non solum inopia præsentis, sed etiam futuri temporis timore, ingravescere consuevit. Jamque ad denarios .i. in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti diminuerat ; atque incommoda in dies augebantur : Et tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat ; ut nostri magna inopia

pia ne
bundan
vitatibi
rat frum
quiores
quibus

LIII.

niora et
Multa r
tur. C
domum
bant : n
alii, ut
tum bell
viderent

LIV.

ab Afra
pontes p
faciant ;
tæ docu
tia fieban
tum, cor
vehit noc
navibus
improvis
sariis sent
atque ex
Ita comit
se recipit

LV. Eo

jecit : qui
timore ag
que homin
dio missis,
prædæ præ
eos propel
teras extra
veniunt a
prædæ, eod

LVI. D

L. D. iiii
quarum era
dunt ; ut i
gnum num
quibus sup

pia necessariorum rerum confisterentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. Ille præsentem inopiam, quibus poterat subsidii, tutabatur.

LIII. Hæc Afranius Petreiusque, et eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingeat; ut pene bellum confectum videretur. Quibus literis nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli expectasse, aut ex omnibus novissimi venisse, viderentur.

LIV. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent; imperat militibus Cæsar, ut naves faciant; cuius generis eum superioribus annis usus Britannia docuerat. Carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis tegebatur. Has perfectas, carris junctis devehit noctu millia passuum a castris *xxii*; militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem improvise occupat: Hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiat, communit: huc legionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. Ita conitatus, et qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit; et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die, equitum magnam partem flumen transiecit: qui inopinantes pabulatores et sine ullo dissipatos timore aggressi, quam magnum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ præsidio sint; alii, ut venientibus resistent, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrebat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt; incolumesque, cum magna præda, eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, ubi L. D. iui consilio, naves longas expediunt, numero *xvii*, quarum erant *xi* tectæ. Multa huc minora navigia adducunt; ut ipsa multitudo nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt; atque hos præ-

miis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcunt naves Domitius; atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII. Erat multo inferior navium numero Brutus: sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Cæsar ei classi attribuerat; qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se iustruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt; cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum utrinque est fortissime atque acerrime. Neque multum Albici nostris virtute cedebant; homines asperi et montani, et exercitati in armis: atque ii modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant. Pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII. Ipsi Massilienses, et celeritate navium et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetibusque eorum excipiebant. Et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant. Quum propius erat necessarium ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiiis, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate et tarditate navium impediuntur: facti enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnant daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant, atque, injecta manu ferrea, et retenta utraque nave, de versi pugnabant; atque in hostium naves transcendebant, et, magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium, cum iis quæ sunt captæ, intereunt ix.

LIX. Hoc prælio Cæsari ad Ilerdam nunciatur: simul perfectio ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter, vagabantur: alias, non longo ab castris progressi spatio, ut ca-

rem
longi
aut, a
ex me
et plu
muniu
LX.
Oscen
perata
tani et
qui flor
omnibu
mnibus
Transit
vitat
celeriter
civitatis
ria, exst
Pompeio
ginguio
micitiam
LXI.
Cæsar, ne
mittendus
altitudine
quam Sic
His pene
que perva
drentur;
constituunt
lum transfe
quod, ex d
cum L. Ser
perium ab
Pompeii, m
is autem in
equitatus, r
bellum in h
oto flumine
ei jubent:
passum a c
ibus juncti
men Scirin
mi.
LXII. Q

rem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant. Postremo et plures intermittere dies, et, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscanenses, et Calagurritani, qui erant cum Oscanibus contributi, mittunt ad eum legatos; seseque imperata facturos pollicentur. Hos, Tarraconenses et Jacetani et Ausetani, et, paucis post diebus, Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonenſis ad eum, cognito civitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio fit rerum. Perfecto ponte, magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur; multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Cæsaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus, perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinem complures facere instituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Percussusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multam Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsi iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res: quod, ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello eum L. Sertorio steterant, civitates victæ, nomen atque imperium absentis timebant; quæ in amicitia manserant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia expectabant; et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquirere, et Octogesam adduci jubent: id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat xx: Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; legionesque in flumen Sicorim transducunt, castraque muniunt vallo pedum lxx.

LXII. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum

militum Cæsar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire: Pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstabant; ut, quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; et in Sicori vadum reperiebatur.

LXIII. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, 11 auxiliaribus cohortibus ilerda præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, et cum 11 legionibus quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet: pons enim ipsius, magnum circuitum habebat; ut multo breviori itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi, flumen transeunt; et, quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castrâ movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; et, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt.

LXIV. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prælio novissimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: alias interiri signa, et universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere, "hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci." Centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, "ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua transductus esset equitatus." Quorum studio et vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen, atque experiendum judicabat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse: hos cum legione una præsidio castris relinquit. Reliquas legiones expeditas educit; magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: interii tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studii, ut, millium vi ad iter addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interposita, eos, qui de ter-

tia vigili-

LXV.

spexit;

ciemque

defessum

quitur et

erant, cas-

libus pass-

Hos intra-

Cæsaris;

itinere pr-

copias tr-

omni rati-

itineris la-

Cæsar quo-

LXVI.

longius a

his certior

stris educo

militari m-

ne noctu in

ab equitat-

munt, cop-

us, cum pa-

sciscitur.

Decidius S-

Uterque id

intercedere

montuosos

hostem prob-

LXVII.

tempus prof-

duer face-

mentur."

castris Cæsar-

epri; circu-

ora atque

anda, quod

magis quam

per se

unorum m-

quibus rebus

nt. Quare e-

liguo accept-

ocum, quod

tia vigilia exissent, ante horam dici ix consequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos, cum Petreio conspexit; nova re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum rescit, ne defessum prælio objiciat: rursus conantes progredi, insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque a millibus passuum v itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effligerent Cæsaris; prasidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi, sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed, tptius dici pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI. Media circiter nocte, iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis; sit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti ne noctu impediti sub onere consilgere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius, cum paucis equitibus, occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsaris: mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat; v millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa. Qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.

LXVII. Disputatur in consilio a Petreio et Afranio, et tempus profectionis queritur. Plerique censebant, ut "noctu iter facerent: posse prius ad angustias venire, quam sentiantur." Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, "non posse clam equi; circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque prælia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam timororum militum et centurionum præsentiam afferre; quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri solent. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen, summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse." Hæc evicit in consilio

sententia; et prima luce postridie constituunt proficisci.

LXVIII. Cæsar, exploratis regionibus, albente caelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit: namque itinera quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta, iter impediabant; ut arma per manus necessario transferrentur; militesque inermi, sublevatique alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo; quod cum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere possent.

LXIX. Ac primo Afraniani milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus proferebantur; "necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti." Erat enim iter a proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duci vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis impedimentisque ad iter profecti videbant; ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerent; jamque primos superare regionem castrorum animadvertissent; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrentem putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copias, praeter eis presidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Ilerdum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, ut prius angustias montesque occuparent: sed exercitus Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias, equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ad Afranianis huc erat necessario deductæ; ut, si priores, montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas, servare non possent; quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Contigit primum iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, et ante se hostes videret; collem quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelissimus, mittit: Hunc magno cum comitatus jebet occupare; eo consilio, ut ipsi eodem

omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, jugis Octogefam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

LXXI. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque vero id Casarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse; præsertim circumdatum undique equitatu; quum in loco æquo atque aperto confingeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrabant legati, centuriones, tribuni-que militum; "ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra, multis rebus sui timoris signa misisse; quod suis non subvenissent; quod de colle non decederent; quod vix equitum incursus sustinerent; collatisque in unum locum signis conferti, neque ordines neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset."

LXXII. Caesar in tam spem venerat, se, sine pugna et sine vulnere suorum, rem conficere posse; quod re frumentaria adversarios interclusisset. Cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minus esset Imperatoris, consilio superare, quam gladio: movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus falsis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris, a plerisque non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; "quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur; etiam quum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos." Ille in sua sententia perseverat; et paulum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petricus atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, præsidii in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ suminisque Iberi spem amiserant; de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, illudam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu præmi nostro. Qua re cognita, crebras stationes duperunt

disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interjiciunt cohortes: vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem, et sine timore, et sine stationibus, aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis causa, longius progrediuntur.

LXXIV. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt; et quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirunt atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie peperissent: eorum se beneficio vivere. Deinde Imperatoris fidem quaerunt, rectene se illi sint commissuri. Et, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, conquerrunt. His provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii atque Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepissem, neu suos prodidisse videantur: quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturus, confirmant; legatosque de pace, primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra, causa invitandi, adducunt: alii ab suis abducuntur: adeo, ut una castra jam facta ex binis viderentur. Compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem veniunt, seque ei commendant. Idem hoc fit a principibus Hispaniae: quos illi evocaverant, et secum in castris habebant obsidum loco. Si suos notos hospitesque querebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua ac parentis sui salute, cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena letitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse; et eorum, qui sine vulnere tantas res consecisse videbantur. Magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat; consiliumque ejus a cunctis probabatur.

LXXV. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, (ut videbatur,) ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese: armat familiam: cum hac, et praetoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consueverat, improvise ad vallum advolat. colloquia militum interrumpit: nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui cocunt inter se; et repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiosque destringunt; atque ita se a cetratis equitibusque

defendant.

descendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; et ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis, slens Petreius manipulos circuit, militesque appellat: "neu se, neu Pompeium absentem, imperatorem suum, adversarius ad supplicium transiunt," obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros: neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse. Idem jusjurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum, centurionesque. Centuriatum producti milites, idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit Cæsaris miles, ut producat: productos palam in prætorio interficiunt: sed plerosque hi, qui receperant, celant; nocturneque per vallam emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditionis fustulit, mentesque militum convertit, et rem ad prisinam belli rationem redegit.

LXXVII. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summa diligentia conquiri et remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum, centurionumque, nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt; quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXI ab Ilerda frumentum iussu erant efferre: Cetrati auxiliaresque nullam; quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustis res: sed ex propositis consiliis duobus, explicitius videbatur Ilerdam reverti; quod ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco abest longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cuni equitibus præstarentur.

LXXIX. Genus erat hoc pugnae: Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant; pluriesque in locis campistris subsistebant. Si mons erat ascendendus; facile ipsa

ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegabant. Quum vallis, aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in aversos tela coniciebant; tum magno erat in periculo res. Requirebatur, ut, quum ejusmodi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in vallis universi demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum), ut eos, superioribus perterritos praeliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quia ab equitatu Caesaris exciperetur.

LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proceditur; crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt. Ut tum accidit: millia enim progressi *iv*, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibique una a fronte contra hostem castra muniunt, neque junctis onera deponunt. Ubi Caesaris castra posita, tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi causa, animadvertere; sese subito proripiunt, hora circiter *v* ejusdem diei; et spem nocti moræ, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadversa, Caesar eductis legionibus subsequitur; praesidio impedimentis paucas cohortes relinquit; hora *x* subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen; adeo ut pene terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris, atque universum imminuebat.

LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario; et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. Sed eisdem de causis Caesar, quæ supra sunt demonstratæ, praelio amplius non laessit; et eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. Illi, animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt; castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; et praesenti

malo al
caussa,
in cast
bulatum
Caesar,
decertat
circum
ones de
Illi, et
tiores;

LXX

tur: ter
Illi, imp
legiones
opere lo
bet; aci
namque
trimentu
cognita
hoc etia
conjectis
juvare p
castris ca
tertia va
cta. Si
celerem
constitue
laceffere.

LXXX

et tertiu
Caesaris,
v legioni
lie totid
gittarii fu
latera cir
positum v
committe
tamen re
utrique in
tutas Ca
tentare, i
Germano
transjicit

LXXX

diem suu

malis aliis malis remedia dabantur. Prima nocte, aquandi causa, nemo egreditur ex castris: proximo die, praesidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulum emittitur nemo. His eos supplices malis haberi Caesar, et necessariam subire deditionem, quam praelio decertare, malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque circummunire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. Illi, et inopia pabuli adducti, et quo essent ad iter expeditiores; omnia sarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Caesaris processerat. Illi, impediendae rei causa, hora circiter VIII signo dato, legiones educunt; aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. Contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri praelium defugisse; magnum detrimentum assererat. Sed eisdem de causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitatem, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriae juvare poterat. Non enim amplius pedum millibus XI, ab castris castra distabant: hinc duas partes acies occupabant: tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si praelium committeretur, propinquitatem castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior praelio non lacessere.

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex, legionum V; et tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant. Caesaris, triplex: sed primum aciem quaternae cohortes ex VI legionibus tenebant: has subsidiariae ternae, et rursus aliae totidem, suae cujusque legionis, subsequabantur: sagittarii funditoresque, media continebantur acie: equitatus, latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur: Caesar, ut, nisi coactus, praelium non committeret; illi, ut opera Caesaris impedirent. Producitur tamen res: aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. Postero die, munitiones institutas Caesar parat perficere: illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animadversa, Caesar Germanos levis armaturae, equitumque partem, flumen transjicit; crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIV. Tandem, omnibus rebus obsessi; quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis; aquae, lignorum, frumenti

menti inopia, colloquium petunt; et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum; et, piam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis locum Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: "Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum. quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perperos omnium rerum inopiam: Nunc vero, pene ut feras, circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: Orare atque obsecrare, si quis locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant." Hac quam potest demississime atque subjectissime exponit.

LXXXV. Ad ea Cæsar respondit: "Nulli omnium his partes, vel querimoniae, vel miserationis, minus convenisse: Reliquos enim omnes, suum officium præstitisse: Se, qui etiam bona conditione, et loco et tempore æquo confingere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia: Exercitum suum, qui injuria etiam accepta, suisque interestis, quos in sua potestate habuerit, conservavit et texit: Illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt. Sic omnium ordinum partes, in misericordia constituisse: Ipsos duces a pace abhoruisse: eos, neque colloqui neque induciarum jura servasse; et homines imperitos, et per colloquium deceptos, crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat; uti eo recurrant, et id cupidissime petant, quod paullo ante contempserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus opes augeantur suæ; sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerit, velle dimitti. Neque enim vi legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam; neque tot tantasque classes paratas, neque summissos duces, et militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provisum; quæ, propter distantiam pacis, nullum auxilium desideravit. Omnia hæc jam pridem contra se parari. In se, novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, et deas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat. In se, jura magistratuum commutari, ne ex prætura, et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in præ-

vincia
quod
evoca
tum
cum
vertant
se tulit
ut ab il
difficile
fuit. F
ercitum
mini: l
nem."

LXX
dum, (u
liquid vi
missionis
rei contr
valio, ul
mitterent
se, si in a
tamque
ii, qui ha
statum; re
dis noceat
a Cæsare,
LXXX
rum venia
tam ut, q
penes milit
tus, æqua
solvit. Qu
habuerint,
us atque Af
seditione fa
nse dicere
inque, quo
ia exercitus
religias sub
facient: ei
fecit. Hoc
est iter factu

vincias mittantur. In se, ætatis excusationem nihil valere : quod superioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur. In se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus ; ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia, domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia, et se tulisse patienter, et esse laturum : neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneatipse, (quod tamen sibi difficile non sit) ; sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent : si id sit factum, nociturum se nemini : Hanc unam atque extremam pacis esse conditionem."

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et jucundum, (ut ex ipsa significatione potuit cognosci) ; ut, qui aliquid victi incommodi expectavissent, ultro inde præmium missionis ferrent. Nam, quum de loco et tempore ejus rei controversia inferretur ; et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur ; neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur ; ut illi, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim ; reliqui, ad Varum flumen dimittantur. Ne cui de eis noceatur, neve quis invitus sacramento dicere cogatur a Cæsare, cavetur.

LXXXVII. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur : militibus, æqua facta astimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quasunque postea controversias inter se milites habuerint, sua sponte ad Cæsarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius ; quum stipendium ab legionibus, pene seditione facta flagitarentur, ejus illi diem nondum venisse dicerent ; Cæsar ut cognosceret, postulant : eoque utrumque, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertius exercitus, eo biduo dimissa ; 11 legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit ; ut non longo inter se spatio castra facerent : eique negotio Q. Rullum Kalenum legatum præfecit. Hoc ejus præscripto, ex Hispania ad Varum flumen egressus factum ; atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

LIBER II.

I. **D**UM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duobus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, quæ est aditus ex Gallia atque Hispania, ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex III oppidi partibus, mari alligatur: reliqua quarta est, quæ aditum habeat a terra. Huius quoque spatii pars ea quæ ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provincia vocat; vimina materiamque componi jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXX extruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustineri possent. Asseres enim pedum XII, cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per IV ordines cratium in terra desigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter porticus integebatur; atque hac agger inter manus protegebatur. Antecedebat testudo pedum LX, æquandi laboris causa; facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi possent. Magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem turbabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur. Quæ facile non repellebant milites; magnisque ultro illatis detrimentis eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum clavis navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitius Massiliensibusque subsidio missus; freto Sicilia, imprudens atque inopinante Curione, provehitur: Appulsisque Massiliæ nam navibus; atque inde, propter repentinum terræ motum Principum ac Senatus fuga facta; ex navalibus eorum navem deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, currit Massiliam versus pergit: præmissaque clam navibus Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit, eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti clavis suis auxiliis, consilient.

IV. Massilienses, post superius incommodum, veterem

eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; summaque industria armaverant. Remigum gubernatorumque magna copia suppetebat; piscatoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe; omnium seniorum, matrum familia, virginum, precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Comuni enim sit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exerceamur: ut tum accidit; adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacli bonum ventum, ex portu exeunt; et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt: ibique naves expediunt; rursusque se ad consigendum animo confirmant; et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

V. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero: nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Casarem, captivæ Massiliensium accesserant **vi**. Has superioribus referebat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque duos cohortatus, "quos integros superavissent, ut victos contemnerent;" plenus spei bonæ atque animi adversus eos profiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis, prospicere in urbem; ut omnis adventus quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnino, quin in ejus diei casu summarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accideret, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliquere viderent: si superavissent, vel domesticis opibus vel externis auxiliis, de salute urbis considerent.

VI. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ nullo ante ab suis acciperent, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo reliquorum civium fatum antecedere existimarent, qui, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. De hisque nostris paullatim navibus; et, artificio gubernato-

torum, mobilitati navium locus dabatur; et, si quando nostri, facultatem nacti, ferreis manibus injectis navem reliquerant, undique his laborantibus succurrebant. Neque vero, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improvviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conspicataque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant. Sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraq; ex concursu laborarent; altera vero, perfracta rostro, tota collabesceret. Quia re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugna exceserant: Non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cogeant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe, v sunt deprece, xv captæ, i cum Nasidianis profugit: quæ omnes citiorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam appropinquaret urbi, omnes sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantos luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius, ad defensionem urbis, reliqua apparatus ceperunt.

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si, pro castello receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent: quam primo ad repentinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major oppreserat vis, propugnabant: hinc, ad repellendum et prosequendum hostem, procurrebant. Patēbat hæc quoque versus pedes xxx; sed parietum crassitudo, pedum v. Postea vero, (ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia), inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudine turris elata. Id hac ratione perfectum est.

IX. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrinseca parietum structura tegerentur; ne quid eminere, ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper contabulationem

quantum
adfluxer
injecerun
pendere
futura:
cerunt, e
longiores
rant, esse
sent, ad
am contig
tabulation
quid ignis
jecerunt;
fringerent
Sorias aut
parietum
paribus,
circum tur
nos tegum
mento tra
perfecta, t
pluteos ad
plum preh
tollere cap
batur, tan
que muniti
prehensio
li tempus
ut primo,
contignatio
que elevaba
vi tabulata
visum est, a
X. Ubi e
posse confisi
ana bipeda
turumque
libre erat se
stantes int
la pedum in
polis molli
regendi caus
pedalia injic
extremum m
regulas, iv
super muscul

quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt, non longe ab extremis parietibus; quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur. Eamque contabulationem summam, lateribus lutoque construxerunt; ne quid ignis hostium nocere posset. Centonesque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris, latas IV pedes, fecerunt; easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt: quod unum genus tegimenti, aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt: ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursusque alia prehensione, ad ædificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant; exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiisque elevabant. Ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo, vi tabulata exstruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt.

X. Ubi ex ea turri, quæ circum essent opera, tueri se posse consili sunt; musculum pedum LX longum ex maxima bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrem murumque perducerent, facere instituerunt. Cujus musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo, æque longæ, distantes inter se pedes IV, collocantur; inque eis columellæ pedum in altitudinem V, desigantur. Has inter se capiteolis molli fastigio conjungunt; ubi tigna, quæ musculi ligandi causa ponant, collocantur. Eo super, tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas, IV patentes digitos, desigunt: quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigiato, atque ordinata

ordinatim structo; ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset), contegitur. Supra lateres, coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa, lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt; subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subiectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio jungatur.

XI. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quam maxima possunt, vectibus promonent, praecipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materia sustinet, et, quicquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tecta ac pice referta incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. Involuntate labuntur: delapsae ab lateribus, longius furesque ab opere removentur. Interim sub musculo militum vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateribus nostris, telis tormentisque defenditur: hostesque ex muro a turribus submoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea quae suberat turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat.

XII. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira percussi, urbis direptione perterriti; incertum cum insulis sese porta foras universi praeripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus adferunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli cessat: militesque, aversi a proelio, ad studium audiendi cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: Orant ut "adventus Caesaris expectetur; captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: Nullam exoriri moram posse, quo minus venisset, si imperata non facerent, ad nutum et fastigio diriperentur." Docent, "si omnino turris concideret non posse milites contineri, quin spe praeda in urbem irumperent, urbemque delecent." Haec, atque ejusmodi generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati, milites ex oppido deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodiam relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facta adventus Caesaris expectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam

diligenter
magnos
pateret
et conti
terficer
sunt re
rem tu
pido po
XIV
dis ac c
Languer
pore, q
phis op
confect
gnoque
ventus,
menta s
merent
verti po
possunt,
stis imp
persequi
musculu
multorum
statis, p
Mathlier
jorique
pugna
prioris t
ita proxim
raverant.
in oppidu
XV. T
dio milit
tantos su
inductisq
perdoler
set, nihil
in subis
novi gener
linum pe
nationem
ille congest
inter muro
pila interp
mamento

diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, et defectionis odio et contemptione sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quod stetit per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIV. At hostes siue fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt. Interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma vero omnia reposita contactaque essent; portis se foras erumpunt: secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent; et prius hæc omnia consummerentur, quam, quemadmodum ascidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant. Fit in hostis impetus: sed e muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum, turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interijt. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majorique enim fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppidum repulerunt.

XV. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis, suam virtutem irritui fore perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, et coniectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris æquum pedum crassitudine, atque eorum murorum contiginationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ, postulare videretur; pilæ interponuntur; transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint; et quidquid est contignatum, cratibus

bus consternitur; cratesque luto integuntur. Sub tecto milles; dextera ac sinistra, muro tectus; adversus, plutei obiectu; operi quæcumque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum, sollertia et virtute militum brevi reconcinnatur. Fortæ, quibus locis videtur, eruptionis causa, in muro reliquuntur.

XVI. Quod ubi hostes viderunt; ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset: eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumveniri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum penè inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur: suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione e muro ac turribus belandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis condiciones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, discedens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: "præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati qui fiduciarum operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provincie." Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam distineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque expectatione; et consentire omnem citeriorem Provinciam; quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum latius atque insulcius Afranius perferibebat; se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

XVIII. Delectum habuit tota provincia: legionibus completis 11, cohortes circiter xxx alarias addidit: frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret: naves longas x Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo vi cohortes, prædii causa, ex provincia misit; Caiumque Gallonium,

Galloni
qui co
mitio,
publica,
in Cæsare

verba Ca
militum,
certis au
res Rom
nistrandu

lici modi
se amica
gebat. C
habuissen
diæque co

vinciam
adigebat.
Hispania
se cum 11

que omne
fatis rebu
vibusque
bat. Cæ
revocabat

Hispaniis
et magnas
XIX. I

spaniam e
quitibus r
mittit, ad
civitatum

ta provinc
pus partem
Romanu
ipse Cordu
lodias vig

tes 11, qua
sent, tuend
Carmonen
civitas, deo
prædium, p

XX. Ho
bus quam
fectu inter
voluntas p
gus, littera

Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis causâ venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia, privata ac publica, in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, “adversa Cæsarem prælia fecisse; magnum numerum ab eo militum, ad Afranium perfugisse; hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse.” Quibus rebus perterritos ciues Romanos ejus provinciæ, sibi ad rempublicam administrandum HS cxc, et argenti pondo xx millia, tritici modios cxx millia, polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat. Qui verba atque orationem adversus rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat. Provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adlegebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum ii legionibus Gades conferret; naves, frumentumque omne ibi contineret: (provinciam enim omnem, Cæsaris rebus favere cognoverat;) in insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quod magna esse Pompeii beneficia, et magnas clientelas in citeriore provincia, sciebat.

XIX. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno plebis, ipse cum dc equitibus magnis itineribus progreditur; edictumque præmittit, ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus, per se portas Varroni clausit: custodias vigilasque in turribus muroque disposuit. Cohortes ii, quæ Coloniciæ appellabantur, quum eo, casu, venissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Nisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis iii in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præcluserit.

XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet, ne itinere aut transfectu intercluderetur; tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paullo longius, litteræ a Gadibus redduntur; “simul atque sit cognitura de

de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse." Iis cogniti rebus, altera ex 11 legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro et porticibus sine maleficio confedit: Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro; quem, itinere converso, sese Italiani venturum pronuntiasset; certior ab suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Caesarem mittit, "paratum se esse, legionem, cui iusserit, transdere." Ille ad eum Sex. Caesarem mittit, atque huic transdi jubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Caesarem venit. Relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecuniarum, transdit; et, quod ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

XXI. Caesar, concione habita Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; Civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; Tribunis militum centurionibusque, qui eo præsidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit: Bona restituit iis, quos liberius locutus hanc penam tulisse cognoverat: Tributis quibusdam publicis privatisque præmiis, reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur: Pecunias monumentaque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: Provinciæ, Q. Cassium præficit; huic 14 legiones attribuit: Ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Caesaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam, pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum a M. Lepido prætor, cognoscit.

XXII. Massilienses, omnibus desessu malis; rei frumentariae

tariae
perati
confli
(pani
bantur
public
te mun
quos
dere si
Domit
compa
unam
profes
suetudi
choris,
tendit,
consp
um, se
taque
portu,
dunt.
mine et
servans
talian
XXII
etus ex
ciens;
quites
ne cons
quilaria
habetqu
eminent
L. Caesar
lans, (q
P. Attius
que navi
ad proxi
pedibus
us Longi
saris navi
quutus M
nerariis
littore re
Ipse ad C
XXIV
eodem cu

taria ad summam inopiam adducti; bis prælio navali superato; crebris eruptionibus fusi; gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione et mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant;) dejecta turri; labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant; sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus ^{III} comparatis, (ex quibus ^{II} familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat), nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ, jussu Bruti, consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris, sequi ceperunt. Ex iis unum, ipsius navigium, contendit, et fugere perseveravit; auxilioque tempestatis, ex conspectu abiit: duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu, navalibusque educunt: pecuniam ex publico transfundunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine et vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, ^{II} ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens; ^{II} legiones, ex ^{IV} quas a Cæsare acceperat, et ^D equites transportabat: biduoque et noctibus ^{III} navigatione consumptis, appellat ad eum locum qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupea passuum ^{XXXI} millia; habetque non incommodam astate sitionem; et duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius, cum ^X longis navibus, ad Clupeam præstolans, (quas naves Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causa curaverat); veritusque navium multitudinem, ex alto refugerat: Appulsaque ad proximum littus trireme constrata, et in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Confidius Longus, unius legionis præsidio tuebatur: Reliquæ Cæsaris naves, ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quæstor navibus ^{XII}, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat; postquam in littore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit: Ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIV. Curio Mareum, Uticam, navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduoque iter progressus,

ad

ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum montium, eminens in mare, utraque ex parte præruptamque asperum, sed tamen paullo leniore fastigio ab ea parte quæ ad Uticam vergit. Abscst directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mille: Sed hoc itinere est totum, quo mare succedit; longe lateque is locus restagnat; quem si quis vitare voluerit, vi millium circuitu in oppidum perveniet.

XXV. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspiciunt, muro oppidoque conjuncta ad portam quæ appellatur Fellica; admodum munita, natura loci: una ex parte ipsius oppido Utica; altera theatro, quod est ante oppidum: circumfessionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit multa undique portæ, atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timeant ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodemque tempore his rebus subsidio de equites Numidæ ex oppido, pedesque ceteros, mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Iuba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simulas cum Curione intercedebant; quod tribunus plebis legem promulgaverat, quæ lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrent equites inter se. Neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt; sed, interfectis circiter cxx, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronuntiari onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter c c, "se in hostium habiturum loco, qui non est vestigio ad castra Corneliana vel la direxisset." Qua pronuntiatione facta; temporis prædicti sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, et, quo imperatum est, transeunt. Quæ res, omnium rerum copiam complevit exercitum.

XXVI. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit; atque universi exercitus conclamatione, Imperator appellatur. Posteroque die Uticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxina equitum peditumque ab rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; et e vestigio temporis, primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus pramittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse celeriter ab opere deductus in

gionibus
et prius
sent, tot
lo ordin
cient: c
ta celerit
rum inte

XXVI

Curionis,
pessugium
perferunt
volumus,
liquos ser
exercitus
in consp
facultatem
mane legio
una valie
instruit.

XXVII

quem fuisse
missus a Ca
duxerat Cu
reperat Car
dem ordin
bellationis
aque obsec
quod Domi
moniam de
dem essent
su pro iis
ellarentur
ta liberalita
deberent
erito Curio
reducit.
XXIX. An
sit timor;
getur. Un
od ab alio
uno aucto
indidcrat,
e bellum;
sequi quod
versarios fu
at consueti

gionibus aciem instruit. Equites committunt prælium : et prius quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia Regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt : equitatuque omni fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit ; magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII. Proxima nocte centuriones Marci : ex castris Curionis, cum manipularibus suis **xxii**, ad Attium Varum perfugiunt. Hi, seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt ; sive etiam auribus Vari serviunt ; (nam quæ volumus, et credimus libenter ; et, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) ; confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse a Curione ; maxime opus esse in conspectu exercitum venire, et colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio : atque una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit.

XXVIII. Erat in exercitu Vari, Sextus Quincilius Varus, quem fuisse Corsinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Cesare, in Africam venerat. Legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corsinio receperat Cæsar ; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellacionis causam Quincilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, " ne primi sacramenti quod apud Domitium atque apud se Quastorem dixissent, memoriam deponerent ; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsequio perpassi ; seu pro iis pugnarent, a quibus in contumelia perpassi appellarentur." His pauca ad spem largicionis addit, quæ ab ea liberalitate, si se atque Attium secuti essent, expectanda deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis sit significatio : atque ita suas uterque copias reducit.

XXIX. At in castris Curionis, magnus omnium instat timor ; nam in variis hominum sermonibus celeriter percurritur. Unusquisque enim opiniones fingeat ; et ad id quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc uno auctore ad plures permanerat, atque alius alii confididerat, plures auctores ejus rei videbantur. [Civile bellum ; genus hominum, quod liceret libere facere, sequi quod vellet : legiones eæ, quæ paullo ante apud Vercinenses fuerant ; nam etiam Cæsaris beneficium mutata consuetudo, qua offerrentur municipia etiam adver-

sis partibus conjuncta; neque enim ex Marſis Pelignique veniebant, ut qui ſuperiore nocte in contuberniis commilitoneſque nonnulli, graviores ſermoneſ militum vago durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, ſingebantur.]

XXX. Quibus de cauſſis, concilio convocato, de ſummarum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ "condem omnibus modis, caſtraque Vari oppugnanda" ceſſerent; quod, huiusmodi militum conſiliis, otium maxime contrarium eſſe arbitrarentur. Poſtremo "præſtare" dicebant, "per virtutem in pugna belli fortunam experiri quam deſertos, et circumventos ab ſuis, graviſſimum ſupplicium pati." Porro, erant qui ceſſerent, "de tertia vigilia in caſtra Corneliana recedendum; ut, majore ſpatio temporis interjecto, militum mentes ſanarentur: ſimul, quid gravius accidiſſet, magna multitudine navium, et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur."

XXXI. Curio utrumque improbens conſilium, "quæ tum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe" dicebat: "hoſ turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quæ enim," inquit, "fiducia, et opere et natura loci muniſſima caſtra expugnari poſſe conſidimus? aut vero quid proſiciamus, ſi recepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum cedimus? quaſi non et felicitas rerum geſtarum, exercitus benevolentiam Imperatoribus; et res adverſæ, odia conſentent. Caſtrorum autem mutatio, quid habet niſi turpem eam et deſperationem omnium, et alienationem exercitus? Nam neque prudentes ſuſpicari oportet, ſibi perire credi; neque improbos ſcire, ſeſe timeri: quod illis tantum timor augeat noſter, hiſ ſtudia diminuat. Quæ jam," inquit, "hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino non aut certe minora opinione eſſe conſido: quanto diſſimulius et occultari hæc, quam per nos confirmari, præſtat? An uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda ſunt: tæda, ne ſpem adverſariis augeamus? At etiam, ut nocte proſiciſcamur, addunt; quo majorem, credo, letitiam habeant, qui peccare conentur: namque huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus maxime adverſaria eſt. Quare neque tanti ſum animi ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeam; neque tanti timoris ut ipſe deſiciam. Atque omnia prius experienda arbitror: magnaſque ex parte jam me una vobiſcum de re perſecturum conſido."

XXXII. Dimisso concilio, concionem advocat militum : commemorat, " quo sit eorum usus studio ad Consilium Caesar; ut magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum," inquit, " omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine causa et Caesar amicissime de vobis, et illi gravissime judicaverunt. Pompeius enim, nullo praelio pulsus, vestri facti praedicio demotus, Italia excessit. Caesar me, quem sibi carissimum habuit; provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest; vestrae fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut a nobis desistatis; quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire, et vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant? in eorum potestatem veniatis, qui se per vos periisse existimant? An vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? haec acta diebus XI., quibus in conspectu adversariorum venerit Caesar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditii resistant? Vos autem, incerta victoria Casarem secuti; dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt: Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos, projecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petivit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, projectis fascibus, et deposito imperio, privatus et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacramento quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditio- ne Ducis et capitis diminutione sublatum est. At credo, si Casarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis predicaturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra expectatione leviora. Sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, praemia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque, cur prateream? An poenitet vos, quod saluum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transfudexim? quod classem hostium, primo impetu adveniens prosligaverim? quod bis per biduum equestri praelio superaverim? quod ex portu sinuque, adversariorum et naves onerarias adduxerim; eoque illos

compulerim, ut neque pedestri itinere neque navibus meatu juvari possint? Hac vos fortuna atque his duellis repudiatis, Corsuientem ignominiam, an Italiam fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praejudicia sequimini? Equidem ne Caesaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis: cuius si vos poenitet, vestrum vobis beneficium remitto: mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini."

XXXIII. Qua oratione permoti milites, erebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem suslinere viderentur. Dissidentem vero ex concione universi cohortantur, "magno sit animo, ne dubitet praelium committere, et suam fidem virtutemque experiri." Quo facto, commutata omnium voluntate et opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, praelio rem committere. Postero die productos, eodem loco quo superioribus diebus consisterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

XXXIV. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est; non ita magna, ac difficili et arduo adfensu. Hanc uterque, si adversariorum copiarum transire conarentur, expectabat; quo auiore loco praelium committeret. Simul ab sinistro cornu, P. Attii equitatus omnis, et una levis armaturæ interjecti complures, quum se in valem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinorum cohortes, mittit: quorum primum impetum, equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt. Relicti ab his, qui una procurrebant, levis armaturæ; circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies, suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere ossum in re militari sciebat, "Perterritum," inquit, "hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitas?" Ille, unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent; sequi sese jubet, et praecurrit ante omnes. Adeoque erat impedita vallis, ut in adfensu, nisi sublevati a suis, primi non facile enterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, et fuga, et caede suorum, nihil de resistendo cogitabat: omnesque jam se ab equitatu circumvenire arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXV.

XX
ordin
tium
quire
velle
spexit
humer
Varus
conatu
cumve
turba,
plures
inter
lerent
conten
rum ad
nis mil
castror
reducit
nume
aeratis
per sim
timore
rore ex
speciem
citum in
XXX
circum
belli; d
in se b
generib
gnus. It
P. Attio
turbari
ge Juba
cerent, c
tes eoru
XXX
diu fides
fiduciam
African
bus rebu
mabat.
milibus
tionibus
tum com

XXXV. Qua in fuga Fabius Pelignas quidam, ex infans ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, et monere aliquid velle ac dicere, videretur. Ubi ille sapius appellatus adspexit, ac restitit; et, quis esset, aut quid vellet, quaesivit; humerum apertum gladio appetit; paulumque absuit, quia Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit: Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba, portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut fuga, interunt: neque multum absuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura, tum munificatio castrorum aditum prohibebat; quod ad prælium egressi Curionis milites, his rebus indigebant, quæ res ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit; suis omnibus, præter Fabium, incolentibus; ex numero adversariorum circiter de interfectis, ac mille vulneratis. Qui omnes, discessu Curionis; multique præterea, per simulationem vulnere, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animadversa, Varus, et terrore exercitus cognito; buccinatore in castris, et paucis ad speciem tabernaculis relictis; de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXVI. Postero die Curio Uticam obsidere, et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Uticenses, pro quibusdam Caesaris in se beneficiis, illi amicissimi: convertus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus præliis, magnus. Itaque de deditioe omnes palam loquebantur; et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbare vellet. Hæc quum agerentur, nuntii præmissi ab rege Juba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, et de custodia ac defensione urbis hortarentur: Quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXVII. Nunciabantur hæc eadem Curioni; sed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Caesaris in Hispania res secundæ in Africam nuntius ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem niserum existimabat. Sed ubi certis auctoribus ceperit, minus v et xx milibus longe ab Utica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Hæc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cepit;

statimque in Siciliam misit, uti 11 legiones reliquisque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, et loci munitione, et maris propinquitate, et aqua et salis copia; cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant plenissimi agri, desicere poterat. Itaque, omnium suorum consensu, Curio reliquas copias expectare, et bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, et controversiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, ejus praefectum, cum mediocribus copiis missum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, et prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequabatur, et vi millium passuum intervallo a Sabura confederat. Equites missi, nocte iter faciunt; imprudentes atque inopinantes hostes aggreduuntur; Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus, passim confederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt.

XXXIX. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v castris praesidio relictis. Progressus millia passuum vi, equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesentem respondet, Saburam. Reliqua, studio itineris consiciendi, quætere pratermittit; proximamque respiciens signa; "videatne," inquit, "milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem; exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, et de referenda gratia, cogitare incipiamus." Erant petere magna, quæ gesserant equites; præsertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferreretur. Hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferebantur: capti homines, equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam uerari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; interque

accelerat;

acceler
posset
poterat
dem re

XL.

11 mil
custodi
eam p
Ipse cu
quitur;
rionem
que his
ac pede
daturun
rom. C
ris opin
riorib

XLI.

confecto
fistit. I
comire c
at pro
Non de
nem in
neque e
ad pugn
reliqui in
impetum
longius f
poterant
re acien
hortes e
impetum
se recipi
que in
tre, et c
summissi
vires lass
tant, neq
poterant
enabatur
tempore l
miserabar
eo pericu
moris et

XLII.

accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur.

XL. Juba, certior factus a Sabura de nocturno prælio; 11 millia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causâ circum se habere consueverat; et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum reliquis copiis, elephantisque XL. lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum prælii daturum; et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

XLI. Quibus ex locis, quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio consistit. Dat suis signum Sabura; aciem constituit, et circumire ordines, atque hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur: equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio: suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut desessis; neque equitibus, ut paucis, et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque decrat: sed ii erant numero cœ; reliqui in itinere substiterant. Hi, quaecunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, et aversos præterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri, celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinesque servare; neque procurrare, et casum subire; tutum videbatur. Hostium copiarum, summissis ab rege auxiliis, crebro augebantur. Nostros vires lassitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hostium circumdara tenebatur. Hi de sua salute desperantes, (ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt), aut suam mortem interabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XLII. Curio, ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes

tiones suas, neque preces audiri intelligit; unam, ut milis in rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus; proximos colles capere universos, atque eo signa inferri iubet. Ha quoque preoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt, et parim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri prociunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius praefectus equitum, cum paucis equitibus circumstans, ut fuga saltem petat, atque in castra contendat; et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam, amisso exercitu quem a Caesare fidei suae commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita praelians interficitur. Equites perpauci ex praetio se recipiunt. Sed illi, cum ad novissimum agmen, equorum rescindendorum causa, substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus prociunt animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XLIII. His rebus cognitis; M. Rufus quaestor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus repententur. Pollicetur; magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Juba dicrent; alii cum legionibus instare Varum, jamque pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter advolatam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quaeque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant, sed tanta erat completis victoribus contentio, qui postea num ex magno numero conscenderent; et multitudine neque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XLIV. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent, aut ne ves adnate possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquae copiae, missis ad Varum noctu, legatarum numero, centurionibus, sese ei dederunt. Quorum ex hortibus militum, postero die ante oppidum Juba conspectum suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. Quam Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque rescinderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibusque pluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius Licinius Damasippus; paucis diebus, quae fieri volebat,

ticæ constituit atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit. [*De offe aliquid videtur.*]

L I B E R III.

I. Dictatore habente consilia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis; quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum et rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent; atque eæ creditoribus transferrentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit; et ad debitorum tuendam extinctionem, esse aptissimum existimavit. Item, prætoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, (quæ judicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta), in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet: perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim, hoc prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præcipiendo populi beneficio, videretur.

II. His rebus, et feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis, XI dies tribuit: dictaturaque se abdicat, et ab Urbe profisciscitur, Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem, venire iusserat. Sed tantum navium reperit, ut anguste XX millia legionariorum militum, et de equites, transportare possent. Hoc unum, [inopia navium], Cæsari ad consuevendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipsæ copię infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum diminuerat; et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ et Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annum spatium ad comparandas copiasactus, quod vacuum a bello, atque ab hoste otiosum fuerat; magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Coreyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, Ægypto, classem coegerat; magnam omnibus locis ædificandam

dam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, et dynastiis, et tetrarchis, et liberis Achaicæ populis, pecuniam exegerat; magnam, societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare, coegerat.

IV. Legiones effecerat civium Romanorum ix ; v , ex Italia quas transfuderat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, Gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus, in iis provinciis confiderant; xi ex Asia, quas Lentulus Consul conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones xi : sagittarios ex Creta, Lacedemone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus, xi millia numero, habebat: funditorum, cohortes vi : mercenarias, xi : equitum, vii millia: ex quibus de Gallos Deiotarus adduxerat; d , Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, et Sadalem filium miserat. Ex Macedonia cece- rant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute: d ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: $dccc$, quos ex servis suis pastorumque suorum coegerat: ccc Tarcundarius Castor et Donilaus ex Gallogræcia dederant; horum alter una venerat, alter filium miserat: cc ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant; in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos; partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos; item Macedonas, Thessalos, et reliquarum gentium et civitatum adjecerat; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrachii, Appolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Casarem transire prohiberet. Ejusque rei causa, omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Aegyptiis navibus, Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius et C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi, Scribonius Libo et M. Octavius. Toti autem officio maritimo M. Bibulus præpositus, cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

VI. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud mi-

lites; " quoniam prope ad finem laborum ac periculorum
esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimen-
ta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscende-
rent, quo major numerus militum posset imponi; omnia-
que ex victoria et ex sua liberalitate sperarent:" Concla-
mantibus omnibus, " imperaret quod vellet; quodeunque
imperavisset, se æquo animo esse facturos:" Pridie nonas
Januarias naves solvit; impositis, ut supra demonstratum
est, legionibus vii. Postridie terram attigit Cerauniorum.
Saxa inter et alia loca periculosa, quietam nactus statio-
nem; et portus omnes timens, quos teneri ab adversariis
arbitrabatur; ad eum locum qui appellatur Pharsalia, o-
mnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

VII. Erat Orici Lucretius Vespillo, et Minucius Rufus,
cum Asiaticis navibus xviii, quibus jussu D. Lelii præ-
erant; M. Bibulus, cum navibus ex Corcyra. Sed neque
ii sibi consili, ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar
omnino xii naves longas præsidio duxisset; in quibus e-
rant constratae iv: Neque Bibulus, impeditis navibus, di-
spersisque remigibus, satis mature occurrit; quod prius ad
continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama
omnino in eas regiones perferretur.

VIII. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisi-
um a Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatus-
que, transportari possent. Huic officio præpositus erat Ful-
sius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis le-
gionibus adhiberet. Sed serius a terra provectæ naves, ne-
que usæ nocturna aura; in redeundo offenderunt. Bibulus
enim, Corcyra certior factus de adventu Cæsaris, sperans
alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus
occurrit; et nactus circiter xxx, in eas indiligentia suæ
ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit: eodem-
que igne, nautas dominosque navium interfecit; magnitu-
dine pænæ, reliquos detertere sperans. Hoc confecto ne-
gotio, a Salonis ad Orici portum, stationes littoraque o-
mnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque dili-
gentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excu-
bat; neque ullum laborem aut munus despiciens, neque
subsidium expectans, si in Cæsaris complexum venire pos-
set.

IX. Post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius,
cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibique co-
acitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Illam a Cæsaris ami-
citia avertit. Conventum Salonis, quum neque pollicitati-
onibus neque denunciatione periculi permovere posset; op-
pidum

pidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura, et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: et, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, servosque omnes puberes liberaverunt; et prætoris omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia; Octavius quinque castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere cepit. Illi, omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut petebant, per se incommoda sustinebant. Et, longo intorpescente spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset; nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsi, manu facta, cum iis quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruerunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti; inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquarebat; et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

X. Demonstratum est L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum; semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar idoneum judicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: "Debere utrumque pertinaciæ finem facere, et ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari. Satis esse magna utrumque incommoda accepta; quæ pro disciplina et præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, et Sardinia, duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum, et atque xxx; se morte Corionis, et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Coreyam. Proinde sibi ac reipublicæ parcerent. Quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documentum. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi utrumque consideret, et pares ambo viderentur. Si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usum conditionibus

tionibus pacis eum, qui superior videretur; neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum consideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuit, fest. Romæ a Senatu et a populo peti deberi. Interea et reipublicæ et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset se triduo proximo exercitum dimissurum. Depositis armis auxiliisque, quibus nunc considerent; necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. Hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum."

XI. Vibullius, his expositis a Casare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Casaris Pompeium fieri certiores; uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet. Atque ideo, continuo et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Casarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat. Sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cesar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus; qui, jussu Pompeii, oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere, atque arma capere jubet. Illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnaturus esse negarent; oppidani autem etiam sua sponte Casarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; et se atque oppidum Casari dedit, incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Cesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito; L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Appolloniatis exigere cœpit. Illi vero daturos se negare; neque portas consuli præcluros; neque sibi judicium sumpturos contra atque omnis Italia populique Romanos judicavisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Casarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, et reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; et legatis ad Casarem missis, quæ præerat, facturos pollicentur.

XIII. At Pompeius; cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ; Dyrrachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Cesar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui;

quod properans noctem dici conjunxerat, neque iter inter-
miserat; ut pene omnes in Epiro finitimisque regionibus
signa relinquerent; complures arma projicerent; ac saepe
simile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pom-
peius constitisset, castrisque nictari jussisset; perterrito et-
iam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque
se eum non deserturum, eundemque casum subiturum,
quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui ju-
rant legati: hos, tribuni militum centurionesque sequen-
tur; atque idem omnis exercitus jurat. Caesar, praeco-
pato itinere ad Dyrrhachium, sinem properandi facit: ca-
straque ad flumen Apsum ponit in sinibus Appolloniatis,
ut castella vicique bene meritis civitatis tuti essent pro-
sidio; ibique reliquarum ex Italia legionum adventum ex-
spectare, et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem
Pompeius facit; et, trans flumen Apsum positis castris, et
copias omnes auxiliaque conduxit.

XIV. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in na-
ves impositis, ut erat praeceptum a Caesare; quantam na-
vium facultatem habebat, naves solvit: paululumque pro-
gressus a portu, litteras a Caesare accipit; quibus est cer-
tior factus, portus littoraque omnia classibus adversarios
teneri. Quo cognito; se in portum recipit, navesque omnes
revocat. Una ex iis, quae perseveravit, neque imperio Ka-
leni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque
consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo
expugnata est. Qui de servis liberisque omnibus ad impe-
beres supplicium sumit, et ad unum interficit. Ita, ex illo
tempore, magno casu totius exercitus salus constitit.

XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum Caesare
se ad Oricum: et, sicut mari portibusque Caesarem prohibere
habeat, ita ipse omni terra earum regionum prohibetur:
praesidiis enim dispositis, omnia littora a Caesare re-
bantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves
terram religandi, potestas fiebat. Erat res in magna
difficultate; summisque angustiis rerum necessariorum pre-
mebantur; adeo ut cogentur, sicuti reliquum commu-
tum, ita ligna et aquam Corcyra navibus oneratis
portare: atque uno etiam tempore accidit, ut, dissi-
moribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant na-
ves, nocturnum excipere rorem cogentur. Quasi
difficultates patienter atque aequo animo ferebant: ne-
que sibi nudanda littora, et relinquendos portus existimabant.
Sed, quum essent in quibus demonstravi angustiis,
Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur ambo ex
Libo cum M. Acilio et Statio Murco legatis; quorum

oppidi muris, alter praefidiis terrestribus praerat; "velle se maximis de rebus cum Caesare loqui, si sibi ejus facultas detur." Huc addunt pauca rei confirmandae causa; ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciae; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod asserchant, videbatur; et Caesarem id summe sciebant cupere; et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

XVI. Caesar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ultteriores civitates; et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur; erat ad Euthrotum, oppidum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Marco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod, "is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatis cum Caesare ex aedilitate et praetura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse; ne res maximae spei maximaeque utilitatis, ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: Sed potentiam ejus rei se nullam habere; propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint. Sed, postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium; atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis. Interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret." Huc addit pauca de causa, et de copiis, auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit; neque nunc, ut memoriae prodatur, satis causa putamus. Postulabat Caesar, ut "legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore recipere, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret; sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua et terraque eos prohiberet. Si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum. Nihilominus tamen agi posse de compositione, ut haec non remitterentur; neque hanc rem esse impediti loco." Illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis, vehementissimaeque contendere. Quos ubi Caesar intellexit, praesentis periculi atque inopiae vitandae causa, omnem orationem instituisse; neque ullam spem, aut conditionem pacis asserere; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII. Bibulus, multos dies terra prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicatus; quum neque curari posset, neque susceptum officium deferere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo ad neminem novum summa imperii redit; sed separatim suum quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat; ubi primum, rursus adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane, (quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat), de mandatis Cæsaris agere instituit; cum, ingressum in sermonem, Pompeius interpellavit, et loqui plura prohibuit. "Quid mihi," inquit, "aut vita aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor." Bello perfecto, ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermone interfuerunt: Conatus tamen nihilominus est aliarum rationibus per colloquia de pace agere.

XXIX. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris, unum diem tantum intererat Apulus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum, per praedones colloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis: qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; et crebro magna voce pronuntiaret, "liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo prodonibusque licuisset: praesertim, ut id agerent, ne cum civibus armis decertarent." Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque a utrisque militibus auditus; responsum est ab altera parte, "A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum; atque una etiam utrinque admodum tuto legitur venire, et, quæ velient, exponere possent;" certumque eius tempus constituitur. Quo quum esset postero die veniens magna utrinque multitudo convenit: magnaue erat rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit: summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatino incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obteclus armis militum evitavit: Vulnerantur tamen complures; in his Cornelia Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, nihilque nonnulli. Tum Labienus; "Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse non potest."

XX. Eisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus præ-

tor, causam suam juxta cavit: et omnibus quæ situerat; decreti, e menter et non posset fortasse in suam aut proponere possessione: impudenter nemo nebat, duritio; ne fr promulgavi solvantur.

XXI. Quæstratus; excitanda sunt animi, quæ donavit; altitudinis in eum de tribus Consul ad publica remanitu prohibuit. Ille, Balci ad Cæsar, qui, atque, eo in talis, gladii atque eum Ipse, quum militaria Neapolitis consilii adventus arstimabat; XXII. Interea, quæ facundata ad Seno laborant, proficere nihil agro Turin

tor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani scilam collocavit: et, si quis appellasset de æstimatione, et de solutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat; fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate jus dicendum existimabat; ut repetiri non posset, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, et difficultates auctiorandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? Itaque, hoc qui postulareret, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cælius. Et ab hoc profectus initio; ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies tenni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XXI. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; et minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram, tabularum novarum. Impetuque multitudinis in C. Trebonium facta, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus, Servilius Consul ad Senatum retulit; Senatusque Cælium ab Republica removendum censuit. Hoc decreto eum Consul sententiæ prohibuit, et concionari conantem de rostris deduxit. Ille, ignominia et dolore permotus, palam se proditori ad Cæsarem simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quod, magnis muneribus datus, gladiatorie familiæ reliquias habebat; sibi conjunctum atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores præmisi. Ipse, quum Cassilinum veniret, unoque tempore signa eorum militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, et facta Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret: patefactis consiliis, exclusus Capua, et periculum veritus, quod adventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat; consilio destitit, atque eo itinere sese avertit.

XXII. Interim Milo, dimissis circum municipia literis, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Eibulum delata essent; quos ex ære libero laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum efficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam agro Turino oppugnare cepit. Eo, quum a Q. Padio prætor

prætor cum legione **; lapide ictus ex muro, perit. Et Cælius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios. Ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cætaris Gallis atque Hispanis, qui eo præfidii causa missi erant, pecuniam polliceretur; ab iis est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat navium L; Brundisium venit: insulamque, quæ contra Brundisium portum est, occupavit: quod præstare arbitrabatur unum locum, quæ necessarius nostris erat egessus, quam omnium littora ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu paves onerarias quasdam nautes incendit, et unam frumento onustam abduxit; magnamque nostris terrorem iniecit; et, noctu milibus et sagittariis in terram expositis, præsidium equitum deposuit: et adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret; "naves reliquas, si vellet, subduci et regis juberet; sua classe auxilia sese Cætaris prohiberem."

XXIV. Erat eo tempore Antonius Brundisii: qui, viute militum confusus, scaphas navium magnarum, cretæ et x, cratibus pluteisque contextit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes xi, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad faciem portus prodire jussit. Has quum audacius progressas Libo vidinet; sperans intercipi posse, quadriremes v ad eam misit: Quæ quum navibus nostris appropinquassent, naves veterani in portum refugerunt; illi, studio incitati, incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subitis Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem, cum remigibus defensoribusque suis, ceperunt; reliquas turpes fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, agere prohiberentur: quæ necessitate et ignominia perterritus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum dimisit.

XXV. Multi jam menses transierant; et hiems jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ ejus rei præternitæ occisiones Cætari videbantur; quod certe sæpe flaverant ventis, quibus necessario committendum existimabat. Quanto ejus an plius processerat temporis; tanto erant alacrior

ad custodiam profugabant; huiusmodi que quot expectabant ad suos rationem tium cursu a custodiis portibus

XXVI. bus M. A. bus hortantur recusantibus die Appollinæ quum esse cui classi jam nostri ster increbuit causam si nautarum prætervectus sequeretur petum clas portum, quæ pium i: fisco tegebant, quæ peltatis, quæ mul atque per biduum

XXVII. eit Qui cepiebat; cingere cogit peltas et ad unam naufragio torumque naves a nost

XXVIII. noctem compositis, cepit scaphis milibus Crassius Cr

ad custodias, qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: et crebris Pompeii literis castigabantur, " quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent." Duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad littora Appollonia cursum dirigere, atque eo naves ejicere possent. Hæc a custodiis classium loca maxime vacabant, quod se longius portibus committere non auderent.

XXVI. Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus; nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Appolloniam Dyrrhachiumque pratervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; et, quum jam nostri, remissiore vento, appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore et perseverantia nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; pratervectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo secius sequebatur. Nostri, ubi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remississet. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultro Lissum millia passuum 111; eo naves introduxerunt: (qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus); leviusque tempestatis, quam classis, periculum astimaverunt. Quo simul atque intus est itum; incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

XXVII. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo iure cogeantur. Itaque, tempore commutato, tempestas et nostros texit et naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam omnes constratæ, numero XVI, eliderentur, et naufragio interirent; et ex magno remigum propugnatorumque numero, pars ad scopulos aliis interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXVIII. Nostræ naves 11, tardius cursu confecto, in noctem conjectæ; quum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul

simul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis, ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera, ex veterana paullo minus ducentis se compleverat. Hic cognosci potuit, quantum esset hominibus praesidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, et salo nausaeque confecti, iurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dederunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem iurjurandi, in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt: sed, tractandis conditionibus, et simulatione deditionis, extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt; et prima luce, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae adservabant, circiter c. d., quique eos armati ex praesidio secuti sunt; se defenderunt: et, nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt.

XXIX. Quo facto; conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juxta. Otacilius sibi timens oppido fugit, et ad Pompeium pervenit. Expositis copiis Antonius; quarum erat summa, veteranorum 111 legionum, unusque tironum, et equitum d. c. c.; plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissum relinquit; hoc consilio, ut, si forte Pompeius, vacuum existimans Italiam, eo transjecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet. Nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transvexisset.

XXX. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant; ipsi iter secundum eas terra dixerant; sed quo essent ea delatae, primis diebus ignorabant. Cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Caesar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, et si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam, et noctu; Caesar palam, atque interdiu. Sed Caesari circuitu majore iter erat longius, ad-

verso flu-
expedito
itineribus
pinguare
locavit:
prohibuit
onium st
frem nunt
ad eum p
us, ne du
discedit;
rum perva
XXXI.

circa mon-
laverat.
raverat pe-
biennii pe-
mutuam p
rat. Quil-
listis, qui
cerant et l
equitesque
ac timore
nonnullae
stem si duc-
ma non la-
tissimas un-
fecit; et, c
quitates de-
XXXII.

provincia e
varitiam ex
hororum,
fumentum
imperabant
hoc satis e
lam urbibu
perio praefi-
lissimeque
Erat plena
fectis atque
suo etiam p
nim, se, do-
gere rebus
gerent. Ac
bello plerum

verso flumine, ut vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit: altero die, ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit; omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXXI. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo factis civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item a publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuum præceperat; equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant; legiones equitesque ex Syria deduxerat. Summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur; "sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem et consulem arma non laturus;" deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; et, confirmandorum militum causa, diripiendas iis civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberiorum, tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. Cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed pene vicis castellisque singulis cum imperio præciebantur. Qui horum quid acerbissimæ crudelitatisque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena licitorum et imperiorum provincia; diffusa præfectis atque exactoribus; qui præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. Dictitabant enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egerere rebus; ut honesta præscriptione rem turpissimam tenerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit; universis imperatis pecuniis:

cunius : quibus in rebus, prolationem dici, donationem esse dicebant. Itaque res alienum provinciar, eo biennio multiplicatum est. Nec minus ob eam cassam civibus Romanis ejus provinciar, sed in singulos conventus singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuasque illas ex S. C. exigi distabant; publicanis, uti in sorte ferebant, insequentis anni vestigal promutuum.

XXXIII. Præterea Ephesi a Fano Dianæ depositis antiquis pecunias Scipio tolli jubebat; certaque ejus reddie constituta, quum in Fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, literæ ei redduntur a Pompeio, "mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque possideret." Illis literis acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: puerique post diebus est profectus. Hæc res Ephesi pecuniæ salutem attulit.

XXXIV. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto; deducta Orico legione, quam tuenda oræ maritimæ causa posuerat; tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat. Et, quum ad eum ex Thessalia Atoliæque legati venissent, qui præsidio missio pollicerentur etiam gentium civitates imperata facturas; L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur vigesima septima, atque equitibus cæ, in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus v, paucisque equitibus, in Atoliam misit: maximeque eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cui Domitium Calvinum cum legionibus duabus, xi et xii, et equitibus d, in Macedoniam proficisci iussit; ejus provinciar ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menædæus, princeps eorum regionum, missus legatus, omnium suorum excolens studium profitebatur.

XXXV. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Atolorum receptus voluntate; præsidii adversariorum Calydone et Naupactio dejectis, omni Atolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic quum essent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Egessaretur, veteris homo potentia, Pompeianis rebus studebat. Peticius, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat.

XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cepissent, nuntiaturum est adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniar

cedoniar
et, quum
Cassium
celeriter
quo iter
siæmone
cohortib
castellum
regis Co
siliam ef
cognito S
onis esse
siliam ci
facere co
sunt con
bus adf
silio Scip
silium Se
sævonia
continuat
pore, ut
primi an
sua Dom

XXXV
flumen, e
monem;
et, castis
castrorum
non puta
Sed, quum
passum v
cit. Ille a
retentis L
tradere
Scipionis
rum studi
Scipio; f
coeretur
qui magna
pen habu
tis, suam
nerat, red
posuit. A
conlocavit
bulari cor
Q. Varus

cedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; et, quum ab eo millia passuum xx abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nunciaretur: et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus viii præsidio impediuntis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cepit. At Scipionem properantem sequi, litteræ sunt concessæ a M. Favonio; "Domitium cum legionibus adesse; nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse." Quibus literis acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cereretur, et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII. Scipio in biduum castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem; tertio die prima luce exercitum vado transiit; et, castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed, quum esset inter hanc castra campus circiter millium passuum vi; Domitius castris Scipionis aciem suam surgit. Ille a vallo non discedere perseveravit. Attamen, agere tentantis Domitiani militibus, est factum, ne prælio contunderetur; et maxime, quod rivos difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediabat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio; suspicatus fore ut postero die aut invitus dimicare cogeretur; aut magna cum infamia castris se continere, qui magna cum expectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum: et noctu, ne conclamatis quidem vallis, flumen transit; atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen, edito naturali loco, castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit; quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et quum quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset, subito il-

li ex insidiis confurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam coniectis nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii et cognoscendum pramissit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent; ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cæperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, resistenterunt. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nocti hostium turmas exceperunt: In his fuit M. Opimius, præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIX. Deductis oræ maritimæ prædiis Caesar, ut supra demonstratum est; III cohortes Orici, oppidi tenendi causa, reliquit: hisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque Acilius legatus præerat. Is naves nostras interiorum in partem post oppidum reduxit, et ad terram deligavit; faucibusque portus navem onerariam submersam objecit; et huic alteram conjunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit.

XL. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Egyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres; et ex superiori pugnans loco; integrosque semper defatigatis submittens; et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret; labore, et multitudine telorum, nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scapulis excepti refugerant, etiam navem expugnavit. eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pene insulam contra oppidum effecerat; ibi biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorum partem

partem transfudit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; iv ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lallium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commentus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus, naves onerarias xxx a M. Antonio relictas intra portum aggressus, omnes incendit. Lissum expugnare conatus; descendentibus civibus Romanis qui ejus conventus erant, militibusque quos præfidi causa miserat Cæsar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit.

XLl. Cæsar postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit; eodem, cum exercitu, profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat; iiii die in Macedoniam ad Pompeiam pervenit, juxtaque eum castra posuit; et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi cum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circum, difficili angustoque itinere, ad Dyrrhachium profectus est; sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse; quod omnem commentum, totiusque belli apparatus, is eo contulisset; ut a ceteris Pompeius enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione profectum videbat, angustis rei frumentaria compellam discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit; breviori itinere percurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militibusque adhortatus ut æquo animo laborem ferrent; prima parte noctis itinere intermisso, mane ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi castra posuit.

XLII. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum erere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque ab a quibusdam protegit ventis, castra communit. Eodem navium longarum convenire; frumentum commearumque ab Asia, atque omnibus regionibus quas tenebat, importari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans; et de Italicis commentibus desperans, quod tantaigentia omnia littora a Pompeianis tenebantur; classesque suas, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morantur; in Epirum, rei frumentariæ causa, Q. Titium et Canuleium legatum misit: quodque hæ regiones aberant ejus, locis certis horrea construxit; vecturisque frumenti

sanissimi civitatibus descripsit: item Lissō, Parthini quē, et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquisivit. Hic erat perexiguū, quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa, ac pierumque frumento utuntur neglecto; tam enod Pompeius hoc providerat, et superioribus diebus prae loco Parthinos habuerat; frumentationem omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, equites comportaverat.

XLIII. Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capere loci natura. Erant enim circum castra Pompeii, perimēdi editi atque asperi colles. Hos primum praedictis locis castellisque ibi communiit: inde, ut loci cupidine natus forebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit: Haec spectans; quod agnoscere frumentaria utebatur; quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique mentem comitatumque exercitui supportare posset; primum, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatione ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut audaciam, qua ille maxime apud exteris nationes multabatur, minueret; quum fama per orbem terrarum perambulasset, illum a Caesare obsideri, neque audere praedicare.

XLIV. Pompeius, neque a mari Pyrrhachioe discedere volebat; quod omnem apparatus belli, tela, tormenta ibi collocaverat; frumentumque exercitui multum supportabat: neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet, quod eo tempore timebat non esse faciendum. Relinquebatur ut, cum rationem belli sequens, quam plurimos colles occuparet, quam latissimas regiones praedictis teneret; Caesarisque prius, quam maxime posset, dissineret. Idcirco a castellis enim xxxv effectis, xv millia peditum circum amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque eorum cum locum mansisset, quibus interim jumenta praeparata. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella; ne quo loco eriperent Pompeiani, et nostros possit tergum adorientur, muebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones ciebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a circumvenire, possent. Sed illi operibus vincebant; et numero militum praestabant, et interiore spatio multo circum amplexus habebant. Quae quum erant loca capienda, uti prohibere Pompeius totis copis, et animis non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditores mittebat, quorum magnum habebat numerum; multumque

ex nostris vulnerabantur; magnisque inferat timor sagittarum: atque omnes fere milites, aut ex coactis, aut ex cantonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmina fecerant, quibus tela vitarent.

XLV. In occupandis praesidiis magna vi uterque nitabatur: Caesar, ut quam argutissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam causam praedia fiebant. In eis, quum legio Caesaris ix praesidium quoddam occupavisset, et munire coepisset; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere coepit. Et, quum una ex parte prope aquam aditum haberet; primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturae magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impendebat: neque erat facile nostris uno tempore propugnare et munire. Caesar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret; recipere se statuit, et loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hoc acies instabant, neque regredi nostros patiebantur; quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse: "Non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae."

XLVI. Caesar, receptui suorum tuens; crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, et adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit; locumque in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc intolerantius atque audacius nostros premere, et instare coeperunt; cratesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Caesar; veritus, ne, non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur; a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praerat, cohortatus; tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri, iussit. Milites legionis ix subito constipati, pila coniecerunt; et ex inferiore loco adversus elivum incitati cursu, praecipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coegerunt: quibus ad recipiendum, crates directae, longurisque obiectae, et instatae fossae, magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere; compluribus interiectis, v. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt; pauloque citra eum locum, anis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII. Erat nova et inusitata belli ratio; quum in castellorum numero, tantoque spatio, et tantis montibus, et toto obsidionis genere: tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt; perculsi atque infimos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos, continuerunt; quum ipsi munera militum equitumque præstarent: Causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Cæsar inferius militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ comineatum supportarent; neque ullus stare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispaniâ perperos, labore et patientia maximum bellum confecisse. Meminerant, ad Alexiâ magnam se inopiam perperos, multo etiam majorem ad Avaticum, maximum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: Pecus vero, ejus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XLVIII. Est etiam genus radicis inventum ab his, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara; quod ab mistum lacte, multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XLIX. Jamque frumenta maturefcere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant: Crebroque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur. "prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus diuturnos." Frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse: uti autem ipsi valetudine non bona; quum angustiis loci, et odore tum ex multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus, infuatos operum; tum aquæ summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat: Atque, ut erant loca montuosa, et ad specus agrestis vallium; has sublevis in terram demissis præsepserat, terramque aggrefferat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria, et puteos for-

dere cogere
pera ad
berant lo
saris exer
tebatur
abundaba
joremque
baor.

L. In r
ones repe
nitas no
flentio ad
jaciebant,
bus nostri
coignes f

LI. Int
his præse
bus 11. C
que vero c
primique
sed iniqui
removerit

lister, bel
prehenden
atque imp
alter, liber
Cæsar cast
que prælio
opem recip
sile videret

summa con
ex superiore
ad solis oc
di negotio,
sario, atque
lum quenda
sillo, ut te
confedit loc
continuit.

LI. Eod
et. Nam p
aus caussa,
posset. U
lucit cohor

dere cogebantur; atque hunc laborem ad quottidiana opera addebant: Qui tamen fontes a quibuscumque praefectis aberant longius, et celeriter assibus exercebant. At Caesaris exercitus optima valetudine, summaque aquae copia utebatur; tum commentus omni genere praeter flumentum abundabat. Quibus quotidie melius succedere tempus; maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbatur.

L. In novo genere belli, novae ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertissent ex ignibus noctu cohortes nostras ad munitiones excubare; silentio adversi universas intra multitudinem sagittas coniecebant, et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, haec reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. [*Desunt aliqua.*]

LI. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar; auxilio cohorti venit cum legionibus 11. Cujus adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque dejectis, reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius proficerentur, Sulla reversus. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finire. Cujus consilium reprehendendam non videtur; aliae enim sunt legati partes, atque Imperatoris: alter, omnia agere ad praescriptum; alter, libere ad summam rerum consilium debet. Sulla, a Caesare castris relictus; liberatis suis, hoc fuit contentus, neque proelio decertare voluit; (quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum;) ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis, magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: Si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur; neque malum ad solis occasum supererat temporis; spe enim conscientia negoni, prope in noctem rem duxerant. Ita necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius summum quandam occupavit, qui tantum aberat a nostro castris, ut telum tormento missum adigi non posset. Hoc confedit loco, atque eum communiit; omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est. Nam plura castris Pompeius pariter, dissimulante maius caussa, tentaverat; ne ex proximis praefidis succurreret. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis suae cohortibus 111, atque eam loco depulsi: altero Ger-

mani munitiones nostras egressi, compluribus interfecit, sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die vi praeliis factis, et ad Dyrrhachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures. In eo numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prator Asiaticam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostris non amplius xx omnibus sunt praeliis desideratis. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones, oculos amiserunt ei, quum laboris sui periculi testimonium afferre vellet, millia sagittarum circiter xxx in castellum coniecit. Caesari renumeraverunt: scutoque ad eum relato Sexcenti centurionis, inventa sunt in eo foramine cccxx. Quum Caesar, ut erat de se meritis et de republica donatum milibus ducentis aëris, ab Octavis ordinibus ad Principilum transfundere pronuntiavit; ejus enim opera castellum magna ex parte conservatum esse constabat: Cohortemque postea duplici stipendio, frumento, et speciaris militibusque donis amplissime donavit.

LIV. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit; et in altitudinem palmarum effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtinuit et v intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nichil extructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit.

LV. Atolia, Acarnania, Amphiloëis, per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis; tentandam sibi Achaïam, ac paullo longius progrediendum existimabat Caesar. Itaque eo Fusium Kalentem misit; et Q. Sabinum, et Cassium, cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu; Rutilius Lupus, qui Achaïam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum praenominare instituit, ut Achaïa Fusium prohiberet. Kalentem Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum citratum, recepit: nonnullas urbes per vim expugnavit: reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitia Caesaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus.

LVI. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequam in locum produxit, si Pompeius praelium decertare vellet; ut pene castris Pompeii, legiones subiret: tantumque a vaillo ejus prima acies aberat, ut in eam telum tormento adigi posset. Pompeius autem

ut fam
exerci
omni
protegi

LVI
gereren
set; no
dum,
ditum.

numero
ad eum
expertu
esse aud
non opo

onem e
hasset,
atque e
exercitu
cendum
provinci
lituros.

nis die
colloqui
et postea
ad Caesar

LVIII
Dyrrhach

quos, qu
bus prae
ubi nihil

bus, rur
erat son
luctu, e
lrent r

consump
longo int
quoque e
horation

de horde
secta, sec
zulis equ
supione e

LIX. E
luges de
qui princi
tati virtut

ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret; omniſque ejus inſtructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi poſſet.

LVII. Hæc quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam veniſſe conſtaret; non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodium, ſuum atque illius familiarem; quem ab illo tranſditum initio, et commendatum in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Hæc dat literas, mandataque ad eum; quorum hæc erat ſumma: "Seſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos eſſe auctores ejus rei voluiſſet; quod ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur: Scipionem ea eſſe auctoritate, ut non ſolum libere, quæ probaſſet, exponere; ſed etiam magna ex parte compellere, atque errantem regere poſſet. Præſſe autem ſuo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet. Quod ſi feciſſet; quietem Italiae, pacem provinciarum, ſalutem imperii, uni omnes acceptum reſtiteros." Hæc ad eum mandata Clodius reſert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; caſtigato Scipione a Favonio, ut poſtea conſecto bello reperiebamus. Inſecta que re, ſeſe ad Cæſarem recepit.

LVIII. Cæſar, quo facilis equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet; aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtravimus, magnis operibus præmunivit: caſtellaque his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil prout equitatu cognovit; paucis intermiſſis diebus, ruſum eum navibus ad ſe intra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus ſuctis, et teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. Frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant; et cogebantur Coreyra atque Acarnania, longo interſecto navigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque horrationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque deſectæ, ſed etiam frondes ex arboribus deſiciebant, corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de captione exiſtimavit.

LIX. Erant apud Cæſarem, ex equitum numero, Allobeges duo fratres, Roſcillus et Agus, Aduacilli ſini, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; ſingulæ virtute homines; quorum opera Cæſar omnibus Galli-

cis bellis, optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat; agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniarie magna tribuerat; locupletisque ex egentibus effecerat. Illi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant; sed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed, facti amicitia Cæsaris, et stulta ac barbara arrogantia eius, despiciabant suos; stipendiumque equitum fraudabant, et prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, universi Cæsarem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt questi; et ad cetera addiderunt, falsam illis equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

LX. Cæsar, neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens; rem totam dissiulit. Illos secreto castigavit, quod quæstui equites haberent; monuitque, ut ex sua amicitia omnia expectarent, et ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res illis offensionem et contempionem ad omnes attulit: idque ita esse, quum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti; et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati; distendere a nobis, et novem tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt. Et, cum paucis colloqui clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant; primum conati sunt præfectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea bello contesto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfrugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficiliter visum est; neque facultas perficiendi dabatur; quam maximas potuerunt pecunias mutui, perinde ac suis satisfacere, et fraudata restituere velent; multis coemptis equis, ad Pompeium transierunt cum illis quos sui consilii participes habebant.

LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, et instructi liberaliter; magnoque comitatu, et multis iumentis venerant; virique fortes habebantur, et in honore apud Cæsarem fuerant; quodque novum, et præter consuetudinem acciderat; omnia sua præsidia circumdedit, atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, a Cæsare ad Pompeium transierat; quum per quotidie a Pompeio ad Cæsarem perfugerent; vulgo vero in Epiro atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus per-

sectum
derari
rum, et
cujusque
dium se

LXII

capto co
lines ex
His para
fagittari
res acti
maximis
munition
que a r
quas den
completa
lat, niti
eis muni
com legio
monus co
summisser

LXIII

hostem in
agger in
pedum d
Jus, humi
diebus tin
duplicem
micaretur
tineus oim
eitu x v
tum non
qui has du
Quæ res u
gæ; magn
ad mare n
fere subito
tum adven
in exterior
piebantur
sculis admo
batur: mag
circumfundi
enim nostr
a defendeb
meretur, a

sectum non erat; seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum, et spatiis locorum, et custodiarum viribus ac diligentia animadversa; prout cuiusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat: hæc ad Pompeium omnia detulerant.

LXII. Quibus ille cognitis; eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est; tegmenta galeis militibus ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus; magnum numerum levis armaturæ et sagittariorum, aggeremque omnem, noctu in scaphas et naves æquarias imponit; et de media nocte cohortes LX, ex maximis castris præfidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cesaris aberant. Eodem naves quas demonstravimus, aggere et levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; et quid a quoque fieri velet, præcipit. Ad eas munitiones Cesar Lentulum Marcellinum quæstorem, cum legione IX, positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Posthumum adiutorem summiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV, et vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantumdemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cesar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si incipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, et continuus omnium dierum labor; quod millia passuum in circuitu XVII munitione erat complexus; perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allebroges persuasus; magnumque nostris attulit incommodum: nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: novusque eorum adventus existit: simulque navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cuiusque generis telisque terrebat: magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegmenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium

tium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua perfectam opus non erat, per muros navibus expositi, in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coegerunt.

LXIV. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicata, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem ac periculum augebat: hominum enim multitudinem, receptus impediabatur. In eo prælio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, et a viribus desiceretur; conspicatus equites nostros, "Hanc ego," inquit, "et vivus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Casari restituo. Nollite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Casaris non accidit, ut rei militatis dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte." Hoc casu Aquila conservatur; omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LXV. Jamque Pompeiani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non medioeri terrore illato reliquis cohortibus. Et M. Antonius, qui proximum locum præsidiorum tenebat, ea re nunciata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compressit; nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Casar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo; deductis quibusdam cohortibus ex præditiis, eodem venit. Qui, cognito detrimentum, quum animadvertisset Pompeium, extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, neminus aditum navibus habere; commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

LXVI. Qua perfecta munitione, animadversum est speculatoribus Casaris, cohortes quasdam, quod insularum regionis videretur, esse post silvam, et in vetera castra (Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, 11 Casaris legio quum se objecisset Pompeianis copiis, atque oppere, ut demonstravimus, circummuniret; castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant; neque longius a mari passibus eo aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis, Casar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, eadem hæc Pompeius occupaverat; et, quod eo loco plures erat legio-

habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra, inclusæ majoribus, castris atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD; quo liberius, ac sine periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibundam de castris, quas commemorari necesse non est; eo loco excelsa. Ita complures dies manserant castra. Munitiones eadem integræ omnes erant.)

LXVII. Eo, signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibundam castris confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum facere; reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum primo opinio fefellit: nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset; et tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos, ex vallo deturbavit. Erat objectus portis, ericius: hic paullisper est pugnatum; quum irrumperet nostri conarentur, illi castra defenderent; fortissime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruerunt; et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII. Sed fortuna, quæ plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. Munitionem enim, quam pertingere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextræ Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci sunt secutæ; quum portam quærerent, castrorumque eam munitionem esse arbitrantur. Quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; proinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnique noster equitatus eas cohortes est secutus.

LXIX. Interim Pompeius, hac satis longa interjecta mora, et re nunciata; V legionem ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus, nostris equitibus appropinquabat; et acies instructa, a nostris, qui castra

castra occupaverant, cernebatur. Omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum; terrore equitum animadverso; ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, qua proruerat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedem munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, et suos fugere cernerent; veriti ne angustis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent; eodem, quo venerant, receptu sibi considebant. Omniaque erant tumultus, timoris, fugæ, plena adeo, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, et consistere juberet; alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii, ex metu, etiam signa dimitterent; neque quicquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleteretur exercitus; quod Pompeius, (insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equisque ejus, angustis portisque a Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnam in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam et expeditam Caesaris victoriam interpellaverunt: Eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei præliis, Cæsar desideravit milites DCCCC LX; et notos equites R. Felginatem Titianum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; A. Graviu, Puteolis; M. Sacrativirum, Capuæ; tribunos militum, et centuriones, xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque et fluminis ripis, oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo vulnere interit; signaque sunt militaria xxxii amissa. Pompeius ex prælio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est: sed neque in literis quæ scribere solitus est, neque in fascibus, insignia lauræ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset ut sibi captivos transdi juberet; omnes productos, ostentationis, ut videbatur, causa, quo major persugæ fides haberetur; commilitonibus

commilitonibus
interrogat
nium co

LXX.

nis acced
jam sibi
tum; no
castris, e
non abse
auxiliu
ad hæc a
lio, dimi
majus att
Non deni
parvule s
ventini, v
sistent: q
ctu esset
neque ulla
errarum,
tant.

LXXIII

mem sibi
que uno
tatione di
nomem apu
acidissent,
multique
et, oppone
sine ali
ellicissim
is ducibu
et provinci
debere,
eis non f
colemes et
unda, tortu
septum de
dere tribui
ntom esse
antes. Sed
re etiam fo
erpellavisse
commodum
mentum in

commilitones appellans, et magna verborum contumelia interrogans, solere utne veterani milites fugere," in omnium conspectu interfecit.

LXXII. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum; non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones; non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset; causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant; non ex concursu acri facto, non prælio, dimicatum: Sibi que ipsos multitudine atque angustis majus attulisse detrimentum, quam ubi hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam parvæ sæpe causæ, vel falsæ suspitionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum. Sed proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere; per orbem terrarum, fama ac literis, victoriam ejus dici concelebant.

LXXIII. Cæsar, a superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore præfidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimissa, coæctoque in unum locum exercitu, conationem apud milites habuit. Hortatusque est, "ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrentur: multique secundis præliis unum adversum, et id mediocriter, opponerent. Habendam fortune gratiam, quod ita sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, felicissimorum hominum peritissimis atque exercitatusis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent. Denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, opes non solum portubus, sed etiam littoribus, omnes volumines essent transportati. Si non omnia caderent secunda, fortunam esse industriam sublevandam. Quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam suæ culpe debere tribui. Locum æquum ad dimicandum dedisse; locum esse hostium castris; e pulsis ac superatis periculis. Sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, et etiam fortuna partem jam præsentemque victoriam interpellavisset; dandam omnibus operam, ut acceptum commodum virtute faceretur. Quod si esset factum, decretum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset;

atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se praelio offerrent.

LXXIV. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incescit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiae fariendae, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; et sibi quisque etiam poenae loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco et rem praelio committendam existimarent. Contra ea, Caesar neque iam militibus perterritis confidebat; spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; reliquisque munitionibus, magnopere rei frumentariae timebat.

LXXV. Itaque nulla interposita mora, fauciorum modo et ægorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Appolloniam præmisit, ac conquirere ante iter confectum vetuit. His una legio præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit; reliquas de iv vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermissas ut et militare institutum servaretur, et quam ferissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus, et novissimum agmen consecutus, celeriter conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit, sed eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos comprehendere posset, exercitum e castris eduxit; equitatusque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecurrat Caesar: sed quum ventum esset ad flumen Genusium, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimus praelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit, impeditosque anesignanos admiscuit ceteros; qui tantum preceperat, ut, equestri praelio commisso, pellerent omnes compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

LXXVI. Confecto justo itinere ejus diei, quod præceperat Caesar; transductoque exercitu flumen Genusium veteribus suis in castris contra Asparagium confedit: equitesque omnes intra vallum castrorum continuit, equitatusque per causam pabulandi emissum, confestim Deimana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium confedit; ejusque milites, quod antea perire integris munitionibus vacabant, alii lignandi per-

landique
consilium
orum
propinqu
io armis
impeditis
tempore,
plicatoqu
procedit
potuit

LXXV
nocte imp
qua esset
edito ex
Quibus re
impeditiss
Pompeius
um frustra
stenderet
quendi
amavit.

LXXVI
exercitui d
us relinqui
bus tantu
cesse. T
paretur;
atur. To
at: ut, si
mari, at
frumen
illi secum
acto exer
ostitueret
omni man
pione, ne
e præmis
quid fier
ritibus iv
heribus a
iter facer
no conject
stimaabat
ferret:
quod le
ut omnib

landique caussa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relictâ, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad insequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplicatoque ejus diei itinere, VIIII millia passuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius, discessu militum, non potuit.

LXXVII Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipse egreditur; ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum exedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora illata, et reliquorum diurnum frustra labore suscepto; quum se magnis itineribus extenderet et progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum examinavit.

LXXVIII. Cæsari ad faucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse. Timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur; ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicavit: ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum circumdari, atque ab iis copiis quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac comæatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: Si in Italiam transfret; connecto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio posuiceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare, et omni maritima ora excludere conaretur; obsessio tamen Apollonie, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis, ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, quid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ connectens IV, Lissi I, III Orici relictis; quique erant ex agris agri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Cæsar iter illo haberet; ut subsidium Scipioni ferret: si ab ora maritima Coreyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expectaret; si et omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXXIX. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimendos adversarios, ne occasione temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia a directo itinere averterat: Pompeius per Candavianum iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improvviso aliud incommodum; quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat, et Heracleum Senticum, quae est subiecta Candavia, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorerat. Simul a Pompeio literis per omnes provincias civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrhachium facto, elatius inflatusque multo, quam res erat gesta; fama percrebuerat, "pulsam fugere Caesarem, per omnibus copiis amissis." Haec itinera in cetera reddiderant haec civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Caesare ad Domitium, et ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roteilli atque Aegi familiares, (quos persequisse ad Pompeium dementissimus), conspicati in itinere exploratores Domitii; seu per suam suam consuetudinem, quod una in Gallia bella gesserant seu gloria elati; cuncta, ut erant acta, exposcerunt; et Caesaris profectiorem, et adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix xv horarum spatium antecedens, hostium beneficio periculum vitavit; et ad Bginium, quod est objectum oppositumque Thessalia, Caesari venienti occurrit.

LXXX. Coniuncto exercitu, Caesar Gomphos peruenit: quod est oppidum primum Thessaliae, venientibus a Spiro: quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur; praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama jam praecurrerat, quam supra docuimus de proelio Dyrrhachio, quod multis auxerat partibus. Itaque Androtionus, pater Thessaliae, quum se victoriae Pompeii comitem clamaret, quam socium Caesaris in rebus adversis; omnes ex agris multitudinem fervorem ac liberorum in oppidum cogit, portasque praecudit; et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: "se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur; longius quam oppugnationem sustinere non posse." Scipio, discens exercitum a Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliae appropinquans, Caesar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, et eratus parari iussit. Quibus rebus

bus effectis cohortatus milites, docuit " quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus, huius urbis exemplo, inferre terrorem; et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent " Itaque usus singulari militum studio, eodem quo venerat die, post horam ex oppidum altissimis moenibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, et Metropoli venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitæ, primum eodem usi consilio, istam permoti rumoribus, portas clauferunt, murosque armati compleverunt. Sed postea, casu civitatis Gomphenensis cognito ex captivis, quos Cæsar ad murum producendos traxerat; portas aperuerunt. Quibus diligentissime consideratis; collata fortuna Metropolitæ cum casu Gomphenensi, nulla Thessaliæ fuit civitas, præter Larissæos, qui magnis exercitiis Scipionis tenebantur, quin Cæsari parerent, atque imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat; ibi aditum expectare Pompeii, eoque omnem rationem belli condere constituit.

LXXXII. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam venit; concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut, pariti iam victoria, prædæ ac præmiorum velint esse participes. Reptis quoque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur: classicumque apud eum canit, et iterum illi jubet prætorium tendi. Auditis copiis Pompeii, sociisque magnis exercitiis conjunctis; pristina omnium confirmatur opinio, et spes victoriæ augetur adeo, ut, quicquid intercederet temporis, id morari relictum in Italiam ferretur; et, si quando quid Pompeius tardius aut confidius faceret, " unius esse negotium diei; sed illum delectum imperio, et consulares prætorioque fervorem habere amero," dicerent. Jamque inter se pilam de præmiis ac donis contentebant; in annosque consulatum desinebant. Alii domos bonaque eorum, qui in castris erant cæcis, petebant. Magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oportere ne L. Furri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoris absentis rationem haberi; quam epus necessarii fidem implorarent Pompeii, ut præstaret, quod proficiscenti receperat, ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore suo periculo, ne unus omnes antecederet, recusant.

LXXXIII. Jam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus, ætatis honorem ostentaret; Domitius, urbanam gratiam dignitatemque jactaret; Scipio, affinitate Pompeii consideret. Postulavit etiam L. Afranium prodicionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit; "placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent; sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra prædia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberando omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent." Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniarum, aut de persequendis inimiciis agebant: nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIV. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachiis præliis intermisso; quum satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit; primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrediretur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmationem ejus exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adulescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari juberet; qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrentur. Namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit; atque Agum Allobrogem, ex duobus quos per fugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXXV. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hæc sibi commodissimam belli rationem judicavit,

uti castra
hoc sp
locis,
itinere
insolitu
ribus d
fectioni
paullo
vallo es
posse di
jam esse
in præse
depopor
facile o
peditas

LXX
suorum
etiam in
concurr
Id quum
ne incre
accipite,
si equitib
ut, quum
latere ap
lius pe
lum in
pene fin
non est,
ciavit, u
fieret dir
nuque re

LXX
copias de
ferret. "
exercitum
interfui
Perexigu
perit, q
tummi po
cesserunt
distis, ex
hortes et
delectibu
et pleriq
fuit robo

uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus : hoc sperans, ut movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur ; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam perfectionis dato, tabernaculisque detentis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam ; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, “ Differendum est,” inquit, “ iter in præsentia nobis, et de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus : animo simus ad dimicandum parati : non facile occasionem postea reperiemus.” Confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, “ prius, quam concurrerent acies, fore, uti exercitus Cæsaris pelleretur.” Id quum essent plerique admirati ; “ Scio me,” inquit, “ pene incredibilem rem polliceri : sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasit equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredierentur ; ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, et pene sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus.” Simul denunciavit, ut “ essent animo parati in posterum ; et, quoniam fieret dimicandi potestas, (ut sæpe optavissent), ne usu manumque reliquorum opinionem fallerent.”

LXXXVII. Hunc Labienus excepit ; ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. “ Noli,” inquit, “ existimare, Pompeii, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui præliis ; neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest ; magna pars depulsi, quod accidere tot præliis fuit necesse, multos autem pestilentia in Italia consumpsit ; multi domum discesserunt : multi sunt relicti in continenti. An non audistis, ex iis qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas ? Hæ copiae, quas videtis, ex decedibus horum annorum in citeriore Gallia sunt restructæ ; et plerique sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit reboris, duobus præliis Dyrhachinis interit.” Hæc quum

quum dixisset, juravit, "se, nisi victorem, in castra non re-
versurum." Reliquosque, ut fidem facerent, hortatus est.
Hoc laudans Pompeius, idem juravit; nec vero ex reliquis
fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hac quum factum es-
set in concilio, magna spe et letitia omnium discessum
est. Ac jam animo victoriam precipiebant: quod de re
tanta, et a tam perito Imperatore, nihil frustra confirmari
videbatur.

LXXXVIII. Cæsar quum Pompeii castris appropin-
quasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animad-
vertit. Erant in sinistro cornu, legiones duæ, transilæ
Cæsare initio dissensionis ex finatus consulto; quarum una
prima, altera tertia appellabatur: In eo loco ipse erat
Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legi- nius Syriacus
tenebat: Ciliciensis legio, conjuncta cum cohortibus His-
panis, quas transilæctas ab Afranio docuimus, in dextro
cornu erant collocatæ: Illas firmissimas se habere Pompeius
existimabat. Reliquas inter aciem mediam cotinuaque inin-
jecerat: numeroque cohortes ex expleverat; (hæ erant
millia XLV). Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiis
superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ tota
acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII, castris propin-
quisque castris præsidio disposuerat. Dextrum cornu clas-
sus quidam impeditis ripis mugiebat: quam ob causam
cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in
sinistro cornu objecerat.

LXXXIX. Cæsar, superius institutum servans, X legi-
onem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat, tabernacu-
lum Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata; et hinc
sic adjunxit VIII, ut pene unam ex duabus emitteret; atque
alteram alteri præsidio esse jussit. Cohortes in acie
LXXX constitutas habebat; quæ summa erat millium XXX.
Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Ac-
tonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium
præposuerat. Ipse contra Pompeium constitit. Simul an-
tebus animadversis, quas demonstravimus, timens ne
multitudine equitum dextrum cornu circumveniret, ce-
leriter ex tertia acie singulas cohortes detrahit; atque ex
his quartam instituit, equitatuque opposuit; et, qui fieri
vellet, ostendit; monuitque ejus diei victoriam in earum
cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei totaque
exercitui imperavit, ne in seipso suo concurreret; se, qui
id fieri vellet, vexillo signum daturum.

XC. Exercitum quum militari more ad pugnam coher-
taretur, suæque in eam perpetui temporis esset in prædi-
casset; in primis commemoravit, "cessibus se militibus esse
posse,

posse, collo-
quibus
contend
neque
Hac ha
pugnæ
XCI.

superior
xerat; v
ne," in
peratori
lium sup
nos nost
Cæsarem
viro mil
primus c
lites circi
cati.

XCI.
sitis effe
suis præd
loco mov
admonitu
visque ni
in suis or
quoque c
quam si ip
plicato cu
suscipien
a Pompeio
citatio atq
pugnæ inc
peratores
et signa ur
tent; quib
naverunt.

XCI.
lis procucu
Pompeiani
sua sponte
um constit
parvoque
cursu, pila
Cæsare, gla
tri detueru

posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatinius in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque rempublicam alterutero exercitu privare voluisse." Hac habita oratione, exposcentibus militibus, et studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit.

XCII. Erat Crassinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat; vii singulari virtute. Hic, signo dato, "Sequimini me," inquit, "manipulares mei qui suis; et vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc prælium superest: quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus." Simul respiciens Cæsarem, "Faciam," inquit, "hodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas." Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit; atque cum electi milites circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt profecti.

XCIII. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciemque ejus distrahi paterentur. Idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringere, aciesque dissunderetur; atque in suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur. Levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immixtis telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur; propterea quod est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur; hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari existimaverunt.

XCIII. Sed nostri milites, dato signo, quum infectis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurrere a Pompeianis; usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum repiecerunt; et ad medium fere spatium consisterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvoque intermissio temporis spatii, ac rursus renovato cursu, pila miserunt; celeriterque, ut erat preceptum a Cæsare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic tri detuerunt: nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum

legionum tulerunt, et ordines conservaverunt; pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites a sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt; omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit; equitesque Pompeiani hoc acrius instare et se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæsar animadvertit, IV aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret; omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumdierunt; eosque a tergo sunt adorti.

XCIV. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quæta fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat, procurrare iussit. Ita, quum recentes atque integri desesset successissent, alii autem a tergo adorirentur; sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur; ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus; ab iisdem factæ exedes sagittariorum atque funditorum; ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte circumventa, atque initium regis factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritum animadvertit; aliis diffusus, acie excessit; protinusque se in castra equo contulit; et iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, "Tuemini," inquit, "castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumceo, et castrorum præsidia confirmo." Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, et tamen eventum expectans.

XCV. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere exillimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent: qui, etiam magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta); tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio parerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur.

tur; m
Nam
et lass
litaribu
fension
constite
sed cor
que om
in altis
runt

XCV
magnu
taberna
taberna
miam lu
le astim
quin n
rimo ac
bant, c
Pompei
quum n
porta se
contend
suorum
comitati
mentari
tum se
victorian
videretur

XCVI
ne in pr
dimittere
nre inst
diffusi ei
versus se
copias su
remanere
giones d
tere cœp
xit. Qu
conlitteru
milites co
confecti,
monte se
jam perter

tur; multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerisque armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione, cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus, locum relinquerunt. Protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribonisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, contugerunt.

XCVI. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, et nonnullorum, tabernacula protecta edera; multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, et victoriæ fiduciam designarent: ut facile astimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, quin in necessarias conquirerent voluptates; atque hi miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriam objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius jam, quum intra vallum nostri versarentur, e-quum nactus, detractis insignibus Imperatoris, Decumanā porta se ex castris ejecit; protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum x x x ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sepe, ut dicebatur, querens, "tantum se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ factō, pene proditus videretur."

XCVII. Cæsar, castris potitus, a militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, dissi ei loco, relicto monte, universi [juris ejus] Larissam versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: iv secum legiones duxit; commodioremque itinere Pompeianis occurrere cœpit: et progressus millia passuum vi, aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem, flumen sublebat. Cæsar, milites cohortatus; etsi totius die continenti labore erant confecti, noxque jam suberat; tamen munitione flumen a monte seclisit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditioe, missis legatis, agere cœperunt,

cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

XCVIII. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, silentes ab eo salutem petierunt; consolatus conturgere jussit. Et prout apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore; omnes conservavit: militibusque suis commendavit, ne quæ eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hæc adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas quas secum duxerat invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit.

XCIX. In eo prælio non amplius cœ milites desideravit: sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus; gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat: sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia xxiv; (namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dederunt; multi præterea in finitimas civitates refugerunt): signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata clxxx, et Aquilæ iii. L. Domitius ex castris in montem fugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

C. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone ante demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, rectis instructisque scaphis elicit naves Lalianas; atque ex his longius productam unam quinquagemam, et minores duas, in angustis portus cepit: itemque per equites dispositos, aqua prohibere classarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque a proposito deterrebat: neque ante prælium, in Thessalia factum, cognitum, aut ignominia amitterem navium, aut necessarium rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

CI. Iisdem fere temporibus Cassius, cum classe Syrorum et Phœnicum et Cilicum, in Siciliam venit. Et quam esset Cæsaris classis divisa in duas partes, et dimidia pars præflet P. Sulpicius præter Vibonem ad fretum, dimidia

M. P.
navibus.
nosceret
neque or
tas oner
rebus qu
misit; at
x constr
erit legio
Et, nisi eo
per dispos
futurum f
dis allatis,
nam inde
hostis ad
n, atque a
onerarias n
misit; et,
sunt combu
tus serpere
relictis præ
non tuler
terra solve
inquere
ed Cassius,
epresia tri
in Thessalia
nam ante id
trabantur.
um classe di
CII. Cæsar
Pompeium ex
expellet; ne
orare possit
ut, quotidi
nibus itiner
mine Amp
iores, Gra
mient. Sec
us proposui
um occultan
cedoniam t
ad anchora
poli hospiti
ata, cognito
ulnas paci

M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret. Perturbatumque eum nactus, nullis custoditis, neque ordinibus certis; magno vento et secundo, completas onerarias naves tecta et pice et stupa, reliquisque rebus quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit xxxv, in quibus erant xx constratae. Tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur. Et, nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse ut amitteretur: Sed, opportunissime nunciis allatis, oppidum fuit defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est et Libonem. Applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque autea, ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naves circiter xl, preparatas ad incendium, immisit; et, flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ v. Quumque ignis, magnitudine venti, latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictis praesidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt, et a terra solverunt; impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes 11, in quarum altera erat Cassius, ceperunt; et Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt depressæ triremes. Neque multo post, de prælio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret, quam ante id tempus, fugi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius in classe discessit.

III. Caesar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se expisset; ne rursus copias comparare alias, et bellum renovare posset. Et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam milibus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciae milites, Græci, civesque Romani, jurandi causa convenirent. Sed, utrum avertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ conatibus occultaret; an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; existimari non poterat. Ibi ad anchoram una nocte constitit; et evocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumptus collecta, cognito Caesaris adventu, ex eo loco discessit, et ad Salaminas pacis diebus venit. Biduum tempestate retentus,

tus, navibusque aliis additis actuariis; in Ciciiliam, atque inde in Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochenſium, civiumque Romanorum qui illic negotiarentur, arcem ante captam eſſe, excludendi ſui cauſa; noncioſque diſmiſſos ad eos qui ſe ex fuga in finitimas civitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo qui ſuperiore anno conſul fuerat, et P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fuga Pompeium ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, oppido ad portu recepti non erant: miſſiſque ad eos nunciis ut ex iis locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naves ſolverunt. Jamque de Caſaris adventu fama ad civitates perſerebatur.

CIII. Quibus cognitis rebus; Pompeius, depoſito adeunda Syria conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, et a quibusdam privatis ſumpta, et aeris magno pondere ad militarium uſum in naves impoſito, duobuſque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quoſque ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos exiſtimabat; Peluſium pervenit. Ibi caſu rex erat Ptolemaeus, puer ætate, magnis copiis, cum ſore Cleopatra bellum gerens; quam paucis ante menſibus per ſuos propinquos atque amicos regno expulerat, caſtraque Cleopatrae non longo ſpatio ab ejus caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, ut, pro hoſpicio atque amicicia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſſi erant, conſecti legationis officio, liberius cum militibus regis colloqæperunt; eoſque hortari, ut ſuum officium Pompeio præſtarent, neve ejus fortunam deſpicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinus Alexandriam tranſduxerat, loque conſecto apud Ptolemaeum patrem pueri reliquerat.

CIV. His tunc cognitis rebus; amici regis, qui propætatem ejus in procuratione erant regni; ſive timore ducti, ut poſtea prædicabant, ne ſollicitato exercitu regis Pompeius Alexandriam Egyptumque occuparet; ſive diſpecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exiſtunt; iis, qui erant ab eo miſſi, palam liber liter reſponderunt; eumque ad regem venire juſſerunt: clam conſilio inito, Achillam præfectum regium, ſingulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus; et quadam notitia Septimii præductus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerit

navicul

navicul
ab Ach
prehend

CV. C
Ampium
Dianæ;
erocaffe
interpell
poribus
ſtabat. E
ratis die
ſimulacr
eatum er
valvas ſ
Antiochi
rum ſonu
curreret.
cultis ac

non eſt, c
Item Tra
conſecrav
ta lapidur

CVI. C
Pompeium
habere, p
opportuni
ſe ſequi j
legato evo
Rhodiis x
hi erant le
tribus ex
fecti, conſ
cerum geſt
at; atque
Alexandria

e navi eg
oppido præ
videt, qu
do majest
multu, c
concitatio
quibus pa

CVII. Q
Alia adduci
rat: ipſe e
ma naviga

naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; et ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege, et in custodia necatur.

CV. Caesar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ; ejusque rei causa, senatores omnes ex provincia evocasse, ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Caesaris, profugisse: Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Caesar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Caesar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, et ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria his tantus exercitus clamor, et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discerneret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami, in oculis ac remotis templi, quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci *αδύτα* appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Caesaris statuum consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

CVI. Caesar paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans cum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates; cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fusio legato evocaverat, equitibusque DCCC, et navibus longis Rhodiis x, et Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In illis erant legionibus, hominum 111 millia cc. Reliqui, vulnibus ex præliis, et labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Caesar confusus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praesidii causa reliquerat; et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regium minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII. Quibus rebus animadversis; legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus consecravit: ipse enim necessario Eteonis tenebatur, qui Alexandriam navigantibus sunt adversissimi venti. Interim contro-

versas regum ad populum Romanum, et ad se, quod esset consul, pertinere existimans; atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemaem, atque sororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; et de controversiis iure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

CVIII. Erat in procuratione regni, propter aetatem pueri, nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari cepit, regem ad dicendam causam evocari; deinde adjuutores quosdam consocios sui nactus, ex regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc incitatum suis, et regis inflatum pollicitationibus; quae se vellet, literis nunciisque edocuit. In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti, ex duobus filiis major, et ex duobus ea quae aetate antecederat. Haec uti fierent, per omnes deos, perque foedera quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti, unae per legatos ejus Romam erant allatae, ut in arario ponerentur; (haec, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae); altera, eodem exemplo, relictae atque obsignatae, Alexandriae proferebantur.

CIX. De his rebus quum ageretur apud Caesarem; illique maxime vellet, pro communi amico atque arbitrio, controversias regum componere; subito exercitus regis equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, consideret: Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit: regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; et quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioseorides et Serapion, qui ambobus legati Romae fuerant, magnamque apud patrem Ptolemaem auctoritatem habuerant; ad Achillam percreverunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent; prius, quam audiret, aut, cujus rei causa missi essent, cognosceret, corripit, atque interfici iussit. Quorum alter, accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus; alter interfecit. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit: magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; et ut potius privato paucorum et latronum, quam regio consilio, susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnenda viderentur: millia enim xx in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus; qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ ac licentiæ venerant, et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant; uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certa quoque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur; qui vin suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deponere; hi bona locupletum dissipare stipendii augendi causâ, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. Erant præterea equitum millia ii, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis: hi Ptolemæum patrem in regnum reducerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Aegyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis iudens Achilles, paucitatemque militum Caesaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea parte oppidi, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est; sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, deductis copiis, pluribus viis pugnabatur: et magna multitudine, vires longas occupare hostes conabantur; quarum erant auxilio missæ ad Pompeium, quæ, prælio in Thessalia acto, domum redierant. Illæ triumes omnes et quinqueagesimas erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, xxi erant quæ presidii causâ Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes: quas si occupavissent, eas Caesar erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent; compectu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas naves, et reliquas quæ erant in navibus, incendit; quod tam late tueri, tam parva manu non poterat; contestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insula turris, magna altitudine, ministris

rificis operibus exstructa; quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum per eam in mare iactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insula, domicilia Egyptiorum, et vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. His autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum ventis Cæsar; hostibus in pugna occupatis, militibusque expul-
tis, Pharus apprehendit; atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum auxiliique navibus ad eum supportari possent: dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, et neutri pellerentur, (id efficiebant angustia loci): paucisque utrinque interfectis, Cæsar locum maxime necessaria complexus, noctem præmunivit. Hoc metu oppidi pars erat regia exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus; et Theatrum conjunctum domui, quod arvis tenebat locum, adiunctumque habebat ad portum, et ad reliqua navalia. His munitionibus insequentibus auxit diebus; ut pro tanto obiectis haberet, non dimicare in otis cogeretur. Interim Alia minor: Ptolemæi regis, vacanti possessionem regni sperans, ad Achillam ex regia transiit, unaque bellum administrare cepit. Ad-
deleriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit: magnis enim jactantibus sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur: Pothinus, nutricius pueri, et procurator regni, in parte Cæsaris; quam ad Achillam nuncios mittere, hortareturque ne negotio desisteret, neve animo desiceret; indicatis deprehensisque inter nunciis, a Cæsare interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII PANSE

COMMENTARIORUM
DE BELLO ALEXANDRINO
LIBER UNUS.

Dello Alexandrino confecto, Cæsar Rhodum
que ex Syria Ciliciæque omnem classem adven-

ex Creta, sagittarios; equites, ab rege Nebateorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, et frumentum mitti, auxiliumque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque muscolis aptantur. Ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes inmittuntur. Quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitionis proficiuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris atque fornicibus continenter, tectaque sunt rudere aut pavimenti. Cæsar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis a reliqua parte urbis excluderet: illud spectans; primum, ut, quam esset in duas partes urbs divisa, eam uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus in se præbere poterat.

II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Egyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque, delectus habendi causa, miserant; magnamque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convenerant; et innumerablem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes annaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque præbent. Hac multitudine disposita, munitiones scutorum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportuna essent. Omnibus viis atque angustis, triplicem vallum obdixerant: erat autem quadrato exstructus saxo, neque minus XL pedes altitudinis habebat. Quæque partes viis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant; subiectisque eas rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis in quancumque etiam visum partem movebant.

III. Ubs fertilissima et copiosissima, omnium rerum apparatus suggererat. Ipsi homines ingeniosissimi atque artificissimi, curæ a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur: et sua sponte,

sponte, multa reperiebant: unoque tempore et nostras munitiones intestabant, et suas defendebant. Atque hæc principes in consiliis concionibusque agitabant; "populum Romanum paullatim in consuetudinem ejus regni occupandi venire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse: ac Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus apud se Cæsar commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature; namque cum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse."

IV. Interim, dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat; et Arsinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est: quum uterque utrique insidiaretur, et summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nutritionis suum; atque Achillam interiecit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio et custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transdatur. Is, suscepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentia administrat.

V. Alexandria est fere tota suffossa; specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquefeit ac subsidit. Hæc uti domini ædificiorum atque eorum familia confueverunt: nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod sensu urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. * Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum causa, vicatim ex privatis ædificiis, specubus et puteis extracta aqua utebantur.

VI. Hoc probato consilio, magni et difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus; atque omnibus talibus partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur; aquæ magnam vim ex mari, rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat: quamobrem falsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset. Nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consueverant. Vulgoque inter se conferebant; et degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi o-

minimo

minimo
que re
VII.
mor,
derent
confer
cium
parand
neque,
ves reco
pidano
non in
labat,
dendi e
que tem
vero un
aptissim
potest.

VIII.
minueba
riri" affi
dis vena
atque or
tenebant
non poss
vel a lim
quæ dive
ventis pr
non solu
lis quide
magno no
bus sustin
esse posse
sensum i
esse cont
ædificioru
præcurtur
ita fuga n
sibi obliu
cogitant

IX. Hæc
bus excit
peribus in
tant; neve
Quo suscep
initatis;

minino non poterat; illa inferior corruptior jam, falsiorque reperiiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur: atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet: alii multo graviores extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinos possent in appanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, et descivisse a suis videbatur: Ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii; multa oratio frustra absumeretur. Quum vero uno tempore et ratio eorum et natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad prodicionem, nemo dubitare potest.

VIII. Cæsar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. Nam "puteis fossis aquam dulcem posse reperiri" affirmabat: "omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis vena habere: quod si alia esset littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere teneant, neque hostes classem haberent, prohibere sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel a sinistra parte a Parætonio, vel a dextra ab insula; quæ diversæ navigationes, nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur: fugæ vero nullum esse consilium, non solum iis qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil præterquam de vita cogitent: magno negotio impetus hostium adversos, ex munitionibus sustineri; quibus relictis, nec loco nec numero pares esse posse: magnam autem moram et difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque et adiacentium notitiam: hos, præcipue in victoria insolentes, præcursuros, et loca excellentiora atque adificia occupaturos; ita fuga navibusque nostros prohibebaturos: proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent."

IX. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant; neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est.

Ita

Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore occusum est. Eo biduo, legio xxxvii ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naves a Domitio Calvino, ad littora Africæ, paullo supra Alexandriam delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur; navigio actuario Cæsarem faciunt certiores.

X. Cæsar, ut per se consilium caperet quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem sequi iussit; nullis nostris militibus impositis; quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat. Quumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronæsus; aquandique caussa, remiges in terram expulisset; nonnulli ex eo numero, quum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum propugnatoribus, instruxerunt, Cæsarique redenti cum classe occurrerunt. Qui duabus de causis eo die discere nolebat; quod et nullos milites in navibus haberet, et post horam x diei res agebatur. Nox autem illi videbatur majorem fiduciam illi, qui locorum nomina confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium desituros; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis, naves, quas potuit, Cæsar ad tertiam detrahit; quem in locum illos successuros non exstimabat.

XI. Erat una navis Rhodia, in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes, atque tenuerunt sese; magnoque impetu iv ad eam confectæ naves, et complures apertæ, contenderunt. Cui coacti Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quamquam, si quid gravius illi accidisset, merito casuram iudicabat. Prælium commissum est, magnæ contentione Rhodiorum: qui, quum in omnibus dimensionibus et scientia et virtute præstitissent, non magis illo tempore totum onus sustinere non recusabant; neque suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum. Capta est una balaena quadriremis: depressa est altera; alteraque peritiora; deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multo

tudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prælium diremisset tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus; adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum jam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent; ut * * * Quibus et superioribus locis sublevarantur, ut ex ædificiis defendi possent: et materiam cunctam objicerent, quod nostræ classi oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, "se se et eas, quæ essent amissæ, restitutum, et numerum adductum;" magna spe et fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt. Ac, tametsi amplius ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non commectus supportari posse; si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines et urbis et regionis maritimæ, quotidianoque usu a pueris exercitati, ad naturale et domesticum bonum refugere cupiebant; et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerant.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ, exigendi portorii causa, dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant: illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica delegebant: asseres, remorum usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremo, non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati serviebant, et in ipso portu consigendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes *xxii*, quinqueres *v*, consecrunt: ad has, minores apertasque complures adiecerunt: et, in portu periclitati remigio quid quæque eorum colligere posset, idoneos milites imposuerunt; seque ad colligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias *ix* habebat, (nam, *x* missis, una in casu littore Egyptio defecerat), Põnticus *viii*, Lycias *v*, ex Asia *xii*. Ex his erant quinqueres *v*, et quadriremes *x*: reliquæ in hac magnitudinem, et pleræque apertæ. Tamen virtute militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad discedendum parabat.

XIV. Postquam convenit, ut sibi uterque eorum consideret;

consideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversaque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has, spatium eo partem relinquit; quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, et cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem produciunt, atque instruunt; in fronte collocant *xxii*: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum et scapharum produciunt, cum malleolis ignibusque; si quid ipsa multitudo, et clamor, et flamma, nostris terroris asserere possent. Erant inter duas classes vada transitu angusta, quæ pertinent ad regionem Africæ: (sic enim prædicant, partem esse Alexandria dimidiam Africæ). Satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrasset; et ad explicandam classem et ad receptum, si durior accidisset casum, impediores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum advertit, "Videris mihi," inquit, "Cæsar, vereri, si hæc vada primis navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare: nobis rem committe; nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium saliemus, dum reliqui subsequantur: hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis et dedecori et dolori est." Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus profectus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum *iv* Rhodias naves circumfistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte solertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur; sed sen pervenientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in virtute consistit. Neque vero Alexandria fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, preciosiusque et votis victoriam suis, ab diis immortalibus exposceret.

XVI. Minime autem par erat prælii certamen. Nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur.

etis;
supera
reliq
grave
ac de f
aut vir
pro se
bus sep
mo con
tam vid
cum no
omnium
pugnami
ut neque
ferre; ne
let; neq
ini, virt
quinq
que; et de
liq: pro
terunt e
adire prop
XVII
Cæsar cor
ad insul
perfectis e
tum et
quo capt
eos, quos
victoria m
antem dis
egreditur
misset A
mo enim t
lit: ora ar
non faci
ne longis v
ed ubi, pri
isti in lit
nol. interqu
non fecerunt
dia por
que ex nav
XVIII. N
te potueru
mus adifici

etis; omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare; quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem quisque contubernalem, amicum notum prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque solertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus, multitudo prodesset; neque elæcti ad virtutem ex tanta multitudine hostium viri, virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinquere mis una, et biremis cum defensoribus remigibusque; et deprimuntur tres; nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas propter ex molibus atque ædificiis imminuentibus, et nostros adire propius prohibuerunt.

XVII. Hoc ne sibi sapius accidere posset; omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam, molemque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte muniti nibus in oppido, et illam et urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio; cohortes x, et levis armaturæ electas, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, inavigia minora saphasque imponit; alteram insulæ portem distinendæ manus causâ, cum constrictis navibus aggreditur; præmiis magnis propositis, qui prius insulam tenuisset. At primo, imperum nostrorum pariter sustinuerunt: mox enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabant, altiora armati defendebant; quo, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: et scaphis navibusque longis v, nobiliter et scienter angustias loci tuebantur. At ubi, primum locis cognitis vadisque perterritis, pauci alii in littore consisterunt; atque hos sunt alii subsecuti; celeriterque in eos, qui in littore æquo insisterant, impetum fecerunt; omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsus; custodia portus relicta, ad littora et vicum applicaverunt; quæ ex navibus ad tuenda ædificia eiecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ipsi ea munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile, atque Alexandria, quæ ædificiorum, (ut minora majoribus conferantur); turreisque

turresque editæ et conjunctæ, muri locum obtinebant; neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus pirati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, et membra debilitat: ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum et cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt; seque per molem in mare præcipitaverunt, et de cæcis passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfecique sunt; sed numerus captivorum omnino fuit dc.

XIX. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Phari, communivit; atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Phariæ reliquerant: fortio rem illum, propioremque oppidum Alexandrini tuebantur: sed cum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem navigationem excorsum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio cum locum tenebant tormentis et navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat: et cohortium lxx instar in terram expulserat, (non enim plures consistere angustiarum loci patiebatur); reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quæ facta, imperat pontem adversus hostem prævallari; et qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sublecebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset: altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido eiecerunt, et contra munitiones pontis latiore loco constituerunt; eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem transiiverunt. Pugnabatur a nostris, ex ponte, ex mole; ab his, ex area quæ erat adversus pontem, et ex navibus intra molem.

XX. In his rebus occupato Cæsare, militesque hostium remigum magnus numerus, et classiariorum, ex longinquis nostris in molem se eiecit. Pars eorum, studio claudendi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hic numerum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbatur: sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini paucissimi, ne signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga irriti Alexandrini, ex navibus egrediebantur, nostri acrius perturbatos insequiebantur. Simul qui in

bus longis remanserant, scalas rapere, navesque a terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent; veriti ne ab tergo circumvenirentur, et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens, et dubitans quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti, incolumes discesserunt: pauci, allevati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt.

XXI. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: Postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recipit. Quo multitudo hominum infecuta quum irumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio eiecit; atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnavavit: hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, una cum hominibus interit. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militem circiter 60, et paullo ultra eum numerum classarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt; atque, egressi ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimeto milites nostri tantum abfugerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis; in præliisque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis * * * manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum; nec divulgata Cæsaris cohortatio sublevari legionum aut laetorem aut pugnandi poterat cupiditatem: aut magis deterrandi et continendi a periculosisimis essent amercionibus, quam incitandi ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari, et adversis incitari viderent; neque ullum bellum tertium casum noscent, quo possent esse firmiores, (ut conjectura consequi possumus); aut admoniti a regis aduersi, qui in Cæsaris erant prædilis; aut in eo priore consilio,

per occultos nuncios regi probato; legatos ad Casarem miserunt, " ut dimittere regem, transireque ad suos pateretur. Paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tadio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id quod rex imperasset. Quo si auctore in Casaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent."

XXIV. Casar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod si quo pacto sentirent ea, quæ postularent; mansurum in fide dimissum regem credebat: sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut " consulere regno paterno; parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis et ruinis esset deformata; cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret; fidem populo Romano sibi præstaret, quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret;" dextra dextram tenens, dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At regis animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis sue moribus degeneraret, flens orare contra Casarem cœpit, " ne se dimitteret; non enim regnum ipsum sibi conspectu Casaris esse jucundius." Compressis pueri lacrimis, Casar ipse commotus; " celeriter, si illa sentiret, fore eum secum," affirmans; ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus liberum cursum emissus, adeo contra Casarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Casaris legati, amici, centuriones, militesque latibantur; quod nimia bonitas ejus, fallacis pueri elusa esset. Quasi vero id Casar, bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio, fecisset.

XXV. Quum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se æquiores factos, aut languidiores Romanos, animadvertissent; eludentibusque militibus regis atatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent: rumoresque existerent, magna Casaris præsidia, terrestri itinere, Syria Ciliciæque adduci; quod nondum Casari auditum erat: interea commeatum, quæ nostris mari supportabatur, intercipere stituerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commætibus. Quod ubi

ubi Casar
strui.
classe
nulla un
liciter
quos pl
vac; su
sequeba
structaq
dine Eu
remem
gius inf
convent
sive, qu
ius, put
unus ex
sua quad

XXVI.
gnæ nob
dignitati
namque
magnas
tum vol
dæstri, qu
idque opp
oportun
cessu Pha
sumatur),
præsidio p
tudine, qu
perseveran
gressis, in
um colloca
sarem con
ciebat, auc
carat, atqu

XXVII.
non ita lon
nomen a
fluminis N
paullatim
mo ad littu
appropinqu
dem ei flum
quibus vel
retineri po

plii Casari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. Praescit huic Tib. Neronem. Proferuntur in ea classe Rhodiae naves: atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriores casum reservat; superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequabatur. Nam, quum ad Canopum ventum esset, instructaeque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus praelium commississet, et illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius inscutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit; sive, quod in ipso satis praesidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent esse; sive, quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo praelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice perijt.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magna nobilitatis domi, scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris; missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda; magnas copias, quas celeriter et propensissima civitatum voluntate et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Aegyptus Syriæ, Pelusium adduxit: idque oppidum, firmo praesidio occupatum, ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur), repente magnis circumdatam copiis, multiplex praesidio pertinaciter propugnantibus; et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiciebat; et perseverantia, constantiaque oppugnandi: quo die est aggressus, in suam redegit potestatem: praesidiumque ibi suum collocavit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Caesarem contendit: omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Caesaris redegerat.

XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta; quod nomen a similitudine literæ cepit. Nam pars quadam fluminis Nili, mire derivata inter se duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridaten Rex cognovisset, et transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse credebatur. Quemadmodum autem optabat eum

eum vinci; sic satis habebat interclusum a Cæsare a se retineri. Quæ primæ copiæ flumen a Delta transire, et Mithridati occurrere potuerunt, prælium commierunt, restinantes præripere subsequenibus victoriæ societatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostræ castris vallatis, sustinuit. Quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. Qui ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis iis qui subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten cœperunt.

XXVIII. Mittitur a Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. Ita pene sub eodem tempore, et rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus; in quo magnam et paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere vii noluit, ne navibus in flumine dimicaret. Sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus; prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi posset: cumque ad se victorem incolam exercitum recepit. Considerat eum copiis Regis loco natura munito; quod erat ipse excellior, plene et omnibus partibus subiecta. Tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

XXIX. Inter castra Regis et Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimus ripis, quod in Nilum inflabat: aberat autem ab Regis castris, milia passuum circiter vii. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem compendisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, et omnis ex ripis prælium impar inirent; nullum enim prælium virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitque nostros, quod adhuc pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transierant; legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utraque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggerem iecerunt, flumen transierant. Quorum impetum adeo pertimescunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, ceteri omni reliqua multitudine intercepti.

XXX
ventum
injectu
quum e
vertere
ratam
lites ad
magno
die cast
castris
juxtera
copiis,
consequ
territis
Itaque
in castra
acerrim
bus adit
rum acc
interval
ta et e
cum pa
autem p
flus, qui
telis de
h, ex fl
et sagitt
XXX
posse, u
cultatem
com cal
per se nu
spectand
batur:
gredi, ju
tudine
ut ventu
contra n
prelio p
tes castr
nostro
pore ex
castroru
tudinem
plurique
capitaver

XXX. Caesar, re præclarissime gestæ, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad castra regis pertendit. Hæc quum et opere magno vallata, et loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod Rex in proximo vico non longe a suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causa; Caesar, aggressus omnibus copiis, expugnat. Non quod id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt; acerrimeque eminus præiari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, quum liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocriter intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo gerendebat eam partem quæ facillimum aditum habebat: primum autem proficebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nilî propugnabant. Diversis enim telis nostri figebantur; adversi, ex vallo castrorum; ateri, ex flumine; in quo multa naves, instructæ funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant.

XXXI. Caesar, quum videret milites acris præiari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod et per se munitus esset; et studio partim pugnandi, partim spectandi, decurrissent in eum locum in quo pugnebatur: cohortes illo circumire castra, et summum locum aggredi, iussit; hisque Carsulem præfecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia, virum præstantem. Quo ut ventum est; paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus; diverso clamore et prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere cœperunt. Quorum perturbatione, nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pere eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum perique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjecta.

Horat.

Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum; receptumque in navem; et, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnabant, demerso navigio, perisse.

XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta; Cæsar, magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque cum consilium suum scellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis; veste ea sumpta, qua suplices dominantes deprecari consueverunt; sacrisque omnibus prolati, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dederunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse letabantur.

XXXIII. Cæsar, Ægypto atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemaus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnum; majorique ex duobus filiis Cleopatæ; quæ manserat in fide præsidiique ejus. Minorem Arsinoen, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. I legione veterana vi secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo sumius effect eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidii eos nostris esse tutos; et hos, si essent ingrati, posse iisdem præidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri protectus est in Syriam.

XXXIV. Dum hæc in Ægypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam finitimasque provincias administrandas transfuderat, venit; oratum, "ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace;

nace. Q
enniamq
mitius,
quum pe
pe popul
fluaveret,
occupari
nia Capp
lis, popul
tationem
propius e
profectus
cit; et in
catas; qu
quod itine
Domitius
sciplina a
tutas habet
barzane s
stem, ut
tibus in
Ceciliam;
jussu Dom
XXXV.
"Cappad
quam pat
ejus regni
se facere,
madvertere
adductum
sendere po
longius rei
rum Domi
missas aud
terare coep
nim aliud
eum postul
tur; id eni
sponsis dati
est in Arme
Nam ex Po
ducens in
ab Armeni
quod, in lo
cidere hosti
jecta, magn

nace. Quo malo nisi liberarentur; imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persolvere." Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Romano, et Cæsari victori, sibi que infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confestim ad Pharnacem misit, "Armenia Cappadociaque decederet; neve occupatione belli civilis populi Romani jus in iestatemque tentaret. Hanc denunciationem quum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus, tricesimam sextam, secum ducit; et in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas a Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat; equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Platorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quintumque Patilium in Ciliciam, ad auxilia accersenda. Quæ copiarum celeriter omnes, jussu Domitii, Comana convenerunt.

XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt. "Cappadocia se decedisse; Armeniam minorem recepisse, quam paterno nominis jure obtinere deberet: denique ejus regni causa integra Cæsari servaretur; paratum enim se facere, quod is statuisset." Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decedisse, non voluntate adductum sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam; quodque omnes et legiones adductarum Domitium putasset, ex quibus quum et ad Cæsarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset; perseverare coepit, ut "eo quoque regno decederet; neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ; nec juste eam postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur; id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset." His responsis datis; cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam; locisque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, perveniens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris has esse certas opportunitates; quod, in locis superioribus, nullus impetus repentinus accidere hostium poterat; et quod Cappadocia his jugis subiecta, magnam comineatus copiam erat subministratura.

XXXVI.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur; "nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare," legatis respondabat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum positum in Armenia minore est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis; castra posuit, longe a Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites, omnesque pene disposuit equites; magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosque et oppidanos in iis locis observari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu: sin vero, ut in hostium fines, veniret; praeda diripienda milites dissiparentur, disperisque caderentur.

XXXVII. Huc quum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium; quum hoc ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis, Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit: quæ dum muniant nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; in fronte enim, simplici directa acie, cornu trinis firmabantur subsidiis; eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallos, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa.

XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces; interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant; cognoscit Casarem magno in periculo versari, flagitateque a Domitio, ut quam primum tibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoria loco dicebat, si trahere tempus posset; quum discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, quæ facilissimum accessum et aquisissimum ad dimicandum nostris redebant, fossas XI directas, non ita magno intervallo a castris relicto, IV pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quod longius constituerat suam non producere aciem. Inter hæc

fossas aciem
ab lateribus
nilis efflu
quædam

XXXI
lo, quam
arbitraretur
ret, aut f
ciem exer
collocavit
dum aciem
reliquit in
locatis.

micandum

XL. Si
tur: aciem
extra fossas
cudum

fossamque
Pontica e
sibus cel
rata esset
transitu f
gones vi
pia, corn
XXXI. lo
tum sustin
tissimo ar
tium; qu
noluit.

parte Dei
superiora
derunt e
equites R
cepto, re
tuus, per

XLII.
et, quæ
parit. I
fortunam
pida exp
que dirip
maz atq
morte eff
ternum r
XLII

fossas aciem semper instruebat; equitatum autem omnem ab lateribus, extra fossam, collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXIX. Domitius autem; quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitrarctur, si conditiones, quas regecerat, rursus appetere, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legione in mediam aciem contulit; quibus tamen angustissimam frontis reliquit intervallum: reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum.

XL. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurrunt: acriter varique pugnatur: nam XXXVI legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut moribus oppidi succederet, fossamque transiret, aversosque hostes aggrediretur. At Pontica ex altera parte legio, quum paululum aversa hostibus cessisset; fossam autem circum acies secundo cincta esset, ut aperto latere aggrediretur hostem; in ipso transitu fassa, confixa et oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victores regis copiae, cornu suo dextro, mediaque acie converterunt se ad XXXVI legionem. Quæ tamen fortiter vincitium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata; præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta; XXXVI legio in loca se superiora contulit, non amplius ceteri desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi atque illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit; itineribusque suis, per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI. Pharnaces, rebus secundis elatus; quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret; Pontum omnibus copiis occupavit. Ibi et victor, et crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorumque diripuit; supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora: Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XLII. Sub idem tempus, in Illyrico est incommodum acceptum.

acceptum. Quæ provincia superioribus mensibus retenta, non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude, erat. Namque eo missus ætate cum **II** legionibus **Q. Cornificius**, Cæsaris quæstor pro prætore; quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus confecta et vastata; tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat ne quo temere progrediretur, et recepit et defendit. Namque et castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellabat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provincie desperatione erat grata, præsertim virtute parata. Et quum Octavius ex fuga Pharsalici prælii, magna classe in illum se sinum contulisset; paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare consisterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et quum diversissima parte orbis terrarum **Cn. Pompeius** Cæsar victor sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquos ex fuga collectis, contulisse audiret; literas ad Gabinium mittit, uti, "cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscripæ, proficisceretur in Illyricum; conjunctisque copiis cum **Q. Cornificio**, si quod periculum provincia interretur, depelleret; si ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret; omnem enim illam partem regionemque, vivo **Cn. Pompeio**, bellum iniciaturam esse" credebat.

XLIII. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili: sive copiosorem provinciam existimans; sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens; sive virtute et scientia sua confusus, quæ sæpe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat: neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinantia, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volens, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeoque est a barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio, duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus **xxvii**, tribunis **iv**; cum reliquis copiis Salonam

se recepit
sus, pauc
vi, et su
provincia
dis, et for
que Corni
XLIV.

quæ gesta
ei, ad au
stadium a
busque loc
cluse per
ni valetud
batur; ta
tateque h
pse paucas
thiam ad
Quod quum
grabat, qu
ibus acta
mitudine
lia impos
clasis auct
nam copi
no agrotan
dam trans
maique no
se transiit
in suo cons
necessitate
pium: Octa
aturum te
rentu suo c
clisum rec
XLV. O

e confecta
confusus su
regione Vat
si restitisse
ui decreve
entis suis
ulla suspici
em, anteq
propugnato
miser vela
mari: et,

se recepit : summaque ibi difficultate rerum omnium prefusus, paucis mensibus morbo periit. Cujus et infelicitas vi-
vi, et subita mors, in magnam spem Octavium adduxit
provinciae potiundae : quem tamen diutius in rebus secun-
dis, et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentia-
que Cornificii, et virtus Vatirii versari passa non est.

XLIV. Vatinius, Brundisii quum esset ; cognitis rebus,
quae gestae erant in Illyrico ; quum crebris literis Cornifi-
cii, ad auxilium provinciae ferendum evocaretur ; et M. Oc-
tavius audiret eum barbaris foedera percussisse, complu-
ribusque locis nostrorum militum oppugnare praesidia, partim
classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros : ceteri gra-
vi valetudine affectus, vix corporis viribus animum seque-
batur ; tamen virtute vicit incommodum naturae, difficul-
tateque hiemis, et subitae praeparationis. Nam, quum ip-
se paucas in portu naves longas haberet ; literas in A-
chaia ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret.
Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum fla-
grabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant ; na-
vibus aetnariis, quarum numerus erat satis magnus, ma-
gitudine quamquam non satis iusta ad praeliandum, ro-
tae imposuit. His adjunctis navibus longis, et numero
classis aucto ; militibus veteranis impositis, quorum ma-
gnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui nume-
ro agrorum relictis erant Brundisii, quam exercitus in Grae-
ciam transportaretur ; profectus est in Illyricum. Mariti-
maeque nonnullas civitates, quae defecerant Octavioque
se transsiderant, partim recipiebat, partim remanentes
in suo consilio praevertendebatur : nec sibi ullius rei moram
necessitatemque injungebat, quin quam celerrime posset,
ipsum Octavium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epi-
taturum terra marique, ubi nostrum erat praesidium, ad-
ventu suo discedere ab oppugnatione coegit, praesidiumque
nostrum recepit.

XLV. Octavius, quum Vatinium classem magna ex par-
te confectam ex naviculis aetnariis habere cognovisset ;
confusus sua classe, substitit ad insulam Tauridem. Qua
regione Vatinius insequens navigabat ; non quod Octavium
ibi restitisse sciret ; sed quod eum longius progressam inse-
qui decreverat. Quum propius Tauridem accessisset ; dis-
cussis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta, et
nulla suspicio hostis ; repente adversam ad se venientem na-
vem, antennis ad medium malum demissis, instructam
propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, ce-
riter vela subduci, demittique antennis jubet, et milites
in mari ; et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum,
quae

quæ primæ naves subsequerantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: ordinæ disposita magis, Octaviana; parati or militum animis, Vatiniana.

XLVI. Vatinius, quum animadverteret, neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futura dimicationi; fortunæ rem committere maluit. Itaque primus sua quinquerei in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prælium factum est: quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; et, dimicatione æquata, longe superiores virtutem rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforantur, merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus, tamen adnatat ad suum imperatorem. Eo receptus, quum prælium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc fugas naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat.

XLVII. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecidit suisque omnibus incolumibus in eum se portum victorem cepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prælio penterem 1, triremes 11, et rotas viii; compluresque remiges Octavianos: postea, quæ ibi die fuit, dum suas captivasque naves resciret. Post diem xxi, contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea regione nobilissimum oppidum, conjunctissimumque Octavio: quo ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dederunt; commisitque ipsum Octavium, parvis paucisque navigiis, secundo, regionem Græciæ petisse; inde ut Siciliam, inde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclaris gestis, provincia recepta et Cornificio reddita, classe versariorum ex illo toto sinu expulsa; victor se Brundisium incolumi exercitu et classe, recepit.

XLVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Brundisium Pompeium obsidebat, et Palæpharsali remigantibus

alter ge
etiam n
nus, in
de caus
dio, qu
diis ibi
quod ve
provinci
rum, qu
re potera
tus amor
rum exer
citus. I
oppidum
dohregen
terum H
na præm
præsentem
e militar
XLIX.
licendum
lienum, g
Et, (u
eralitatis
ia locupl
ferri no
regem loc
ur. Nequ
ut minim
ibunal in
nam jactu
r, aut in
riculorum
getatur.
L. Quibi
tor eadem
e morte (j
nfirmaban
cietate ver
um ejus n
um tereba
m, Cassio
getur odii
Comple
impensis
LI. Inter

eter gerebat, Alexandriaque quum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat; Q. Cassius Longinus, in Hispania pro pratore provinciæ ulterioris obtinenda causa relictus; sive consuetudine naturæ suæ; sive odio, quod in illam provinciam susceperat quaestor, ex insidiis ibi vulneratus; magnas odii sui fecerat accessiones: quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet; vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat; et compensare offensionem provinciæ, exercitus amore cupiebat. Itaque, quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus. Nec multo post; quum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique Imperator esset appellatus; iterum HS centenis milites donavit. Multa præterea et magna præmia singulis concedebat; quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paullatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

XLIX. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit; contractumque in ea æs alienum, gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere. Et, (ut largitionis postulat consuetudo), per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur. Pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensis ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. In regem locupletium, simultatum causæ tenues conjiciebantur. Neque ullum genus quaestus, aut magni et evidentis, aut minimi et sordidi, prætermittebatur; quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vagimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita magna etiam sollicitudo viculorum ad jacturas et detrimenta rei familiaris adhibebatur.

L. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quaestor; similia rursus morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illa civitate versarentur rapinarum, nihilominus tamen oderant eum ejus nomine peccabant: sibi que, quod rapuerant, acceptum tenebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V legionem novam conscribit; regitur odium et ex ipso delectu, et sumptu addita legio. Complentur equitum III millia; maximisque onerantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies.

LI. Interim literas accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum

eritum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod filii novarum provinciarum, et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum naveque c praparentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur, ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit inferior omnium opinione: non enim labor aut vigiliam, copienti præsertim aliquid, Cæsar deerat.

LII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, HS centenos se daturam; v fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit. Eoque ipso die, meridiana hora, quum in Basilicam intraret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postulare, ut miles ei transiret: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tenebat), quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco quum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis fens popone. Clamore sublato, sit a conjuratis impetus naventis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit. Hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vellius et L. Mergilio, simili confidentia Plancum munitionem suam adjuvant: erant enim omnes Italicenses. At ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacientem e levibus fauciat plagis.

LIII. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim herones con pluresque evocatos cum telis secum habere consueverat; a quibus ceteri intercluduntur, qui eadem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, et Manilius Torquatus. Minutus inter saxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur, et, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius proximum se domum familiaris sui confert, dum centum cognosceret confectusne Cassius esset. L. Latentius quum id non dubitaret, accurrit latus in castra; missus vernacolis, et secundæ legionis, quibus odio sciebat persequi Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudinis tribunal: Prator appellatur. Nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diu in provincia factus provincialis, (quo in numero erat et legio), cum omni provincia consenserat in odio Cassii: (nam

iones xxx et xxi, paucis mensibus in Italia scriptas, par attribuerat Longino : v legio nuper ibi erat con-
fecta).

LIV. Interim nunciatur Laterensi, vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus quam animo perturba-
tus, reficit se celeriter, et ad Cassium visendum proficisci-
tur. Re cognita, xxx legio signa Cordubam infer, ad
auxilium ferendum imperatori suo : facit hoc idem xxi.
Subsequitur has, v. Quum ii legiones reliquæ essent in ca-
stris : secundant, veriti ne soli relinquerentur; atque ex eo,
quid sensissent, indicaretur; secuti sunt factum superiorum.
Permanfit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de-
gradu dejecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cadis, ju-
bet comprehendi : legionem v in castra remittit, cohorti-
bus xxx retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racili-
um et L. Laterensem, et Annum Scapulam, maximæ
dignitatis et gratiæ provincialem hominem, sibi que tam
familiarem quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse
conspiratione : nec diu moratur dolorem suum, quin
eos interfici jubeat. Minutium libertis transdit exerucian-
dum : item Calpurnium Salvianum ; qui proficetur iudici-
um, conjuratorumque numerum auget ; vere, ut quidam
existimant ; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cru-
ciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures ;
quos Cassius interfici jubeat ; exceptis iis, qui se pecunia
redemerunt : nam palam HS x, cum Calpurnio paciscitur ;
et cum Q. Sextio, L. Qui etsi maxime nocentes sunt multa-
ti ; tamen periculum vite, dolorque vulnery pecunia
remissus, crudelitatem cum avinitia certasse significabat.

LVI. Aliquot post diebus, literas a Casare missas acci-
pit : quibus cognoscit Pompeium in acie victum, amissis co-
piis fugisse. Qua re cognita, nihil dolori volupta-
tem capiebat. Victoriæ nuncius, letitiam exprimebat : con-
fectum bellum, licentiam temporum intercludebat. Sic e-
rat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere
vallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes qui sibi pecu-
nias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri. Quibus
parum videbatur imposuisse oneris, amplio rem pecuniam
imperat. Quem autem Romanorum delectum instituit,
quosque ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos
habebat ; transmarina militia perterritos, ad sacramenti re-
demptionem vocabat. Magnum hoc fuit vestigal ; majus ta-
men creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum
instrat : Legiones, quas in Africam ducturus erat, et
auxilia, mittit ad Trajectam : ipse, classem quam para-
bat.

bat ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes perturbavit.

LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat; quum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis qui signa tolli non patiebantur, discessisse; et ad ii legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v cohortibus undevicesimanorum egreditur: mane pervenit. Ibi cum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus; Carmonam contendit. Hic, quum legio xxx et xxi, et cohortes iv ex v legione, totusque convenisset equitatus; audit iv cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse; et T. Thorium Italicensem, ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret; Q. Cassium legatum, Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque, aut voluntate aut necessitate adductum, (namque id varie nunciabatur), consentire cum Cordubensibus: ii cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus, movet castra; et postero die Segoviam ad flumen Silicentem venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absentis causa, sibi fidissimos esse; nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit. Ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suæque natura videretur; simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cneo Pompeio se provinciam recuperare velle, palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, et amore Pompeii; cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat. Milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum de milibus ac prætextatorum. Deprecaturque, "ne hostili adventu Cordubam diriperent; nam se contra Cassium sentiens eum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare."

LIX

commo
opus e
bus Cæ
neque
causam
xerant
profitel
et con
posuerv
Cordub
excellso
taniam
teriorer
quam p
agros v

LX.

que Ma
ut in ac
testas si
maque
ferro, f
fligere n
mentum
suæ pot
instruit.
struxisse
is in a
suadet,
cæpit.

mum es
pientes,
Quum h
cultatist
tim tran
neque ta

LXI.

habebat
ones. C
fidebat.
Marcellu
aqua Ca
dam ob
infestis,
itinere
credebat.

LIX

LIX. Tanta multitudinis precibus et lacrimis, exercitus commotus; quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum, contra Cæsaris causam posse perducere: nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adseiverunt, prætoremque appellarunt; et conventum sibi adjunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter xv millia passuum a Corduba, citra flumen Batim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, "subsidio sibi provinciæque, Cæsaris causa, quam primum veniret." Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

LX. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priusque consilgendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum consilgere miserrimum putaret; quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum; neque suæ potestatis esse; legiones Batim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco superiore videret; causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cæpit. Cassius; quo bene valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat; aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interfecit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset; Marcellus castra Batim transfert. Crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen consilgitur, propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas, multisque præliis expertas legiones. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. Itaque quum castra castris collata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus, veritus ne genere quendam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibi infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Uliam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut

et loci natura (namque Ullia in edito loco posita est) et ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutum esset. Hunc Marcellus insequitur, et quam proxime potest Ulliam, castra castris confert. Locorumque connata natura; quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus; ut neque confugeret, (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat); neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idem locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Ulliam Cassiumque munitionibus claudit. Quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emittit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentisque Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium contineret frumentum.

LXII. Paucis diebus, Cassii literis acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adiungitque ei legionem quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliares Hispanorum. Namque ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnulla civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud, ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter; crebroque ut accidit, fortuna saepe ad utrumque victoriam transferente; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia, cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ulliam, ut, sine ullo studio, contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti, sine dubitatione Marcellus se credit atque offert: Cassius contra suis se tenet praesidiis; sive eo quod plus sibi juris deberi, quam Marcello existimabat; sive eo quod, ne praecipuus animus Lepidi esset obsequio adversarii verebatur. Ponit ad Ulliam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicat: ad exeundum Cassium invitat; fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibi liber exitus daretur: Non tantum inducis factis, sed prope iam constituta opera quum complerent, custodiaque munitionum essent deductæ: auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de

hujus

hujus
pluresq
indigne
major e

LXI

cellus c
Marcell
Cannon
provinc
vit Cass
in hiber
corrupti
vigandi
do, et T
dicitab

iter face
existima
in potest
hiberna
tanta ca
p. late,
tus; adv
faucibus
neque di
perit.

LAV

que ab i
terisque
inutiliter
tis comm
niciosa f
gentia T
multa cor
quæ dist
omnia si
dum existi
eas ita re
liberaten
um meto
lenter se
bello pre
debat sibi
nacen auc
pulo vel
Calvinum
bus quæ

hujus conscientia dubitabatur), impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, praelium esset direptum; major calamitas esset accepta.

LXIV. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur; Cassius Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cuius adventu ut cognovit Cassius; legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique, adverso tempore navigandi, naves conscendit: ut ipse praeedicabat; ne se Lepido, et Trebonio, et Marcellio, committeret: ut amici ejus dicebant; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut ceteri existimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna tempestate: quum in Iberum flumen, noctis vitantia causa, se contulisset; inde, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus; adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis; in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directum tantis fluctibus tenere posset, demersa navi, perit.

LXV. Quum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset; atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisque urbanis animadverteret, multa Romae male et inutiliter administrari, neque ullam partem reipublicae satis commodè geri; quod et, contentione Tribunitiis, perniciose seditiones orirentur; et, ambitione atque indiligentia Tribunorum militum, et qui legionibus praeerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen praeferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, et externorum hostium metum deponerent. Hac in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod haec provinciae nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto, plus oneris videbat sibi impendere. Non enim excessisse Ponto Pharnacen audierat, neque excessurum putabat; quum secundo pulso vehementer esse inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus tere in omnibus civitatibus quae majore sunt dignitate, praemia bene meritis et viris

viritem et publice tribuit : de controversiis veteribus con-
noscit ac statuit : reges, tyrannos, dynastas provinciarum,
finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptis in
fidem, conditionibus impositis provinciarum tuendarum ac deinde
dendarum, dimittit et sibi et populo Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis ; Scipio
Cæsarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriae
que praeficit ; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur
in Ciliciam. Cujus provinciarum civitates omnes evocat Tar-
sum ; quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum for-
tissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciarum et finiti-
marum civitatum constitutis ; cupiditate proficiscendi ad
bellum gerendum, non diutius moratur. Magnisque itineri-
bus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ com-
moratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in
Cappadocia Bellonæ templum ; quod tanta religione colitur,
ut sacerdos ejus deæ, majestate, imperio, et potentia, secun-
dus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini no-
bilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit ; qui, regio Cap-
padocum genere ortus, propter adversam fortunam ma-
jorum suorum mutationemque generis, jure minime du-
bio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat.
Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene me-
ritus uterque eorum de republica esset ; ne aut regni here-
ditas Ariaraten sollicitaret, aut haeres regni terreret ; Ario-
barzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset.
Ipse iter inceptum simili velocitate conficere cepit.

LXVII. Quum propius Pontum finesque Gallogræciæ
accessisset ; Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc qui-
dem pene totius, (quod ei neque legibus neque moribus
concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant), sine dubio
autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus ; depo-
sitis regiis insignibus ; neque tantum privato vestitu, sed
etiam reorum habitu supplex, ad Cæsarem venit, oratum,
“ ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ
nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in
Cu. Pompeii castris fuisset : neque enim se debuisset judicem
esse controversiarum populi Romani, sed parere praesentibus
imperiis.”

LXVIII. Contra quem Cæsar, quum “ plurima sua ” com-
memorasset “ officia, quæ consulei decretis publicis tribui-
set ; quumque defectionem ejus, nullam posse excusatio-
nem ejus imprudentiæ recipere ; ” coarguisset : “ quod homo
tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis Urbem
Italiamque teneret ; ubi Senatus populusque Romanus, ubi
Respublica esset ; quis deinde post L. Lentulum, C. Mar-
cellum,

cellum,
periorib;
dignitat
tes conc
candum
tutum e
autem, c
ra discip
omnem,

LXIX.
unum lo
bellorum
quam se
horibus
difficulta
bellorum
esset ; rel
in eo pr
scripsim
unt ; atq
esset : fa
sent.” M
xilia con
diotarus,

LXX.
si, quæ p
ut soleba
objiceren
xilia Pon
quidquar
rum pub
in se offic
utilius Pl
sibi, cui
magnas
Ponto no
non posse
missam v
quod qu
essent. P
blicanoru
que Rom
tunc sibi
imperator
Pharidace
remisit.

cellum, consul esset : tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati ætatique hominis, precibus eorum qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum ; de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse," dixit. Regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam, ex genere civium suorum, Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem, ad bellum gerendum adducere iussit.

LXIX. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coegisset ; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant ; (excepta enim legione vi, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea esset ; reliquæ erant *iiii* legiones ; una, Deiotari ; duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) : legati a Pharnace missi, Cæsarem adeunt ; atque in primis deprecantur, " ne ejus adventus hostilis esset : facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent." Maximeque commemorabant, " nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse ; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.

LXX. Cæsar respondit. " se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, representaturus esset." Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos ; " ne aut Deiotarum sibi objicerent ; aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. Nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere ; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi. Id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset ne vinceretur ; quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci : nam neque interfectis amissam vitam, neque exsecis virilitatem restituere posse ; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subsissent. Ponto vero decederet confestim ; familiasque publicanorum remitteret ; ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset ; jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consueverint : " miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quanta festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficere-tur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad Urbem Cæsarem revocari): lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII. Ziela est oppidum in Ponto, posito ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, veluti manu factus, excelso undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercessi vallibus colles: quorum editissimus unus; qui propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triarii, denimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque in-neribus pene conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius milibus passuum in-abeat ab Ziela: Hunc locum Pharnaces, veteribus patrum felicitum castrorum, relictis operibus, copiis suis om-nibus occupavit.

LXXIII. Cæsar, quum ab hoste millia passuum a castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra muni-rentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora et gis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato; proxima nocte, vigilia quæta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, cum ipse locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem e castris, servitiisque quæ agerent jussit; ne quis ab opere miles discederet, quum spatium non amplius mille passuum interdita vallis castra hostium divideret ab opere cepto Cæsaris castrorum.

LXXIV. Pharnaces, quum id repente prima luce ad-madverisset; copias suas omnes pro castris instruit. Quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari, credebat instrui Cæsari; vel ut opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regis fiducia, ne munitione magis quam manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deo-ritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impu-

sus five
clus, qu
paucita
more op
dinem, c
five etian
one) x x
bantur;
se, Dom
scendere
videbat
stationem
et; qu
in præliu
collem in

LXXV.
commotus
tempore,
ones op
ratio mag
us instru
perturban
rimuntur
to, consi
deorum i
sibus bel
sione potu

LXXVI.
taro cor
in victori
aderentur
juvantib
tatur cop
arum, tam
te itaq
sortum rui
amis tame
superiore in
ati, subire
habitarunt.
as Pharna
sunt po
arnaces c
an oppugn
us in Cæs
LXXVII.

sus five loci felicitate : five auspiciis et religionibus indu-
ctus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus : five
paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta ; quum
more operis quotidiani, magnam illam servorum multitu-
dinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset :
five etiam fiducia veterani exercitus sui, quem (cum legi-
one) XXXI in acie conflixisse et vicisse legati ejus gloria-
bantur ; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a
se, Domitio duce, sciebat : inito consilio dimicandi, de-
scendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar
videbat inanem ostentationem, et eo loco militum coar-
ctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus es-
set ; quum interim Pharnaces eodem grada, quo prærupta
in prælium descenderat valle, adscendere adversus arduum
collem instructis copiis cœpit.

LXXV. Cæsar, incredibili ejus vel temeritate vel fiducia
commotus ; neque opinans, imparatusque oporeffus ; eodem
tempore, milites ab operibus vocat, arma capere jubet, le-
giones opponit, aciemque instruit. Cujus rei subita trepi-
datio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordini-
bus instructis, falcata regię quadrigæ permissos milites
perturbant ; quæ tamen celeriter multitudinæ telorum op-
primuntur. Insequitur has, acies hostium ; et, clamore sub-
dito, confligit ; multum adjuvante natura loci, plurimum
decorum immortalium benignitate ; qui, quum omnibus
cassibus belli interfunt, tum præcipue eis, quibus nihil ra-
tione potuit administrari.

LXXVI. Magno atque acri prælio cominus facto ; a
sinistro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initi-
um victoriæ natum est. Ab ea parte quum in proclive de-
scenderentur hostes ; multo tardius, sed tamen iisdem Diis
adjuvantibus, sinistro cornu, mediaque acie, totæ proflin-
guntur copię regis : quæ quam facile subierant iniquum
locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniqui-
tate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim
eorum ruina oppressis ; qui velocitate effugere poterant,
cassis tamen projectis, vallem transgreffi, nihil ex loco
superiore inerantes proficere poterant. nostri victoria
certi, subire iniquum locum, munitior se aggredi non
dubitarunt. Descendentibus autem iis cohortibus castra,
quæ Pharnaces præsidio reliquerat ; celeriter castris hos-
tis sunt potiti. Interfecta multitudine suorum aut capta,
Pharnaces cum paucis equitibus profugit : cui nisi castro-
rum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi,
potius in Cæsaris potestatem adductus esset.

LXXVII. Tali victoria, toties victor Cæsar incredibili

est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat. Eratque subiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem vi decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari, domum remittit: 11 legiones cum Calio Vinciano in Ponto relinquit.

LXXVIII. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam cum Mithridates rex Asiæ totius, propter nobilitatem, Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos), regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo regi, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis et cognationis, adjudicavit, occupatam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celeriterque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII PANSE

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

I. **C**Æsar, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad xiv Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equique que vix dc. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quid sibi moræ quisquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, et tempestates ad navigandum idoneas non haberet: nihil tamen minus in navibus remiges militesque continere, et nullam præmittere occasionem prosecutionis; quam

presertim
fariorun
levis a
c x x, c
animoq
gæ ada
et legio
equitum

II. L.

quaque
tur; equ
vium an
non long
na pauco
Siciliam
quo ex
vem con
est conse
post diem
Africæ v
vento di
Clupeam
plura pra
quit.

III. P.

adversari
secundum
Piso cum
lisper Cæ
convenire
sentia fui
oppidum
betque on
complem
dendum:
sar circum
castra. N
quod neq
quem pete
tudoque si
dederat, u
rent univer
nullum p
pro certo t
fortuitu ob

IV. L.

praefertim ab incolis ejus provinciae nunciarentur adversariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regie *iv*, levis armaturae magna vis, Scipionis legiones *x*, elephantum *cxx*, classesque esse complures: tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies, et naves longae adaugeri, et onerariae complures eodem concurrere, et legiones tironum convenire; in his veterana legio *v*, equitum ad *ii* millia.

II. Legionibus collectis *vi*, et equitum *ii* millibus; ut quaeque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, et insulam petere Aponianam, quae non longe abest a Lilybaeo. Ipse, parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit; et de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. *vi* Kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo, celerique navigio, vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africae venit: namque onerariae reliquae, praeter paucas, vento disperse atque errabundae, diversa loca peterunt. Clupeam classe praetervehitur; inde Neapolim. Complura praeterea castella et oppida non longe a mare relinquit.

III. Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat adversariorum, cui praeerat C. Confidius; et a Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrometi, Cn. Piso cum Maurorum circiter *ii* millibus apparuit. Ibi paulisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naves convenirent, exponit exercitum: Cujus numerus in praesentia fuit peditum *iiii* millia, equitum *ei*; castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam confedit; cohibetque omnes a praeda. Oppidani interim muros armatis complent; ante portam frequentes confident, ad se defendendum: quorum numerus *ii* legionum intus erat. Caesar circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpae ejus imprudentiaeque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus praefectisque, quem peterent, praeeperat; neque, ut mos ipsius consuevit, utque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut, in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Caesarem fefellerat: namque nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur; sed fortuito oblatam occasionem egressus occupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit a Caesare, ut sibi

daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. Itaque data facultate literas conferibit, et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Confidum. Quo simul atque captivus pervenisset; literasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere coepisset; prius quam acciperet ille, "Unde," inquit, "istas?" Tum captivus, "Imperatore a Caesare." Tunc Confidius, "Unus est," inquit, "Scipio Imperator, hoc tempore populi Romani." Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: literasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam, una nocte et die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Confidio dabatur; neque reliquae copiae succurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, et eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; et nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetia venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Caesar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI. Itaque castra quam movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno temporis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant: et ejus agmen extremum insequi coeperunt. Quae res quam animadversa esset, subito legionarii consilium; et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audaciissime concurrunt. Acceperunt res incredibiles, ut equites minus xxx Galli, Maurorum equitum et millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit. Quod quum saepius fecerent; et modo insequerentur, modo rursus ab equitatu in oppidum repellerentur; cohortibus paucis ex veterans quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. Interim in itinere et oppidis et castellis legationes venire; polliceri frumentum paratosque esse, quae imperasset, facere. Itaque eo ad castra posuit ad oppidum Ruspinam Kal. Jan.

VII. Inde movit, et pervenit ad oppidum Lepcis. Iteram civitatem et immunem. Legati ex oppido venientes obviam; "libenter se omnia facturos, quae vellet," pollicerentur.

hiv. 7t
impositi
faceret
tus fac
nullis, c
certae lo
Caesar a
propter
contin
naves ju
navibus
Caesarian
nullos in
ter conv
nus dep
VIII.

et in reli
commen
tenda cu
lorium
accerfen
quas nav
mul mar
Sullustia
quam ad
quod ibi
imperab
ne locur
latio. I
onibus Se
miserari,
ta alebat
esse vecti
esse inco
IX. Cohor
vi pridie
libique
proficisci
perat, ut
magno fr
um idem
qua relin
muniret.
X. Ita
pi proxi

nav. Itaque centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum intraret, ut injuriam faceret cuipiam incolae; non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerarias, et longe nonnullae, casu advenerunt; reliquae, ut est ei nuntiatum, incertae locorum, Uticam versus petere visse sicut. Interim Caesar a mari non digredi, neque mediterraneae petere, propter navium errorem; equitatumque in navibus omnem continere, (ut arbitror, ne agri vastentur); aquamque in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquarum ex navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Caesarianis, adorti, multos jaculis convulsi verunt; nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter convalles, et subito exsiliunt; non ut in campo comminus depugnent.

VIII. Caesar interim in Sardiniam nuncios cum literis, et in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commentus, frumentum, simul atque literas legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postulum in Siciliam ad secundum connectum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis, ad reliquas naves onerarias conquirendas qua decurrasset, et simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum pute navium ire jubet; quod ibi magnum numerum framenti esse audiebat. Haec ita imperabat, itaque unicuique praecipiebat, ut fieri posset, ne locum excusatio ullum haberet, nec moram tergiverlatio. Ipse interea ex perfugis et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant; miserari, (regium enim equitatum Scipio in provincia Africa alebat), tanta homines esse dementia, ut malient regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes!

IX. Caesar ad xix Non. Jan. castra movet; Lepique et cohortium praesidio cum Saferna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit. Ibi quoque sarcinis exercitus relicto, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, ut plausra jumenta quoque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc cum ideo existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret; praesidioque firmata, ad classem receptacula muniret.

X. Itaque, ibi relicto P. Saferna, fratre ejus quem Lepi proximo oppido reliquerat cum legione; jubet comportari

portari ligna in oppidum quam plurima. Ipse, cum cohortibus vii, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinius rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum xii; ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu infans et requirentibus Imperatoris consilium. Qui magno metu ac tristitia sollicitantur: parva enim cum copia, et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et indiditæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animadvertabant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: minimum enim altum et erectum præ se gerebat. Huc acquiescebant homines, et in ejus scientia et consilio omnia sibi procliva omnes fore sperabant.

XI. Caesar, una nocte in navibus consumpta, jam subito aliante quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hac re cognita, Caesar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites expectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis, et advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit; atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Caesaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ decraissent, subsidio ire clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum incidere: neque eam rem eos voluisse fieri, qui in præfidiis relictis sui milites fuissent; ne illi, propriæ rerum paucitatem, et hostium multitudinem, metu debuerent.

XII. Interim, quum jam Caesar progressus esset a castris circiter milia passuum xii: per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe a se sitas. Et hæc cum eo nuncio pulvis ingens compingit: captus est. Hac re cognita, Caesar celeriter jubet equitum universam, cujus copiam habuit in præsentia non magnam; et sagittarios, quorum parvus ex castris exierat numerus, acceri; atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque, quum pro hostis conspici posset, milites in campo jubet galeam et pugnâ parari. Quorum omnino numerus fuit xxx equitum, cum equitibus eo, et sagittariis cli.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et Publius Tacidus, aciem dirigunt mirabili longitudine, non pedum

fed e
das,
ver
et de
veran
rat, p
tuit:
cipit,
circun
copiis
XI
se mo
hostiu
ret: s
latitud
equita
rare se
agre si
conare
teris a
rios m
os imp
interim
peditib
XV.
vertere
nim, d
dato, a
tem hos
ordines,
ret. E
sus, Ca
ani pau
paullatim
puncto
circumve
cancellos
XVI.
acie; sin
fane ita a
oculus e
mehercu
miles, "
x veterat
na Decur
get." S

sed equitum confertam : et inter eos, levis armaturæ Numidæ, et sagittarios pedites, interposuerant : et ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur : et dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit : equites dextro sinistroque cornu opponit : et ita præcipit, ut providerent ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur : existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum.

XIV. Quum utrinque expectatio fieret; neque Cæsar se moveret; et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret: subito adversariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promovere, collesque complexi, et Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se, cœperunt. Cæsariani equites, eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurreunt, et inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hic quum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

XV. Cæsar, novo genere pugne oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius a signis persequuntur, latere nudo, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium, pilum militis cursu facile vitabant); edicit per ordines, ne quis miles a signis iv pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confusus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecsi pugnare cogebantur.

XVI. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari: nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: "Quid tu," inquit, "miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit? In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri." Tum miles, "Non sum," inquit, "tiro, Labiene; sed de legione veteranus." Tum Labienus, "Non agnosco," inquit, "signa Decumanorum." Tum miles, "Jam me, quis sim, intelliges." Simul eandem de capite dejecit, et cognosci ab eo posset;

posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; et ait; " Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse." Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum: circumspicere enim Cæsarem; neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XVII. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi; alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; et unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veitus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, et procul hostibus repulsi convulneratisque; ad sua prælidia sese, sic, ut erat instructus, recipere cœpit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso, cum equitibus Numidis mē electis, peditatuque ejusdem generis suis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis anis; legionarios, conversis equitibus, se recipientes, novissimos adorti; et impedire cœperunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, et medio campo redintegrari prælium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equites jumenta ex nausea recenti, sui, languore, paucitate, vulneribus deratigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; diēque pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum iam hostes languide tela negligenterque mitterent, subito immitit cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsi post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita, ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque adversarii male accepti, tum demum se ad sua prælidia contulerunt.

XIX. Interim ea re gesta, et prælio dirempto; ex adversariis perfugæ plures ex omni genere hominum, et præterea intercepti hostium complures equites peditesque. Et quibus cognitum est hostium consilium; eos hac mente et conatu venisse, ut, novo atque inusitato genere prælii, tirones legionarii que pauci perturbati, Curionis exemplo

ab equi
dixisse
rum a
sa vict
Quippe
quod a
in Afri
suos m
set; m
levisque
ano La
quites
bertinis
frenato
cix, c
scriptæ
spe atq
Gallis
libus, p
peditum
diorib
Non. J
planissi
lis occa
ictus ex
XX.
firmare
usque a
tutius u
sibi suc
castra c
Rhodio
uti, si p
tura int
tariisqu
generis
pias: (a
dici, qu
suas cum
gionum
Officinas
complur
teras in
riemque
set: præ
etiam ac

ab equitatu circumventi opprimerentur : et ita Labienum dixisse pro concione ; “ tantam sese multitudinem auxiliorum adversarii subministraturum, ut etiam cadendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur.” Quippe qui in illorum sibi consideret multitudine: primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire ; deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles sibi jam effecisset ; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levisque armaturæ. Præterea ex fuga prælioque Pompeiano Labienus, quos secum a Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis servisque conscripserat ; armaverat, equoque uti frenato condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantum **xxx**, equitatusque innumerabilis : deinde legiones, conscriptæ ex cujusque generis, amplius **xi i** millibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus ; cum equitibus Gallis Germanisque **mc**, Numidarum sine frenis **vii i** millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus **cm**, peditum ac levis armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus : his copiis pridie **Non. Jan.** post diem **xi i** quam Africam attigit, in campis planissimis perissimisque ab hora diei quinta usque ad Solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XX. Cæsar, interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem ; quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent : tela tormentaque ex navibus in castra comportare ; remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque, armare et in castra evocare ; uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur. Sagittariisque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, et cujusque generis duclis in castra compluribus, frequentabat suas copias : (audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare ; copias suas cum Labieno et Petreio conjungere ; cujus copiarum legionum **vii i** et equitum **iv** millium, esse nunciabatur). Officinas ferrarias instruere ; sagittasque, telaque uti fierent complura, curare ; glandes fundere ; sudes comparare ; literas in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiamque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset : præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africa, nisi importatio,

uti

uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida præter pauca quæ ipsi suis prædiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolas intra sua prædia coegisse commigrare: agros desertos ac vadosos esse.

XXI. Hæc necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo et blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua prædia congesserat; et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum maximus numerus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incerte locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ, incendierant atque expugnauerant. Hæc re nunciata Cæsari, classes circum insulis portusque disposuit; quo tutius comineatus suppetant posset.

XXII. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque oburgare non desistebat. "Tunc," inquit, "pater, isthuc ætatis quum esset, et animadvertisset Rempublicam ab audacibus sceleratissime civibus oppressam, bonosque aut interfectos aut exilio multatos patria civitateque carere; gloria et animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquis collectis, pene oppressam funditus et deletam Italiam, urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauretaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima nostræque, conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate partæ, neque tantis clientelis nominisque claritate præditus, in Rempublicam est ingressus. Tu contra, et patris nobilitate et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentique præditus; nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi Reique publicæ atque optimo cuique colligatum?"

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cujusquemodi generis xv, in illi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam;

regnumque

regnumque Bogudis est ingressus. Expeditoque exercitu; numero servorum, liberorumque 11 millium; cuius partem infermem, partem armatum habuerat; ad oppidum Asenurum accedere cepit: in quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret; subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naves inde avertit; neque postea littus attigit; classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIV. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi praesidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, 111 millia passuum longe confidunt. Equitatus interim eorum, circum Caesaris munitiones vagari; atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Caesariani gravi annona sunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia comitatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum vi terræ Africæ quoquo versus tenebant; pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti, veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecerant, et periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati; alga a littore collecta, et aqua dulci eluta, et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV. Dum hæc ita fierent; rex Juba, cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. Itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sittius interim et rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Juba egressu, propius ejus regnum copias suas admovere: Circumque, oppidum ejus regni opulentissimum, adorti, paucis diebus pugnando capiunt: et præterea duo oppida Gatulorum. Quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transferrent; conditionemque repudiassent; postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi, agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longe ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, "factius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus

adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur." Itaque rursus se recepit, atque auxilia etiam ab Scipione abduxit, sibi suisque rebus timens; elephantisque xxx relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

XXVI. Cæsar interim, quum de suo adventu dubitatis in provincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatam cum copiis in Africam venisse; conscriptis literis circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, et in castra Cæsaris devenire, et de adversariorum ejus crudelitate acerbitateque commemorare cœperant. Quorum lacrimis querelisque Cæsar commotus; quum antea constitisset in stativis castris; æstate inita, cunctis copiis auxilii que accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; literisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum conscriptis, et per catacopum missis, "ut sine mora aut ulla excusatione hiemis ventorumque, quam celerrime exercitus sibi transportaretur, Africam provinciam perire, funditusque everti a suis inimicis. Quod nisi celeriter sociis foret subventum, præter ipsam Africam terram, nihil, ne rectum quidem, quo se recipere, ab illorum scelestis insidiisque reliquum futurum." Atque ipse in tanta erat festinatione et expectatione, ut postero die, quam mississet literas nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, dies noctesque oculos mentemque ad mare dispositos circulosque haberet. Nec miram: animadvertibat enim villas erui, agros vastari, pecus diripi trucidarique, oppida castellaque dirui delerique, principisque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi: in se in miseris suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere: castra munire; turres, castella facere; molesque jacere in mare, non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo conducere facere instituit. Duas intravit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret; et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: Deinde in ordinem elephantos constituit; postea autem suam aciem instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, et elephantum perterritum se ad eum converterent, rursus a sua acie lapidibus missis eum converterent adversum hostem: quod ægre tandem fiebat: rudes enim elephantum, multorum annorum doctrina uteretur.

que ve
produ

XX
admini
do man
las cum
rum fu
bi habu
dem sca
sarianas
sus fuga
clitari;
spani ac
sar in se
legionis
Messana
denique
nenda et
sibi. Hi
suasit a
transdere
modibus

quum du
centurion
isque ab
XXIX
tionibus
autis præ
nunquam
is equitib
interim c
rat Saferna
pere conal
munitione
et sine pe
quitatus fa
am turma
atque eor
reliqui per
postea sunt

XXX.
altris passi
consumpta,
fieret; n
que propius
aris exere

que vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVIII. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur; C. Virgilius Prætorius, qui Thapso oppido maritimo præerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari; occasionem nactus, navem quam ibi habuit ætuariam, militibus complet et sagittariis. Eisdem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consecrari cœpit. Et, quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari; forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat; et cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem; qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, et seditionissima oratione apud eum est usus; idemque et pecuniam et ornamenta triumphii Cæsaris retinenda et custodienda curaverat; et ob has causas timebat sibi. Hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transferrent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodiibus transditi, et post diem iii sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem; petisse dicitur major Titus a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; atque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

XXIX. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie militantis præliis inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani Gallicque Labieniani, cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus iii, oppugnare ac vi irumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi, et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi sæpius ejus equitatus facere, non intermittebat; et quum forte ante portam turma densa adstitisset: scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, et ad terram defixo; reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tenere.

XXX. Scipio interim fere quotidie non longe ab suis castris passibus ccc instruere aciem, ac, majore parte diei consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sapienter fieret; neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet: despecta patientia Cæsaris exercitusque ejus, universis copiis productis, ele-

phantisque territis xxx ante aciem instructis, quum latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis, Caesar jubet milites qui extra munitiones processerant, quique pabulandi aut ligandi aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret; quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatu edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertibat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque, et concessam vitam et ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta suppeteret, ex ipsorum inertia conscientiaque animi, victoriæ fiducia, ut castra sua aderiri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, et valli totiusque altitudo, et extra vallum styli cæci mirabilem in modum confiti, vel sine defensoribus aditum adversarii prohibebant. Scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc, propter exercitus sui præsentis paucitatem et tirocinium præparaverat; non hostium metum et metu commotus, patientem se timidumque hostium opinionem præbebat. Neque ideo copias, (quamquam erant paucae, tironumque), non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam clavis victoriis partis; ab reliquis copiis adversariorum suarum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum putare, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo comœatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Casarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra; et, concione advocata,

de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; et, cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire; et, per causam munitionum, tirores in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætuli diffugere quotidie ex castris Scipionis; et, partim in regnum se conferre; partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus asinum esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines, illustriores Gætulos, literis ad suos cives datis, cohortatus, "ut manu facta se suosque defenderent, et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent," mittit.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam fiunt; legati ex Acilla civitate libera, etiam undique, ad Cæsarem veniunt; "seque paratos, quæcumque imperasset, et libenti animo facturos" pollicentur: "Tantum orare et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, et sine periculo, facere possent: se et frumentum, et quæcumque res eis suppetere, communis salutis gratia subministraturos." Quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioque dato; C. Messium, ædilitia functum potestate, Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis; Confidius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus et equitibus DEC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum VII cohortibus ad Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Confidius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, et animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse; non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit. Deinde paucis post diebus, equestribus copiis ab Labieno adductis, rursus A illanos castris positos obsidere cœpit.

XXXIV. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. Cujus adventu, C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat com meatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et equites Gallos DECC; funditorum sagittariorumque mille; ac secundum com meatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum

ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque; tandem, suis exhilaratis, annonaque levata, sollicitudinem deponit; legiones equitesque ex navibus egressos, jubet ex languore nausæque reficere: dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari et requirere. C. Cæsarem, qui ultro consuescit bellum inferre ac laceßere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius patientia in magnum timorem conjecti; ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibus propositis, pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt: qui, simul ad eum sunt deducti, petierunt ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facto: "Sepenumero," inquit, "Imperator, complures Gætuli, qui sumus clientes C. Marii; et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV et VI; ad te volumus, in tuaque præsidia confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quod id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc, data facultate, pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus; ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparisonemque pugne cognosceremus, atque ei renunciaremus." Qui collaudati a Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

XXXVI. Dum hæc ad Ruspinam geruntur; M. Caton, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Atrorum, servorum denique, et cujusquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere, non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdre, in quo tituli modium millia ccc compostata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Cæsarem venire; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant ut illud præsidium mittat, quo facilius et frumentum et copia suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agens, præsidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortibusque, ad suos cives jubet proficisci. P. Silius interim cum copiis, Numidiæ fines ingressus; castello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia et frumentum

ment
port
XX
quita
meatu
ad rel
Kal.
parito
bus in
legion
Ruspi
primu
clivita
giones
passu
præalt
les fun
singula
mam p
XX
adscen
que fac
quam
xima f
um sta
perspec
gionib
loco a
rat, ju
enufque
acieque
sus mil
acie, n
XXX
versario
suum
animad
suos, et
necesseq
perat tu
occurrer
caperen
subsidio
capiunt
locoque
quo celo

mentum et res ceteras quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXVII. Cæsar, postquam legionibus veteranis **II**, equitatu, levique armatura, copias suas ex secundo comineatu auxerat; naves **VI** onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum, proficisci: ipse **VI** Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitosque omnes ut sibi præsto essent. Itaque omnibus inficiis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspina^m versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit: inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum **XV**; quem jugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perveteres, erant collocatæ: quarum apud ultimam præsidium et statio fuit Scipionis.

XXXVIII. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit; atque in unumquemque collem turres castellaque facere cœpit; atque ea minus senihora effecit; et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum: paullisper cominoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt; equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestremque copiam in secunda acie, minus passus **CD** a castris suis, constituunt.

XXXIX. Cæsar in opere milites adhottari, neque adversariorum copiis moveri. Quum jam non amplius passuum **MD** inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset: intellexissetque ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere: imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem propere occurrerunt, præsidiumque inde deturbarent; locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit; quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus

fui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam abscisille; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XL. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa per-magna, iv turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cadi a tergo sensit: ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique qui resisterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcecata, omnibus portis in sua castra fugere ceperunt. Postea, Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsi; quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis prælio capti conservatique, parem gratiam in fide partienda præstare voluerant: Horum corpora, mirifica specie amplitudineque, cæsa toto campo, ac prostrata diverse jacebant.

XLI. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præditiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit: Scipio, suis male acceptis, occisus, vulneratissime, intra suas continere se munitiones cepit. Cæsar, instructa acie, secundum infimas jugi radices proprias munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido Uzita quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consue-rat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, et instituto suo prima equestri turmatim directâ, elephantis que turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire: in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistramque cornu, ubi elephantis erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XLII. Quum jam prope Solis occasum Cæsar expectavisset; neque ex eo loco, quo consisterat, Scipionem pro-

gredi

gredi
dere
auder
pidum
cogno
sibiqu
tempo
ex inie
diei je
suis co
stituit

XL
tes sti
cohort
operib
profica
commu
censo
solent
que, i
partiti

XL
miser
et L.
ravisse
phis n
ducta,
ac tem
Oclavi
turon
vatos
Qui p
ejus co
to scio
perio
sectari
tem; i
quoque
nare.

XLV
pro sue
potesta
"Pro
go, (no
incolu
uterer

gredi propius se animadvertisset; locoque magis se defendere, si res coegisset, quam in campo cominus consistere audere: non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibi que difficile factum esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare; præsertim, quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII. Interim Confidius, qui Acillam et VIII cohortes stipendarias Numidis Gatlulis obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat; diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil; subito nuncio de equestri prælio allato commotus; frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis; Acillam, quam obsidebat, deseruit: atque, itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adramentum se recepit.

XLIV. Interea ex seundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticide eques Romanus, ab reliqua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum; a Virgilio scaphis naviculisque ætuariis excepta est, et ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Agimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta; in qua milites veterani cum uno centurione, et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eam pervenerunt, et ante suggestum ejus consulerunt; "Non vestra," inquit, "sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefarie confectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem; si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiat, proloquimini."

XLV. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV; "Pro tuo," inquit, "summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello), quod mihi vitam incolumitatemque belli jure capto polliceris: et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adingeretur.

Egone

Egone contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaeque amplius xxxvi annis depugnavi; adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturum sum; et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam; et constitue contra me: ego autem ex meis commilitionibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x sumam. Tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas."

XLVI. Postquam hæc centurio præsentis animo adversus opinionem ejus est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus quid fieri vellent: atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni. "Abducite," inquit, "istos nefario scelere contaminatos, et eade civium faginas." Sic extra vallum deducti sunt, et cruciabiliter interfecit. Tirones autem jubet inter legiones dispertere; et Cominium cum Ticide in conspectum suum prohibet adduci. Quæ ex re Cæsar commotus; eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causa in salo esse iusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent; ob negligentiam, ignominie causa, dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XLVII. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum faxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat; sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat: opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut præter ipsum militem et arma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur: in Africa autem, non modo sibi quidquam non acquiscerant, aut paraverant; sed etiam, propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui, ex testimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnia subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per

castra

castra
Ead
ferun
XL
certio
bura,
ipse a
rore
frena
tura
ad Sc
castris
mora
castris
specta
suspe
Postq
omne
erat a
facto
mum
verfas
acien
gius p
ratus
XL
fere,
pugna
progr
nire, p
re co
sili, p
progr
pandi
re loc
L.
præru
erant
quem
lem, c
quum
locum
que tr
parte
monte
quum

castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte, v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XLVIII. Rex interim Juba de equestri prælio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem literis: præfecto Sabura, cum parte exercitus, contra Sitium relicto; ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris liberaretur; cum 111 legionibus, equitibusque frenatis decem, Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturæ grandi numero, elephantisque xxx, egressus e regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regis seorsum positis, cum eis copiis quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione confedit. (Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; et, expectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Juba commovebatur. Postquam vero castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præfens dimiserat). Quo facto, cuivis facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis Lx productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus se in castra recepit.

XLIX. Caesar, postquam animadvertit Scipioni auxilia ferre, quæ expectasset, omnia convenisse; neque moram pugnandi ullam fore: per jugum summum, cum copiis progredi cæpit; et brachia protinus ducere, et castella munire, propiusque Scipionem, capiendo loca excelsa, occupare contendit. Adversarii, magnitudine copiarum consili, proximum collem occupaverunt; atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

L. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncae in modum subrutis; quæ erant transgredienda Caesari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallē, olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallē olivetumque transgredi; eorum locorum peritus, in insidiis eum parte equitatus levique armatura confedit: et præterea post montem collectus, equites in occulto collocaverat; ut, quam ipse ex improvviso legionarios adortus esset, ex colle

se

se equitatus ostenderet; et re duplici perturbatus Cæsar ejusque exercitus, neque retro regrediundi neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmissis, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset; abusi sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa petere collis. Quos Cæsar's equites consecuti, partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus, cum parte equitum, vir fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit; atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris, per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, (quod, inter sua castra et Scipionis, in planitie positum erat, tenebaturque a Scipione), duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset; tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur; præterea, quo facilius colloquia fieri possent, et, siqui perfugere vellent, (id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo), tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longa et angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus; interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, præliis minutis cominus dimicabant.

LII. Cæsar ab eo opere quum jam sub vespere copias in castra reduceret; magno incurfu, cum omni equitatu levique armatura, Juba, Scipio, Labienus, in equites impetum fecerunt. Equites Cæsariani, vi universæ subitaque hostium multitudinis pulsî, parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit: namque Cæsar, ex mediocritate copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis, in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt; atque eos convulneratos usque in castra regressa repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem prælium esset conjectum, pulvisque vento flatus omnium prospectu obsccisset; Juba cum Labieno capti, in potestatem

potesta
matura
incre
gere, p
terat re
sibi Scip
bant.

LIII
ministr
nerarii
abesset
pud T
sidiand
pruden
ctati, t
Cæsare

LIV
finæ li
parvul
Tribun
sua, at
Sicilia
omniu
vellem
bertati
destinæ,
pli sibi
ceteri
re mili
populi
per mu
lis fuist
naves i
rio resp
ercitu
quantu
quod tr
exercitu
ordines
ita vos
aut util
militib
modesti
tror, qu
et, quan
didit co

potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armatura, funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus *IV* et *VI* Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itemque equites Curioniani, diffusi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant.

LIII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque duibus administrantur, legiones duæ *IX* et *X*, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatæ naves Cæsarianas quæ in statione apud Thapsum stabant; veriti ne in adversariotum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt. Ac diu multumque jactati, tandem multis post diebus, siti inopiaque confecti, ad Cæsarem pervenerunt.

LIV. Quibus legionibus expositis; memor in Italia pristinae licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominem; parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus Tribunus militum, *X* legionis, navem comineatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque: "Maxime vellem," inquit, "homines suæ petulantia nimiaque libertatis aliquando finem fecissent; meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. Sed, quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt; quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene; quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti; rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi rei publicæ inutilis fuisti; et pro militibus tuam familiam jumentaque innaves imposuisti; tuaque opera militibus tempore necessario respublica caret: ob eas res, ignominia causa, ab exercitu meo te removeo; hodieque ex Africa abesse, et, quantum potest, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fonteius, quod tribunus militum seditiosus, malusque civis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusina; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis; et magis in seditione concitandisque militibus adversus vestrum imperatorem, quam pudoris modestiæque fueritis studiosiores: indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa jubeo." Itaque transdidit eos centurionibus; et, singulis non amplius singulis additis

additis servis, in navi imponendos separatim curavit.

LV. Gætuli interim perfugæ, quos cum literis mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt. Quorum auctoritate facile adducti, Cæsarique nomine persuasi, a rege Juba desciscunt, celeriterque cuncta arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis; Juba dissentus triplici bello, necessitateque coactus; de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, vi cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

LVI. Cæsar brachiis perfectis, promotisque usque eo ut telum ex oppido adjici non posset; castra munit. Balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum, collocatis; defensores muri detertere non intermittit: eoque v legiones ex superioribus castris dedit. Qua facultate oblata; illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque afflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti; quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati; occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiant in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata.

LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo essent, ferre per id tempus M. Aquinium cum C. Siferia colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, "nil attinere eum cum adversariis colloqui." Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret; restaretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator postea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Siferia, "Vetat te rex colloqui." Quo nuncio perterritus, discessit; et dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano miror, et ei qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria, fortunæque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, casis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvumque Senatorem; sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. Nam, quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset; dicitur uba cum eo egisse, "non oportere illum eodem uti vestitu atque ipse uteretur." Itaque fa-

Etum

atum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, et Jubæ homini superbissimo incertissimoque obtemperaret.

LVIII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt; et supercilium quoddam excelsum nati non longe a Cæsaris castris, aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias; celeriterque his instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque profuissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionesque cohortatus; signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus, ejus cornu erat oppositum: verebaturque ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hac quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perin peditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LIX. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas et Jubæ legiones: postea autem Numidas in subsidaria acie in extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media a legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroque cornu collocaverat, aequalibus inter eos intervallis interjectis: post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi: propterea Numidas, levisque armatura infinitam multitudinem, ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus mille passuum spatio; et ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariis suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut, quum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvedius, ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis confingeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi.

LX. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata; ut ab sinistre ejus cornu ordiatur et ad dextrum perveniam.

Habuit in sinistro cornu legionem **ix**, **vii** : in dextro cornu **xxx**, **xxix** : **xiii**, **xiv**, **xxviii**, **xxvi**, in media acie : ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem, fere in earum legionum parte cohortium collocaverat ; præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat : Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexit, et ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur : sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset, laborabat ; eodemque suum omnem equitatum contulerat : et, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem **v** præmiserat ; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum **ccc** interjecto spatio, (quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur), a mane usque ad horam **x** dici perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset ; subito universus equitatus ulterior Numidarum Gætulorumque sine frenis, ad dextram partem se movere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit ; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinare ; quum subito pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Gætulos, injussu ac temere, longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt ; levique armatura deserti, ac pulsi convulseratque, uno equite amisso, multis equis faucibus, levis armaturæ **xxvi** occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit : namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui, Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex improviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere ; vallumque et fossam per medium campum ducere : adversariorumque excursionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et, ne jugo a Cæsare excluderetur, appropere. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilominus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis **vii** et **viii** ex Sicilia

lia a
bus
progr
jus ac
naviu
comm
navib
Cispiu
pestat
angulu
se long
Leptim
bus, I
fis, va
perfug
drume
univer
portu i
a defen
LXI
quum c
millia
celerite
naves c
conscen
teri itun
qui cœp
motus,
tum ven
suum r
bus suis
in ea n
repugna
rumque
perarun
tulerunt
potuit ;
ma luce
quæ erat
aliis aut
commor
pit in ca
LXIV
et P. Lig
reliquis
inde ex

lia adventu, celeriter deducit; ibique Gatulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Utica progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem, præsidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam, cum XIII navibus longis, Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispium, quo erat missus, celeriter pervenit. Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit: Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, cum primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit; et penteres duas, vacuas a defensoribus, nullo repugnante, cepit.

LXIII. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus; quæ aberant a porta millia passuum VI: equo admissò, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur; primum ipse navigiolum parvulum conscendit: in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsar's audaciaque motus, cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recuperata quinquere mi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque, cœpit: reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit. Ibiq; navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis; omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis; paullisper commoratus si forte vellent classe dimicare, rursus se recipit in castra.

LXIV. In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum ve-

nerat: quem, ob perjurium perfidiamque, Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem; quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam causam Cæsari probaverat, "se a Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi;" ignovit.

LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis, sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant; atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum, præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones cum equitatu mittit a castris suis millia passuum x; atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris millia passuum vii, per jugum et colleam, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sepe (invenientandi gratia) comitaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis confedit.

LXVI. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; subito mane imperat porta Decumana legiones se vii veteranas, cum parte equitatus, sequi; atque equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter; reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus, cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrere. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsari jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto, perterriti Labienus retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die ibi Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

LXVII. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit. Atque prædio Lepti, Ruspina, Acillæ relicto; Cispio Aquilæque classe transita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mœchiderent; ipse, castris incensis, xv noctis vigilia, acie circumta, impedimenta in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur; et pervenit ad oppidum Agar, quod a Gatulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris ante positus, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus protectas; magno invento hordei, olei, vini, fici numerum paucis milibus; atque recreato exercitu; rediit in castra.

pio interim, cognito Caesaris discessu, cum universis copiis per jugum Casarem subsequi cepit; atque ab ejus castris millia passuum vi longe, trinis castris dispartitis copiis, confedit.

LXVIII. Oppidum erat Zeta; quod aberat a Scipione millia passuum x, ad ejus regionem et partem castrorum collocatum; a Casare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum xviii. Huc Scipio legiones ii, frumentandi gratia, misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognovit; castris ex campo in collum ac tutiora loca collocatis, atque ibi praesidio relicto, ipse iv vigilia egressus, praeter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppido potitur. Legiones Scipionis compedit longius in agris frumentari: et, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias; quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat; et P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticensi; et camelis xxii regis adductis; praesidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cepit ad castra.

LXIX. Quum jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ cum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existant. Quod postquam Caesar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam ceptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et dejecta est de colle. Quum jam Caesar exillimasset hostes pulsos deteritosque sinem lacerandi facturos, et iter ceptum pergere cepisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armatura, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant, et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. Quum hoc scipias facerent, et Julianos profluentes insequerentur et refugerent instantes, propius non accederent, et singulari genere pugnae uterentur, eosque jaculis convulverne satis esse existimarent; Caesar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunis, qui a quarta vigilia usque ad horam x dici nihil gustassent, acumenta sui perirent.

LXX. Quum jam ad Solis occasum esset, et non totos e passus horis xv esset progressus; equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiarum dextra sinistraque per colles præcurrere, coramque in modum ciangere multitudine sua Caesaris copias; pars agmen extremum insequi. Caesaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius xi millium numero ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Caesar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, faucibus faclis, reduxit. Labienus, circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Caesaris collocaverat; reducit in castra.

LXXI. Caesar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gellis, sed ut lanista tirones gladiatores condocere: quo pede se reciperent ab hoste; et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent; modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum; ac prope quo loco, et quemadmodum tela mitterent, præcipere. Mirifice enim hostium levissimam armaturam anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia et equites deterrebat prælium iniit, propter equorum interitum; quod eos jaculis interfecerant: et legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armorum miles simul atque ab hoste suffectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi res loci casu facile periculum vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Caesar vehementer commovebatur: quia quodcumque prælium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitum, levique armorum eorum nullo modo par esse potest sollicitabatur autem his rebus; quod nondum hostium legiones cognoverat, et quoniam modo sustinere se posset eorum equitatu levique armatura, quæ erat mirifice legiones quoque accersissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantum magnitudo multitudoque, militem

anim
rent
ferat
cogn
posse
pars
tela
strid
dare
milit
tem
cieba
addu

LX

licita

et ex

rat

confu

perto

dolur

dum,

tificia

Itaque

gione

menta

pias

Atque

instru

invita

ducit

LX

tinum

vimus

mittat

stratur

que er

"Juba

præfidi

adveni

que eju

dum di

LXX

Apr. p

suus ca

um int

que ad

animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen invenerat remedium : namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiarum cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facile adigi posset; ornatusque ac loricatus quum esset elephante, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur : præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant; equitesque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar; tardiorque et consideratior erat factus; et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consueta locis campestribus, et contra Gallos, homines apertos, minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere; et quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio, non discessuras existimabat. Atque post diem III, productas accuratius suas copias sicut instruxerat; propter hostium castra prætergressus, a quo loco invitat ad dimicandum. Postquam abhorreere eos videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXXIV. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt. Petunt et obsecrant, ut "sibi præsidium mittat: se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos." Per idem tempus, [de orum voluntate studioque erga Cæsarem] transfuga suos cives facit certiores: "Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eo perveniret, ad oppidum adcurrisse; atque, adveniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus."

LXXV. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis copiis, progressus a suis castris millia passuum VII, a Scipionis circiter XII millium interfecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios a se ad dimicandum invitatos superfedere

pugnoz

pugnæ animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet; atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habebat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit; cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum capere cœpit. Atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis; addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat milites, sub onere ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jussérat; itaque eos in equitatum Labieni immisos, turnis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum iræcœperunt: Labienus per jugum summum collis, dexteris procul milites subsequi non desistit.

LXXVI. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit; inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio evocato Scipionis, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento interfectoque; oppido potitur. Atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit; in quo Confidius per id tempus fuerat cum grandi præsidio cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circi et millia passuum **iv**, ad aquam facit castra: atque inde **iv** die egressus, rediit rursus ad ea castra quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXXVII. Thabenenenses interim, qui sub ditione et potestate Jubæ esse consueverant, in extrema ejus regni regione maritima locati; interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt: rem a se gestam docent: petunt orantque, ut "suis fortunis de populo Romano, quod bene meriti essent, auxilium ferret." Cæsar, eorum consilio probato, Marcum Crispum Tribunum cum cohorte, et sagittariis, tormentisque compluribus, præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia **iv**; equites, **cd**; funditores sagittarii que mille; uno commeatu Cæsari occurrerent. Itaque tum his copiis, et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, **viii** millibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero **iv** millibus passuum longe, constitit in campo.

LXXVIII.

LXX

Tegea;
confuso
pidi lat
jugo in
suis mu
diutius
in otio
bet in
rat, fac
os, fun
feri; et
dius suc
berent f
minus f
animad
consuev
constite
suis equ
defatiga
ministra
iv milli
ra Num
Cæsar a
curreret
preffion
eifis, co
suum, u
Cæsar in
sua castr
Pacidius
que duc
sunt.

LXX

poterat,
pericul
aere, pr
versarios
fictos, c
gilia eg
Thapsu
stra pon
que ido
ne hoste
Scipio in
adductu

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea; ubi praesidium equestre, circiter eo numero, habere consueverat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus; ipse, legionibus ex castris eductis atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus dici in otio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios, funditoresque eodem submittit. Quod ubi coeptum est fieri; et, equis concitatis, Juliani impetum fecissent: Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, et nihilo minus fortissime accerrimeque pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit; ccc, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione quae ei praelio in acie constiterat, iubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, saucisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani eo vim hostium ad xv millia numero sustinere non poterant, et a levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublatis universi, in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis: insecuti per iiii millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam x commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit; omnibus incolumibus. In quo praelio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

LXXIX. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in aquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquae penuriam, se posse animadverteret; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despiciere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar xvi millia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi praesidio praerat, castra ponit; oppidumque eo die circummunire coepit, locaque idonea oportunaque complura praesidiis occupare, ne hostes intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Caesaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos

suis

suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret; confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum VIII a Thapso binis castris confedit.

LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustia quædam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre, conabatur. Quod futurum, Cæsarem non fefellerat: namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die et nocte confecta, cælo albente, non longe a castris præsidioque, quod supra commemoravimus, MD passibus, ad mare versus confedit, et castra munire cæpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est; milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad littus appellii, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improvviso hostibus averlis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, respicere post terga cogerentur.

LXXXI. Quo postquam Cæsar pervenit; et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire: ipse, acie triplici collocata; legione decima secundaque, dextro cornu; VIII et IX, sinistro; oppositis V legionibus in quarta acie: ante ipsa cornua, quinque cohortibus contra bestias collocatis; sagittariis, funditoribus, in utrisque cornibus dispositis; levique armatura inter equites interjecta; ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum præliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ut "veteranorum virtutem æmulerentur; eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere."

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitum animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ulro citroque pavidos concurrere; et modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Quamque idem a pluribus animadverti cæptum esset; subito legati evocati, que obsecrare Cæsarem, "ne dubitaret signum dare; victoriam sibi propriam a diis immortalibus portendi." Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditateque resistente, sibi que eruptione pugnari non placere clamitante, et

iam at
injustu
pit. Q
pere in
vique
rent:

LXX
militur
dato, c
tendit
con-ita
bestia,
vertere
in port
equites
dio dese
itis, leg
repugna
pridie c

LXX
militis
lephant
inermen
inde ge
tique,
hic non
Quem p
madver
dat atque
periculo
probofo
ribus po
tus, mili
sus ad re

LXX
do erup
subsidio
sibi para
ingressi,
in castris
gere, rur
copiis pr
festim Ca
colligend
fugerunt,
aliquem

iam atque etiam aciem sustentante; subito dextro cornu, in iussu Cæsaris, tubicen, a militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem accipere inferri; quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites ne in iussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent.

LXXXIII. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo Felicitatis dato, equo admissio in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittarii que concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, bestię, stridore fundarum lapidumque perterritę, sese convertere, et suos post se frequentes stipatosque protegere, et in portas valli semiractas ruere contendunt. Itum Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt positę; et paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiant.

LXXXIV. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephante vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pari, quin se armatum bestię offerret. Quem postquam elephante ad se telo infesto venire animadvertit; relicto cadavere, militem proboscide circumdat atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret; gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cadere, quantum viribus poterat, non destitit. Quo dolore adductus elephante, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXXV. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt: et, sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent; egrediuntur. Atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant. Qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus; confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quę petebant, per fugerunt, ut relictis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque

perioque rem gerent. Qui postquam animadvertunt neminem ibi esse praesidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt: Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissi, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo praesidio fuit. Namque milites veterani ira et dolore in-
aensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarant aut in effecerant. In quo numero fuit Tullius Rufus quaestorius; qui pilo transiectus confuso a milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem advenisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti, ex praelio se receperunt; ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare, et a militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Caesar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus; se recepit, i militibus amissis, pacis faucis, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit; elephantisque laxe ornatos armatosque cum tunibus ornamentisque cepit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio; si posset Vergilius, quique cum eo obsidebant, rei male gestae suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad ditionem, suamque lenitatem et clementiam commemoravit: quum postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divina re facta, concione advocata; in conspectu oppidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit; praemia fortissimo cuique se bene merenti, pro suggesta tribuit. Ac statim inde digressus; C. Rebello proconsule cum i i ad Thapsum legionibus, et Cn. Domitio cum i i Tisdræ, ubi Ciceronius praerat, ad obsidendum relictis; M. Messala Uticam ante praemisso, cum equitatu; ipse eodem iter facere contendit.

LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex praelio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Parada. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris praecurisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subijciunt; atque eius oppi-

di incolas cujusque generis ætatisque, viros, constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio : deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato ; quod Uticensibus, propter beneficium legis Juliæ, parum in suis partibus præsidii esse existimaverat ; plebem inermem oppido ejecerat, et ante portam Bellicam castris fossaque parvula duntaxat munierat ; ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat : senatum autem oppidi, custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant ; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjicerunt ; atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, et eade rapinisque desisterent ; et, quid sibi vellent, sciret ; sedandæ eorum importunitatis gratia singulis HS e divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est : unaque cum iis ab Utica profisciscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII Complures interim ex fuga Uticam perveniunt : quos omnes Cato convocatos, una cum cec qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem assensire, partem animum mentemque perterritam atque in fuga destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere desistit ; navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisci iretur. Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis ; liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro questore fuerat, commendatis ; et sine suspitione, vultu atque sermone quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum esset, ferrum intra clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. Qui dum animam nondum expirata concidisset ; et, impetu facto in cubiculum ex suspitione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent ; ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præfenti se interemit. Quem Uticenses, quamquam oderant partem gratia : tamen, propter ejus singularem integritatem, et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, tursesque auxerat ; sepultura assident Quo interfecto ; L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes ut " portæ aperirentur ; se in Cæsaris clementia magnam

spem habere." Itaque portis patefactis, Utica egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibusque portis custodias ponit.

LXXXIX. Cæsar interim a Thapso progressus, Uscetam pervenit; ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum, cum parvo prasidio habuerat. Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine more introisset; armis, frumento, pecuniisque considerata; Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere sit obvius L. Cæsar, subitoque se ad genua projecit: vitamque sibi, nec amplius quidquam deprecatur. Cui Cæsar facile, et pro sua natura et pro instituto, concessit: item Cæcina, C. Ateio, P. Atrio, et L. Cellæ patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis, ex sua consuetudine tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit.

XC. Postero die mane oppidum introiit: concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit; cives autem Romanos negotiatores, et eos qui inter ccc pecunias contulerant Varronem et Scipionem, multis verbis accusatos, et de eorum scelibus longiori habita oratione, ad extremum, ut "sine nota prodirent," edixit: "Se eis duntaxat vitam concessurum; bona quidem eorum, se venditurum; ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem induciturum, et pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset." Quibus metu exsanguibus, ne vitæ et suæ promerito desperantibus, subito oblata salute, liberi cupidique conditionem acceperunt; petieruntque a Cæsare, ut universis ccc uno nomine pecuniam imperaret. Itaque his millies sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent; nullo contumace recusante, ac se eodem die demum natos pradicantes, bene gratias agunt Cæsari.

XCI. Rex interim Juba, ut ex prælio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis signis confectis, in regnum pervenit. Atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat; quo ex cuncto regno omnem pecuniam, clarissimamque res comportaverat; quodque, inito bello, operibus proximis munierat; accedit. Quem oppidani, antea nuntio exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas oppidum prohibuerunt, quod, bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zamæ lignis coniectis, maximam

medio
super
cuncti
demum
conjuga
Postqu
pro imp
rum pr
ad suos
perstare
ri quo r
juges lib
quam si
madvert
que ad v
se confer

XCII.
rem Utic
manum
teret: se
oppidum
domum j
Ipse post
contendit
plures ac
quibus si
more inte
pemodum
sarem, ab
XCIII.

Tisdræ cu
præerat;
adventu p
que clam
atque in re
tes in itine
que potuer
quam terr
suosque au
sibi ipsum
sertum, ab
ab Sizio esse
de tanto ex
beris prod
bat, fide ac
sui transdi

medio foro pyram construxerat; ut si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret; atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia, cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multamque, primo minis pro imperio egisset cum Zamenisibus; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit; atque ad villam suam, cum M. Petreio paucisque equitibus, se confert.

XCII. Zamenfes interim, legatos de iis rebus ad Casarem Uticam mittunt; petuntque ab eo, uti "ante quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare." Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu, in regnum ire contendit. Interim in iungere ex regiis copiis duces complures ad Casarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat: quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, prope modum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Casarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati.

XCIII. Dum hæc utrobique geruntur; Confidius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gatalisque præerat; cognita eade suorum, Domitique et legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit; seque clam cum paucis barbaris pecunia onustas subducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Gatali sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascunque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit; suosque aut interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus attulisse; regem vagum, a suisque desertum, ab omnibus adspernari; Saburam, ejusque copias, ab Sitio esse deletas; Uticæ Casarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquas esse nullas, quæ sibi suisque liberis prodesse: a Canino proconsole, qui eum obsidebat, fide accepta, seque et sua omnia et oppidum proconsuli transdit.

XCIV. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus ex-
clatus, desperata salute; quam jam cœnatus esset cum Pe-
treio; ut per viatatem interfecti esse viderentur ferro, in-
ter se depugnant: atque firmior imbecillioem, Juba Pe-
treium facile ferro consumpsit: deinde ipse sibi quum co-
naretur gladio transigere pectus, nec posset; precibus a
seruo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit.

XCv. P. Silius interim, pulso exercitu Saburæ præfeci
Jubæ, ipsoque interfecto; quam iter cum paucis per Ma-
ritaniam ad Casarem faceret, forte incidit in Faustum A-
franumque; qui cum manum habebant qua Uticam diru-
puerant, iterque in Hispaniam tendebant, et erant numero
circa MD. Itaque celeriter nocturno tempore iudiciis
dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites
qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit aut
in deditionem accipit; Afranium et Faustum vivos cap-
cum conjuge et liberis. Paucis post diebus, dissensione
exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur. Pompeius
cum Fausti liberis, Caesar inviolabilitatem suaque omnia
concessit.

XCVI. Scipio interim, cum Damaphippo et Torquato
et Platorio Rastiano, navibus longis diu multumque jactatus,
quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deseruntur,
ubi classis P. Sili per id tempus erat: a qua paucissimi
ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique
Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit.

XCvII. Caesar interim, Zamæ auctione regia facta; bo-
nisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum
Romanum arma tulerant; præmissisque Zamenibus, qui et
rege excludendo consilium ceperant, tributis; vestigiisque
que regis abrogatis; ex regnoque provincia facta, atque
Crispo Sallustio proconsole cum imperio relicto; ipse Zamæ
egressus, Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui
sub Juba Petreioque ordines duxerant; item Thapsitanos
vicies millia, conventus eorum HS triecies millia, Atrani-
tanos HS triecies millia, conventus eorum HS quinquagies
mille nomine, imponit. Civitates, bonaque eorum, quæ
injuria rapinisque defendit. Lepitanos, quorum septem
annis bona Juba diripuerat; et at senatui questi per
legatos, atque arbitris a senatu datis, sua receperant; tunc
ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem
cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecunia ju-
vant. Tifdritanos, propter humilitatem civitatis, certo
mero frumenti multat.

XCvIII. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classis
consecrata.

conscendit, et post diem 111 Caraleis in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque classem receperant; copiisque juerant, HS centis milibus multat; et pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit; et ante diem 111 Kal. Quinct. naves confemnit; et a Caralibus secundum terram proventus, duodevigesimo die, eo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

INCERTI AUCTORIS DE BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS.

I. **P**Hernace superato, Africa recepta: qui ex his precibus cum adolescente Cn. Pompeio profugissent: quum et ulterioris Hispaniae potitus esset: dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur: quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere coepit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vallare coepit. Quibus in rebus, nonnullae civitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus siqua oppida vi ceperat; quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritis civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiae: ideoque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariae Pompeio auxilia sibi postulabant.

II. C. Caesar dictator 111, designatus 14, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset; legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Caesari obviam veniunt. A quibus nunciabatur, "nocturno tempore oppidum Cordubae capi posse; quod, nec opinantibus adversariis ejus, provincia potitus esset; simulque quod tabellarii capti essent, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis erant, qui certiores Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent." Multa praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus; quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores; ut, quem filii equitatem ex provincia fecissent, praesidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit: atque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio habant.

III. Erat idem temporis Sextus Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciae caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompeius adolescens, Ullam oppidum oppugnabat; et fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Caesaris adventu, legati, clam praesidia Cn. Pompeii, Caesarem quum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar cum civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens, et coherentes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero; quibus praefecit hominem ejus provinciae notum, et non parum scientem, L. Julium Paciecum. Qui quum ad Cn. Pompeii praesidia venisset, incidit idem temporis ut tempestate adversa vehementique vento asslataretur: qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum, summam utilitatem ipsis praebebat. Ita quum ad eum locum venerant, jubet binos equites incedere, et recta per adversariorum praesidia ad oppidum contendere. Mediisque ex praesidiis quum quaereretur, "qui essent;" unus ex nostris respondit, ut "sileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant;" et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et praedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus recidisset; existimabat magna pars hominum qui in iis castris fuissent, se prope captos esse.

IV. Hoc misso ad Ullam praesidio, Caesar, ut Pompeium ob ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit. Ex quo itinere loricated viros fortes cum equitatu ante praemisit; qui simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset loricati, ut supra scripsimus, ex equis descendunt, et magnam praelium fecerunt; sic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se recipiant. Hoc timore adductus Sextus Pompeius literas fratri misit, ut "celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset." Ita Cn. Pompeius, Ulla prope capta, literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

V. Caesar, quum ad flumen Batim venisset, neque pro-

pter
plea
trip
one
quam
ratio
que
idem
tenti
quot
super
tenti
dam
angu
gusta
tem
Ita d
posse
quoc

VI
quos
fieri
firmi
quon
angi
ad C
pugn
peio
jus in
occu
pia in
Hic i
bula
quon
fari
fuger

VI
trans
Ategi
nition
foeru
mont
divid
ad flu
oppid
specta

pter altitudinem fluminis transire posset; lapidibus corbes plenos demisit; ito, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso paritione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos sit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prœlia fiebant; ut, modo hi, modo illi, superiores discederent. Quæ res quum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna inita; dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; et fluminis ripis appropinquantes, coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset adversarios in æquum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo a via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus presidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset; ea die, per viarum angustias, castra complura multasque balistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere cœpit: ejus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, presidii causa, Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestris copia in statione et in excubitu castris presidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima: itaque in illa obscuracione, cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumeludent Cæsar equites, et concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per convalles castra inter duos oppida Ateguam et Uebim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerant, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, et natura edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salso flumine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi, in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum; neque suis ausus est sub-

sidio.

sidio venire. Aquilas et signa habuit **xiii** legionum : sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant, et una facta ex coloniis quæ fuerunt in his regionibus ; quarta fuit Afraniana, ex Africa, quam secum adduxerat ; reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant : nam de levi armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius ; quod loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem difficilenique habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. Hic etiam, propter barbarorum crebras excursions, omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur ; et, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur : simulque in his habent speculas, et, propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta ; ut simul additus adscensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci destinatur, ut civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur : id quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam et Uebim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum ; ab suis castris circiter milia passuum **xv** grævus est excellens natura, qui appellatur Castra Posiluminaribilibi præsidiæ causa castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura, et quod remotum erat a castris Cæsaris, animadvertens loci difficultatem ; et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submitendum se mitteret. Ista fractus oppione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cepit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine, jactus facere ceperunt ; uti magnam partem hominum vulneribus affligerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cepissent, et majoribus castris Cæsari nuntius esset allatus, cum **xiii** legionibus est profectus. Et quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti ; in quibus duo*. Multi præterea armis exuti fuerunt ; quorum scuta sunt relata **Lxxx**.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit ; is signa Saguntinorum retulit **v**, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius ca-

stra sua incendit, et ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat; dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, et interfectus.

XI. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus persecuti sunt eos, qui commectas ad castra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti L. cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. Et, noctis tertia vigilia, in oppido aterrime pugnatum est; ignemque multum miserunt; sic ut et omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse: quum venient, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas; et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis, capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant; præciis manibus, missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt; compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri dissentirent; acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. L., quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

XIII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus est: idemque temporis glans missa est inscripta; "quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum." Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere, et oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, "missos facere loricanos, quique

quique praesidii causa praepositi oppido a Pompeio essent," orabant. Quibus respondit Caesar, "se conditiones dare, non accipere, consuevisse." Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emissio, pugnare pro muro toto coeperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime; simulque balista missa a nostris tarrem deiecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt; et puer qui balistam solitus erat observare.

XIV. Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; neque a nostris prohibitus: falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant; aliquot turmae cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectae; et propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armatura inter turmas adversariorum prostratae. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et majore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi coepissent. Qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuescent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt praelium facere.

XV. Fere apud exercitus haec est equestris praelii consuetudo. Quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus venissent; idque in praelio animadversum esset; complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre praelium facere coepit; usque eo, ut eadem proxime a vallo fecerint. In quo praelio adversariorum ceciderunt cxxiii; compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti, in castra sunt redacti: nostri ceciderunt xii; faucii xii pedites, et equites v. Ejus diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari coeptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecerint; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi; in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, et de muro praecipites mittere coeperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore, a Pompeianis clam[ad] nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, et xii vigilia eruptionem facerent.

Ita igne telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt; copiamque totâ eruptionem fecerunt; secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas (quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum causâ adificatæ erant), diruendas et incendendas; præterea argentum, et vestimenta; ut, dum nostri in præda detinerentur, illi, eadē facta, ad præsidia Pompeii se reciperent: nam, quod existimabat eos posse conatum efficiere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum, licet nec opinantibus nostris esse gestum; tamen virtute freti, repulso, multisque vulneribus affectos, oppido represserunt; prædaque et armis eorum sunt potiti; vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta, clamasse; "facinus se nefandum, et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse:" multa præterea dixisse: qua oratione deterritos, amplius jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum C. Antonio Lutatino venit, et apud Cæsarem verba se it: "Ut nam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem; et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem: cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani, indigentes præsidii, et propter patriæ luctuosam perniciem, dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorem ictus telorumque missis expectantes, victi, et deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes." Et, qualem," ait, "gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo."

XVIII. Remissis legatis, quum ad portam venisset; Tiberius Tullius, quum introeuntem C. Antonius infecutus non esset, revertit ad portam, et hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, sinu pugionem eduxit, et manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Castrum. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit: et nunciavit, "quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines xxxv; neque licere castris

Cn.

Cn. Pompeii nunciari neque dici, perisse quemquam. Servus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit: et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompeii castra discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, literis acceptis, quum in oppidum revertissent qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Luitani fratres transfugæ nuntiaverunt quam Pompeiis concionem habuisset: " quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducere ad mare verum: " unum respondisse, " ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent: " tum qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus depichesti, qui ad oppidum veniebant; quorum literas Caesar oppidanis objecit; et, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiavit, ompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigilia secunda, propter multitudinem telorum, turris lignea, qua nostra fuerat, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore, pro muro pugnatum acerrime: et turrim nostram, ut superiorem, incenderunt: idcirco quod ventum oppidani secundum haberunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, et ad nos transiit; dixitque, " se cum familia constitutum habuisse: et una transfugerunt ad Caesarem: illam oppressam et jugulatam. " Hoc præterea tempore tabellarii de muro sunt dejecti, in quibus scriptum est inventum: " L. Minutius Caesari: Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus; qualem me illi præstiti tali virtute et constantia futurum me inter te præstabo. " Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem audierunt: " si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. " Quibus respondit, " te Caesarem esse, fidemque præstaturum. " Ita ante diem xi Kalend. Martii, oppidum peritum, Imperator est appellatus.

XX. Et Pompeius, ex perfegis quum dediticnem oppidi factam esse scisset, castra movit Uebum versus: et circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere cepit. Caesar movit, et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane locatus unus ex legione, venacula ad nos transfugit, et nuntiavit, " Pompeium est

dano
genti
item
temp
sus i
jugul
turio
verna
cong
Ea n
verna
absce
XX
rioru
citer
nullo
quiti
securi
res C
ex qu
XX
Bursa
uti re
Cn. P
mule:
rentu
fuisse
ire in
Quor
quum
illi de
Duo
lerunt
qui q
esse g
concu
ei mar
vix po
gatum
state d
to; qu
pore,
magna
interfe
terito
bona v

danos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores." Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse: is vivus est combustus. Idemque temporis centuriones loricati VIII ad Cæsarem transfugerunt, ex legione vernacula; et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et faucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi XII, et unus ex legione vernacula; servi sunt in crucem sublati; militi, cervices abscissæ.

XXI. Postero die equites cum levi armatura, ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eò tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt CX, et ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Burfavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Burfavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent; nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio infecuti, ex aversione legatos jugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt. Et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt: qui quum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent; ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, et ei manus intentare cœperunt; "illius opera se perisse." Ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci; illi se satisfacturum. Potestate data: quum inde esset profectus; præsidio comparato; quum bene magnam manum fecisset; et nocturno tempore, perfallaciam, in oppidum esset receptus; jugulationem magnam facit: principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis; oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendi; nec cui extra vallum licere exire, nisi dis-

cinctum; idcircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius xvi accipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt: nec detinentibus ** nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Itaque, præter consuetudinem, quum a nostris animadversum esset cedere; centuriones ex legione v flumen transgressi duo, restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prælium facere cœpisset, et quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student eadem facere, et turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent; nam et munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vis se defendere posset. Ex his, utroque genere pugnae, complures sunt vulneribus affecti; in quis etiam Clodius Aquilius. Inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter ii centuriones, sit nemo desideratus, gloria se effe-
rentes.

XXIV. Postero die ab Soricaria utrorumque convenit copiarum. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius quum animadverteret castello se excludi Aspavia, quod ab Ucubi millia passuum v distat; hæc res necessario devocavit ut ad dimicandum descenderet: neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulus capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiarum tumulus excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejectique planitiæ: quæ res secundum nostris efficiebat prælium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magna cæde versabantur. Quibus mons, non virtus, saluti fuit. Quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omnique auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi armatura, cccxxiv; ex legionariis, cxxviii; præterque quorum arma et spolia sunt allata. Ita pridie ii centuriones

urionum interitio, hac adversariorum poena est litata.

XXV. Insequenti die, pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus praesidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto : nam, praeter equites, nullo loco aequo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt : simulque vociferantibus legionariis, quum locum esagitarent, ut consueti insequi existimare possent se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi, et planitie in aequo loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congregiendum in aequum locum non sunt ausi descendere, praeter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem cogitare coepit. Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanis Italicensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae : nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium [^{**} expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, feutorumque laudis insignis praefulgens opus celatum; quorum ^{**} pugna esset prope profecto dirempta, nisi, propter equitum concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura praesidii causa non longe ab opere castrorum constitisset]. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti; universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Caesar, ob virtutem, turmae Cassianae donavit millia xii, et praefecto torques aureos ii, et levi armaturae millia x. Hoc die A. Babius, et C. Flavius, et A. Trebellius, equites Romani Astenenses, argento prope recti equos, ad Caesarem transfugerant: qui nunciaverunt, "equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse coniectos; e quibus, occasione capta, se transfugisse." Item hoc die litterae sunt deprehensae, quas mittebat Ursanem Cn. Pompeius: "S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus; tamen, si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti praesidiis bellum ducunt: nam

singulas civitates circumfidend: inde sibi commeatus capiunt. Quare et civitates nostrarum partium conservabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeato privati, necessario ad dimicandum descendent."

XXVII. Insequenti tempore, quum nostri temere in opere distendi essent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntiaverunt, a. d. III Nonarum Martii, prælio, ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum; et Attium Varum circum castella præfisse. Eo die Pompeius castra movit; et contra Hispalim in oliveto constitit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna hora circiter vi visa est. Ita castris motis Ucubim, præsidium, Pompeius quod reliquit, iussit ut incenderent; et, deusto oppido, in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam; contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris, et fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die, quum iter facere Caesar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Ursonentium civitati, qui erant fautores, antea litteras miserat; "Caesarem nolle in convallem descendere, quod maiorem partem exercitus tironem haberet." Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hæc opinione fretus, totum se facere potius existimabat. Etenim et natura loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta: namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri * * *: [Interim nulla planities dividit]

XXIX. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum v; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppido excelso et loci natura. Hinc diligens proxima planities æquabatur: cujus decursum antecedeat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem; nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Caesar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quia media planities in aquam ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omni-

um conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, et diei Solisque serenitas : ut mirificum et optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri latari, nonnulli etiam timere; quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt : id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii præliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam : neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelsio loco aut ab oppido discederent. Nostri pede pressio propius rivum quum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI. Præterea auxiliares accedebant, prope alterum tantum. Nostri præsidia LXXX cohortibus, et VIIII millibus equitum. Ita, quum in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratos hostis erat superior; ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Casare esset animadversum; ne quid temere culpa sua sequius admitteretur, eum locum definire cepit. Quod quum hominum auribus esset objectum; moleste et acerbè accipiebant se impediri, quo minus prælium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiēbat; "Casaris copias timore impediri ad committendum prælium." Ita se effeferentes, iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno cum periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III et V legio, itemque cetera auxilia et equitatus. Prælium clamore facto committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecederant, adversarii loco superiore defendebantur acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus; sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ: congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulat et concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse; qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera affliciebant; quod a suo

loco hostes vehementer premere cœperunt; ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere cœpit. At ubi eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus solatus; imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma. Adversariosque vehementissime pugnantes, nostri agere ceperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum contigissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter xxx, et si quid amplius; præterea Labienus, Attius Varius: quibus occisis utrisque finis est factum: itemque equites Romani, partim ex urbe, partim ex provincia, ad millia lxx. Nostri desiderati ad hominum m. partim peditum, partim equitum; saucii ad d. Adversariorum aquile sunt ablatae lxv, et signa, et fasces. Præterea duces belli lxxvi capti sunt. Hos habuit res eximia.

XXXII. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituisent præsidium, nostri cogelantur necessario eos circumvallare. [Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; tenta et pila pro vallo: ** insuper occisi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conversa; univrsa hostium timorem, virtutisque infamia ** proposita viderent; et vallo circumcluderent adversarii: ** ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt.] Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam retexit. Cognito hoc negotio; quos equites, quod pecunia secum habuit, eis distribuit; et oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci; et secunda vigila ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera Cartiam contendit; quod oppidum abest a Cordubæ millia passuum cxx. Quo quum ad octavum miliarium venisset; P. Calpurnius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit; "quum minus belle haberet, ut mitterent lecticam, qua in oppidum de ferri possit." Litteris missis, Pompeius Cartiam desertur. Qui illam partem fautores erant, convenient in domum, quo esset delatus: (qui arbitrati sunt clandestum venisse); ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Quum frequentia convenissent, de lectica Pompeius eorum in fidem confagit.

XXXIII

XXXIII. Cæsar, ex prælio Munda munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex eade eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset ventum, conviciari cœperunt, "nos ex prælio paucos superesse: quo confugeremus?" Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transiecit, et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ et libertinorum caput, ex prælio Cordubam quum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam asserri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; resinam et nardum identidem sibi infundit. In novissimo tempore servum jussit, ex libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret fere, inter Cæsarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant a Sexto Pompeio manumissi; tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII, oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, tates ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadvertent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt. Qui superati a nostris, sunt interfecti hominum millia XIII; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur; ex prælio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; et, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatur venerunt. Ita, quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit: ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna intra Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæsaris præsidium receptum indignabatur; clam quod, Philo quidem, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus (is tota Lusitania notissimus erat); hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur; et Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reversus, in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteiensis renuntiaverunt, quod Pompeium in potestatem haberent; quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant

existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditum incenderent, et mœnia delerent; ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naves, quæ ad Batim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur; illi profugiant, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex qua civitate, legati ad deditionem venerunt. Mundensesque, qui ex prælio in oppidum confugerant, quum diutius circumfiderentur, bene multi deditionem faciunt; et, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi, eadem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Carteienses duces, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianorum partium fautores essent. Seditione concitata, portas occupant: cædes fit magna: saucius Pompeius naves xxx occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classis præfuisse; * ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit; partim peditatibus et equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item iv die, navigatione confecta, consequuntur. Qui imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, et locum quandam montem natura occupat. Equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt; diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset. quæ res maxime impediabat. Ita lætica a turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari quum a Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumeluditur. Erat accessus loci difficilis: nam idcirco quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura, cepit sibi Pompeius, quem vix magna multitudo * * *. Deducti homines ex superiore loco defendere possent, subeuntes in adventu nostri depellerentur telis; quibus cedentibus, cupidius insequerentur adversarii, et confestim tardabant

ab accessu. Hoc sapius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit; pari autem et celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut supra demonstravimus, faucibus, et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare cœpit; ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar Gadibus esset: Hispalim pridie Id. Aprilis, caput allatum, et populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente; Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt; et, bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones ejiciebatur; et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incensisque qui subsidium repeterent: ii sic dispositi erant, ut, a nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simulque qui e castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures nando, ad naves, quæ in silo fuerunt, se recipiunt, se anchoris sublati, pelagus remis petere ceperunt; quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar a Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundæ præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduus*; hostesque circum sese interclusi, inter se decernere; facta cæde bene magna, * * eruptionem faciunt. Nostris ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt; et reliquos vivos capiunt, xiv millia. Ac deinde Urtaonem profiscuntur:

scuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua, præterquam in ipso oppido, non erat. Nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propius millia passuum VIII, quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congestit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur et Urfaonem; Cæsar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat; "Initio quæsturæ suæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; et, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti prætura, ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, a Senatu petisse, et eis pecuniis provinciam liberasse; simulque patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque causas, multorum inimiciis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse et immemores et ingratos in se, et in populum Romanum, hoc bello, et in præterito tempore, cognosse. Vos, jure gentium," inquit, "et civium Romanorum institutis cognitis; more barbarorum, populi Romani Magistratibus sacrosanctis manus sæpe et sæpius attulistis: luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis: Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint Populi Romani in hac provincia haberi: Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi arripuit: Multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit: agros vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. An quos vos victores existimabatis? An me deleti, non animum advertebatis, x habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obistere, sed etiam cælum diruere possent? Quorum laudibus et virtute" . . . [Desunt reliqua]

Nomina populorum, oppidorum, fluviorum,
&c. quæ apud Cæsarem reperiuntur, a
S. CLARKIO ordine alphabetico digesta.

A.

- A** Carnania. regio Epiri. *Carnia.*
Achaia. reg. Peloponnesi. *le Duché de Clarence.*
Acilla *sive* Acholla. urbs Africa.
Adduadubis. *vide* Dubis.
Adrumetum oppid. Afr. *Toulba, sive Mahometta.*
Aduatici. *vide* Atuatici.
Ædui. pop. Gallia. *l'Autunois.*
Ægimurus. insula maris Africi. *la Galetta.*
Æginium. oppid. Thessalia.
Ægyptus.
Ætolia. regio Græciæ. *Artinia. Al. il Despotato.*
Agar. oppid. Africa. nescitur.
Agendicum. urbs Senonum. *Sens.*
Alba. oppid. Latii, in Italia. *Albano.*
Albici. pop. Gallia. Qui sint, nescitur. *Quibusdam, ceux de Viviers.*
Alesia, *sive* Alexia. Mandubiorum oppidum. *Alise. Vide Mandubii.*
Alexandria. urbs Ægypti. *Scandaria.*
Allobroges. *Sabaudi.*
Alpes, montes.
Amagetobria. urbs Gallia. nescitur.
Amantia. oppid. Macedonia. *Porto Raguseo.*
Amanus. mons Syriæ. *M. di Scanderona.*
Ambarri. pop. Gallia. incertum.
Ambialites. pop. Gallia. *ceux de Lamballe en Bretagne. Sed creditur corruptum ex Ambiani.*
Ambianum. oppidum Belgarum. *Amiens.*
Ambibari. pop. Gallia. *ceux d'Ambie en Normandie.*
Ambivareti. pop. Gallia. *les Vivarais.*
Ambivariti. *Brabantini.* incertum.
Ambracia. urbs Epiri *l'Arta.*
Amphilochi. pop. Epiri. *Anfiloca.*
Amphipolis. urbs Macedonia. *Christopoli seu Emboli.*
Anartes. pop. Germaniæ *Walachi. Servii Bulgari.* incertum.
Anas. fluv. Hispan. *Gaudiana sive Rio Roydera.*
Ancalites, Britanni. *The hundred of Henley, Camdeno.*
Ancona.

348 NOMINA POPULORUM, &c.

- Ancona. urbs Italiae. *Ancona.*
 Andes. pop. Galliae. *le Duché d'Anjou.*
 Antiochia. urbs Syriae. *Antachia.*
 Antuates. *vide Nantuates.*
 Apollonia. urbs Macedoniae. *Piergo.*
 Aponiana. insula prope Lilybæum, promontorium Siciliae.
 Apfus. fluv. Macedoniae. *Aspro. Al. Urco. Al. Spirnaz.*
 Apulia. reg. Italiae. *Paglia.*
 Aquilaria. opp. Africae, prope Clupeam.
 Aquileia. urbs Italiae. *Aquilegia.*
 Aquitania. regio Galliae. *Guenne.*
 Arar. fluv. Galliae. *la Saone, vel Sone.*
 Arduenna. silva. *Forêt d'Ardenne.*
 Arecomici. *vide Volcæ.*
 Arclate. urbs Galliae. *Arles.*
 Arminium. urbs Italiae. *Rimini.*
 Armenia minor. regio Asiae. *Aladuli.*
 Armoricae civitates. *la Bretagne.*
 Arretium. urbs Etruriae in Italia. *Arezzo.*
 Arverni. pop. Galliae. *le pays d'Auvergne.*
 Asculum. opp. Italiae. *Ascoli.*
 Ascurum. oppid. maritim. Mauritaniae.
 Asparagium. oppid. Macedoniae.
 Aspavia. oppid. Hispan. Bæt. *Espejo.*
 Asta. oppid. Hispan. Bæt. *Massa de Asta. Al. Xerez. Al. Fontera.*
 Ategua. oppid. Hispan. Bæt. *Tebala Feja.*
 Atrebares. pop. Gall. *le pays d'Artois.*
 Atuatici. *Leodenses. Al. le comte de Namur. Al. Bossée.*
 Atuatuca. pag. Belgii. *Torgren. Turgri.*
 Avaticum. urbs Aquitaniae. *Bourges.*
 Aulerci Eburovices. pop. Galliae. *le pays d'Evreux, en Normandie.*
 Aulerci Diablintes. pop. Galliae. regio dicta *le Perche.*
 Aulerci Cenomanni. pop. Galliae. *le pays du Maine.*
 Aulerci Brannovices. pop. Galliae. *la Morienne.*
 Ausci. pop. Galliae. *ceux d'Auchs, vel Aux en Gascogne.*
 Ausetani. pop. Hispaniae sub Pyrenæis.
 Auximium. oppid. Italiae. *Osimo sive Osme.*
 Axona. fluv. Gall. Belg. *Aisne.*
 B.
 Bacenis. silva German. *Thuringer Waldt. Al. der Harz Waldt.*
 Bætis. fluv. Hispan. *Guadalquivir.*
 Baturia. *vide Bethuria.*

- Bagrada. fluv. Africae prope Uticam.
 Balcares insulae. *Majorca et Minorca.*
 Batavorum insula. pars Geldriae. *Betters.*
 Belge. *les Pays-Bas.*
 Bellocassi sive Velocassiles pop. Galliae. *le Pays de Bayeux en Normandie. Al. le Vexin.*
 Bellovaci. pop. Galliae. *le Beauvaisis.*
 Bessi. pop. Thraciae.
 Bethunia. regio Hispan. Lusit. *Estremadura.*
 Betones sive Berones. pop. Hispan. Tarracon. *Bizces.*
 Bibracte. urbs Aduorum. *Beuvray d'Autun. Al. Beurel. Al. Beauluc.*
 Bibrax. Rhemorum oppid. *Beaune sive Bescon. Al. Bray.*
 Bibroci. Britanni. *the hundred of Bray. Camd.*
 Bigerriones. pop. Galliae. *le Comte de Bigorre en Gascogne. incertum.*
 Bithynia. regio Asiae.
 Bithuriges. pop. Galliae. *le Duché de Berri.*
 Boii. pop. Galliae. *les Bouchonnais.*
 Bosphorus. regio prope Pontum Euxinum.
 Brannovices. *vide Aulerci.*
 Bratipantium. opid. Bellovacorum. *Beuvais.*
 Britannia.
 Brundisium. urbs Italiae. *Brindisi.*
 Brutii. pop. Italiae. *Calabri.*
 Bullis. opid. Macedoniae.
 Bursavolentes. pop. Hispan. Bet. Creduntur iidem quae
 Ursavolentes.
 Butrintum. urbs Epiri. *Butrinto sive Butrinto.*

C

- Cabillonum. urbs Galliae. *Châlons sur Saône.*
 Cadetes. pop. Galliae. nescitur.
 Cadurei. pop. Galliae. *le pays de Quercy.*
 Cerei. pop. Belgii. incertum.
 Calagurritani. pop. Hispan. Tarracon. *Calaberra.*
 Caletes. pop. Galliae. *le pays de Calx en Normandie.*
 Calydon. urbs Aetoliae. *Ayton.*
 Camerinum. urbs Umbriae in Italia. *Camertino.*
 Candavia. reg. Macedoniae. *la Canavia.*
 Canopus. urbs Aegypti. *Bechir.*
 Cantabri. pop. Hispan. Tarracon. *Biscaya.*
 Cantium. pars Britanniae. *Kent.*
 Canusium. urbs Apulia in Italia. *Canosa.*
 Cappadocia. reg. Asiae.
 Capua. urbs Italiae. *Capoa.*
 Carales. Sardinia urbs. *Cagliari.*

G g

Caracas,

- Caracaso, urbs Gall. *Carassone*.
 Camona, oppid. Hispan. Bat. *Carmone*.
 Carnutes, pop. Gallie. *le pays du Chartrain*.
 Carrucea, oppidum Hispan. nescitur.
 Carteia oppid. Hispan. *Algezira*. Al. *Tarifa*.
 Caslinum, oppid. Italie. *Castelluzza*.
 Cassi, Britanni. *The hundred of Caishow*. Caml.
 Castulonensis saltus, urbs Hispan. Tarracon. *Caston la vieja*.
 Castra Posthumiana, oppid. Hispan. Bat. *Castro el Rio*.
 Catuani, pop. Gallie. *ceux de Douay*. Sed creditur corruptio
 ex Atuatici.
 Caturiges, pop. Gallie. *le pays d'Embrum*. Al. *Charges*.
 Cebenna, mons. *vide* Gebenna.
 Celtæ pop. Gallie.
 Celuberia, reg. Hispan.
 Cnimagni, Britanni. *Ieni*. Camd. *S. ffolk*, *Norfolk*, et *Cro-*
bridgefirc.
 Cenomanni, pop. Gallie. *le pays du Maine* sive *Main*.
 Centrones, pop. Gallie. *le pays de Tarantaise*.
 Centrone, Nerviorum clientis, pop. Belgii. *ceux de Cambray*.
 Al. *de S. Truyen*. *Gandaveses*.
 Cerauni, montes Epiri. *Monti di Cimeria*.
 Cercina, insula Afr. *Chercara*. *Cercara*.
 Cherronesus, penins. Afr. prope Alexandriam.
 Cherusci, pop. Germanie. *Lauenburgerse*. Al. *Marsburg*.
 Cilicia, reg. Asia min. *le Caramanie*.
 Cimbri, pop. Germanie. *Jutlandese*.
 Cinga, flux. Hispan. *Circa* sive *Seng*.
 Cingulum, oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli*.
 Cirta, oppid. Afr. *Constantina*. sive *Constantina*. Al. *Tripoli*.
 Clupea, urbs Afr. maris *Quipia*.
 Cocofates, pop. Gallie. nescitur.
 Comana, Pontica. *Com* sive *Tabachzan*.
 Comana, Cappadociae. *Arnimacha*.
 Compta, urbs Ital. *Conza* sive *Consa*.
 Condrusi sive Condrusenes, pop. Belgii. *Cordratt*.
 Confluens Mosæ et Rheni. *Coblentz*.
 Corcyra, insula Epiri. *Corsu*.
 Corduba, urbs Hispan. Bat. *Cerdeva*.
 Corfinium, oppid. Pelignorum, in Ital. *St Felino*. Al. *Faventum*.
 vicus Apretii.
 Corneliana Castra, urbs. Afr. inter Carthaginem et Numidiam.
 Cosa, *vide* Compta.
 Cosanum, urbs Calabria, in Ital. *Cossino*.
 Cretenses, *ceux de l'Isle de Candie*.
 Curiosolitæ, pop. Gallie. *Cornouaille en Bretagne*.

NOMINA POPULORUM, &c. 351

Cyclades. inf. *Ægæi maris. P'Isle dell' Archipelago.*
Cyprus. inf. *Cypro.*

D

Daci. *Transylvani, Moldavi, et Valachi.*
Danubius. fluv. *Donau.*
Dardani. pop. *Myſie. Raſſia, et pars Servia.*
Decetia. opp. Gallia. *Decise ſur Loire.*
Delphi. urbs Achaia. *Delfo. Al. Salona.*
Delta. pars Aegypti. in ostiis Nili.
Diablintes. pop. Gallia. regio dicta *le Perche. Al. Diablines*
en Bretagne. Al. Linter, Brabantia.
Dubis. fluv. Burgundia. *le Doux.*
Duratium. vulgo, urbs Gallia. in Pictaviensi provincia
Sed apud Caſarem revera eſt nomen vini nobilis.
Durocortorum. urbs Gallia. *Reims.*
Dyrrhachium. urbs Macedonia. *Darazzo. Drazzi.*

E

Eburones. pop. Belgii. *Tongres. Al. Liegeois.*
Eburovices. vide Aulerci.
Elaver. fluv. Gallia. *Allier.*
Eleutheri. vide Cadurei et Sueſſiones.
Elis. urbs Peloponneſi. *Belvedere.*
Elufates. pop. Gallia. *le pays d'Enſe en Gascogne.*
Ephesus. urbs Aſia. min. *Eſeſo. Figena.*
Epidaurus. urbs Dalmatia marit. *Raguſa. Dobronicba.*
Epirus. regio Graeciae. *Chimera et Larta.*
Elii. pop. Gall. *ceux de Seez. Sed potius creditur corruptum*
ex Adui.
Eufubii. creditur corruptum ex Unelli vel Lexovii.

F

Fanum. urbs Umbriae. in Italia. *Fano.*
Frentani. pop. Italiae.

G

Gabali. pop. Gallia. *le pays de Givaudan.*
Gaditani. pop. Hiſpan. *ceux de Cadix.*
Galli.
Galligræcia. regio Aſia min. *Golia.*
Gardes. pop. Gallia. *le pays de Gavre, ſive Gavardan. Al.*
Agennais.
Gaioceli, ſive Graioceli. pop. Gallia. *ceux de Mont Cenis. Al.*
de la Val de Morienne. Al. du Monte Genevre.
Garumna. fluv. Gallia. *la Garonne.*
Garumni. pop. Gallia. circa Garumnā.
Gebenna. *Montagnes de Cevennes.*
Genabum. opp. Gallia. *Orleans.*
Geneva.

G 2

Genusus.

352 NOMINA POPULORUM, &c.

Genusus. fluv. Macedoniæ.

Gergovia, Boiorum et Arvernorum. urbes Gallix. incertum.
Germania.

Getuli. pop. Africæ.

Gomphi opp. Thessaliæ. *Gonfi.*

Gorduni. pop. Belgii. *Gandavenses.* Al. *ceux de Courtray*, incertum.

Grazioceli. *vide* Garoceli.

Grudii, Nerviorum clientes. pop. Belgii. *ceux de Bruges.*
Al. *de Louvain.*

H

Haliacmon. fluv. Macedoniæ.

Harudes. pop. Germaniæ. nescitur.

Helvetii. *les Suisses.*

Helvii. pop. Galliæ. *le pays de Vivarez.*

Heraclæa Senticæ. oppid. Macedoniæ.

Hycinia silva, in Germania. *Forest de Bohème.* olimonia amplior.

Herminius, mons Lusitaniz. *Monte Armino.* Al. *Monte della Stella.*

Hibernia.

Hippo. urbs Africæ. *Byz.*

Hispalis. urbs Hispan. Bæt. *Sevilla.*

Hispania.

I

Jacetani. *vide* Lacetani.

Judertini (*sive* Hiadertini). Jadera urbs Illyrici. *Zara.*

Iberus. fluv. Hispan. Taracon. *Ebro.*

Iccius *sive* Itius portus. oppid. Gal. *Vissant*, *sive* *Wissant.*
Al. *Calis.*

Igilium' il Giglio. l'Isle du Lys, in Mari Tyrreno.

Iguvium. urbs Umbriæ, in Italia. *Gubbio.*

Ilerda. urbs Hispan. Tarracon. *Lerida.*

Iilurgavonenses. pop. Hispan. prope Iberum.

Illyricum *Sclavonia.*

Illorgis. oppid. Hispan. Bæt. *Illera.*

Issa. insula maris Illyrici. *Lissa.*

Italia.

Italica. urbs Hispan. Bæt. *Sevilla le veja.* Al. *Alcala del Rio.*

Ituræa. reg. Palestinæ.

Jura. mons. Gall. *le Mont Juras.*

L

Lacetani. pop. Hispan. sub Pyrenæis.

Larinates. Larinum. urbs Ital. *Lorino.*

Larissa. urbs Thessal. *Larizza.*

Latobriges, *sive* Latobrigi. nescitur.

Lemanus lacus. *le Lac de Geneve.*
 Lemovices. pop. Gall. *le Limosin.*
 Lemovices Armorici. *ceux de St Paul de Leon.*
 Lenium oppid. Lusitan. nescitur.
 Lepontii incolæ vallis Levontinæ, inter Alpes.
 Leptis oppid. Afr. *Lebeda sive Lepeda.*
 Levaci. pop. Belgii incertum.
 Leuci. pop. Gall. Belgicæ *le Toulous.*
 Lexovii. pop. Gall. *Lisieux en Normandie, le Lieuvin.*
 Liburni. pop. Illyrici.
 Ligeris. fluv. Gall. *le Loire.*
 Lilybeum. promont Siciliæ. *Capo Coco. xi. Capo Boce.*
 Limio sive Limonum. urbs Gall. *Poitiers.*
 Lingones. pop. Gall. *ceux de Langres.*
 Lissus. urbs Macedon. *Alessio.*
 Lucani. pop. Italiæ.
 Luceria. urbs Ital. *Lucera.*
 Lusitania. *Portugal.*
 Lutetia. *Paris.*

M

Macedonia.
 Magetrobia sive Amegetrobia. urbs Gal. incertum.
 Malaca. urbs Hispan. Bæt. *Malaga.*
 Mandubii. pop. Gall. *vide Alexia. l'Auxois en Bourgogne.*
 Marcomanni. pop. German. *Marck. Al. Bohemia.*
 Marrucini. pop. Aprutii. in Italia.
 Marfi. pop. Ital. *Dacoto de Marfi.*
 Massilia. urbs Gall. *Marseille.*
 Matifeo. urbs Gall. *Mafcon.*
 Matrona. fluv. Gall. *la Marne.*
 Mauritania. reg. Africa. *Barbarie.*
 Mazaca. urbs Cappadociæ. *Tisaria.*
 Mediomatrices. *ceux de Metz en Lorraine.*
 Medobrega. urbs Lusitan. *Armenna.*
 Meldæ. *ceux de Meaux.* Sed creditur corruptum ex Belgæ.
 Melodunum. oppid. Gall. supra Lutetiam. *Melun.*
 Menapii. pop. German. in ora Flandriæ maritima. incertum.
 Messina. urbs Siciliæ. *Messina.*
 Metiosedum. oppidum Gall. ad Sequanam infra Lutetiam. *Corbeil.*
 Metropolis. urbs Thessaliæ, inter Pharsalum et Gomphos.
 Mitylena. urbs Lesbi inf. *Metelin.*
 Mona. inf. *Man. Al. Anglesey,* minus recte.
 Morini. pop. Gall. *ceux de Terzuanne en Artois.*
 Mosa fluv. Gall. Belgicæ, *la Meuse.*
 Munda. urbs Hispan. *Munda. Al. Ronda la Veja.*

N

- Nabataei. pop. Arabiæ.
 Nannetes. pop. Gal. *ceux de Nantes*.
 Nantuates. pop. Gall. Incertum.
 Narbo. urbs Gall. *Narbonne*.
 Naupactus. urbs Ætoliæ. *Lepanto*.
 Neapoli. urbs Ital. *Napoli*.
 Neapolis. urbs Afr. inter Clupeam et Adrumetum.
 Nemetes. pop. German. *ceux de Spire*.
 Nemetocenna. oppid. Belgii. incertum. *Quibusdam, Arras*.
 Nervii. *le Hayaault*. Al. *ceux de Tournay*. Incertum.
 Nicopolis. oppid. Armen. min. *Gianich*. Al. *Choirme*.
 Nilus. fluv. *le Nil*.
 Nitiobriges. pop. Gall. *P' Agenois*.
 Naricum, sive Norcia. urbs German. *Nuremberg*. Incertum.
 Noviodunum Sueffionem. *Soissons*.
 Noviodunum Æduorum. *la ville de Nevers*.
 Noviodunum Belgarum. *Noyon*.
 Noviodunum Biturigum. *Neuvy sive Neufuy*.
 Numidæ. pop. Africæ.
 Nymphæum, promontiorum Macedon. in confinibus Illyrici.

O

- Obucula, oppid. Hispan. Bat. incertum.
 Ocelum, oppid. Alpinum Gal. *Exilles*. Al. *Oulx*.
 Octodurus, oppid. Helvet. *Martinach, Martigny, St. Maurice*.
 Octogesa, oppid. Hispan. *Tarracon. Mequinenza*.
 Orchomenus, oppid. Bæotix. *Orcomens*.
 Oricum, oppid. Epiri. *Orco*. sive *Orcha*.
 Oscenses, pop. Hispan. *Tarracon*.
 Oſismii, pop. Gall. incertum.

P

- Pæmani. *ceux de Piemont*, in territorio Leodiensi. incertum.
 Palæpharsalus. *vide Pharsalus*.
 Palæste. oppid. Epiri, prope Oricum.
 Parada. oppid. Africæ. non longe ab Utica.
 Parætonium. urbs Afr. marit. *Alberton, sive Barton*.
 Parisii, *P' Isle de France*.
 Parthi. pop. Asiæ.
 Parthini. pop. Macedoniæ.
 Peligni. pop. Ital. in Aprutio.
 Pelusium. urbs Ægypti. *Belbais*.
 Pergamus. urbs Asiæ. *Pergamo*.
 Petra. oppid. Macedoniæ.
 Petrogorii. reg. Gall. *le Perigord*.
 Pharsalus. urbs Thessaliæ. *Farsa*.

Pharos.

Pharus. olim insula *Ægypti. Farion.*
 Picenum. reg. Italiæ. *la Marca d' Ancona.*
 Pictones. pop. Galliæ. *le pays de Poitou.*
 Pirustæ. pop. Illyrici. *Albanesi.* incertum.
 Pisaurum. urbs Umbriæ in Italia. *Pesaro.*
 Pleumofii. pop. Belgiæ circa Tornacum. incertum.
 Pontus. reg. Asiæ, ad mare Euxinum.
 Posthumiana castra. *vide Castra.*
 Preciani. pop. Galliæ. *Precins.* incertum.
 Provincia Romanorum. *la Provence.*
 Ptolemais. urbs Africa. *St Jean d' Acre.*
 Pyrenæi montes.

R

Ravenna. urbs Italiæ *Ravenna.*
 Rauraci. pop. Helvetiis finitimi *ceux de Bale.*
 Rhedones. pop. Galliæ. *ceux de Rennes en Bretagne.*
 Rhemi. pop. Galliæ. *le Remois.*
 Rhenu. fluv. *le Rhein.*
 Rhodanus. fluv. Galliæ. *le Rhone.*
 Rhodii. *ceux de Rhodes.*
 Roma.
 Ruspina. urbs Africa marit. *Soufe. Al. Mahadia.*
 Rutheni. pop. Galliæ *la Rouergue. le Rodais.*

S

Sabis. fluv. Belgii. *Sambre.*
 Saguntini. pop. Hispan. *Tarracon. Morvedre.*
 Salonæ. urbs Dalmatiæ. *Salona. Al. Spalatro.*
 Salsum. fluv. Hispan. Bæt. *Rio Salado, sive Guadajos.*
 Samarobriva. pagus Galliæ Belgiæ. *Amiens.*
 Santones. pop. Galliæ. *la Saintongue.*
 Sardinia insula. *Sardegna.*
 Sarfura. oppid. Afr. nescitur.
 Scaldis. fluv. Belgii. *P. Escaut. Scheld.*
 Seduni. pop. Galliæ *le haut Valais.*
 Sedusii. pop. Germaniæ. nescitur.
 Segni. pop. Belgii. nescitur.
 Segontiaci. Britanni incertum.
 Segovia. urbs Hispan. Bæt. *Segovia la menor.*
 Segusiani. pop. Galliæ. *le Lyonnais.*
 Senones. pop. Galliæ *le Senonais.*
 Sequana. fluv. Galli. *la Seyne.*
 Sequani. pop. Galliæ. *la Franche-Comte.*
 Setuvii. pop. Galliæ. *ceux de Seez.* incertum.
 Sibutzates. pop. Galliæ. *le pays de Buch.* incertum.
 Sicilia. insula.
 Sicoris. fluv. Catalonia. *Segre.*

Sigambri

356 NOMINA POPULORUM, &c.

Sigambri *sive* Sicambri. pop. Germaniæ. nescitur.
 Silicensis, fluv. Hispan. Bæ. *Rio de las Algamidos*. Al.
 creditur corruptum ex Singuli; *Xenil*.
 Soricaria. oppid. Hispan. nescitur.
 Soritia. oppid. Hispan. nescitur.
 Sotiates, *vel* Sentiates. pop. Galliæ. *Solz. le pays alentour
 d' Aire*.
 Sueffiones. pop. Galliæ. *le Soiffonnois*.
 Suevi. pop. Germaniæ. *Schwaben*.
 Sulcitani. pop. Sardinia.
 Sulmo. urbs Italiæ. *Sulmona*.
 Syria.

T

Tamēsis. fluv. Britann. *Thames*.
 Tarbelli. pop. Galliæ, prope Pyrenæos montes. *ceux d'Als
 et de Bayone au pays de Labourd*.
 Tarracina. oppid. Italiæ.
 Tarracoenſes. Tarraco. urbs Hispan. *Tarragone*.
 Tarsus. urbs Ciliciæ. *Tarso*.
 Tarusates. pop. Galliæ. *le Teursan*. incertum.
 Tauris. insula in mari Illyrico. nescitur.
 Taurois castellum prope Massiliam.
 Tectofages, *vide* Volcæ.
 Tegea. oppid. Africæ. nescitur.
 Tenchteri. pop. Germaniæ. nescitur.
 Tergestini. *ceux de Trieste*. in confinibus Istriæ et Carno-
 rum.
 Teutoni. pop. Germaniæ. *Teutsch*.
 Thabena. urbs Africæ.
 Thapsus. oppid. Africæ. mant.
 Thebæ. urbs Bæotia. *Tiba sive Stibes*.
 Thessalia regio Macedoniæ.
 Thurii, *sive* Turii. pop. Italiæ. *Torre Brodogneto*.
 Tigurinus pagus. *Canton de Zurich*. Al. *ceux d'Avenches*.
 Tisdra, *sive* Tisdrus. urbs Africæ. *Cairouan*.
 Tolosates. pop. Galliæ. *ceux de Toulouse*.
 Tralles. urbs Asia. min. in Lydia. *Chora*.
 Treviri. *le Trevirois*. *ceux de Triers*.
 Triboces, *sive* Triboci. pop. German. *Alsace*.
 Trinobantes. pop. Britan. *Middlesex*.
 Tulingi. pop. German. incertum.
 Turinus ager. *vide* Thurii.
 Turones. pop. Galliæ. *la Touraine*.

V

Vacca. oppid. Africæ. nescitur.
 Vahalis, *sive* Walis, fluvius. pars Rheni. *Wael*.

- Vangiones, pop. German. *Wormes*.
 Varus, fluv. Gall. *le Var*.
 Ubii, pop. German. *ceux de Cologne*.
 Ucubis, oppid. Hispan. Bæt. *Lucubi*.
 Velauni, pop. Galliæ. *le Velai*.
 Vellaunodunum, oppid. Gall. *Auxerre*. Al. *Château London*.
 Al. *Villeneuve en Lorraine*. Al. *Veron*.
 Vellocaffes, *vide* Bellocassès.
 Veneti, pop. Gall. *Vannes en Bretagne*.
 Ventisphone, oppid. Hispan. nescitur.
 Veragri, pop. Gall. *le pays de Gavot*. Al. *Chablais*.
 Verbigenus, sive Urbigenus pagus. pop. Helvet. *le pays alentour d'Orbe*.
 Veromandui, pop. Gall. *le Vermandois*.
 Versaonenses, *vide* Ursaonenses.
 Vesontio, urbs Gall. *Bezancon*.
 Vetiones, pop. Hispan. *Extremadura*.
 Vibo ad fretum. oppid. Italiæ, prope fretum Siculum.
 Vienna, urbs Gall. Narbonensis. *Vienne en Dauphine*.
 Ula, sive Ulia. oppid. Hispan. Bæt. *Monte major*. Al. *Vaena*.
 Al. *Vilia*.
 Unelli, pop. Gall. nescitur.
 Vocates, pop. Gall. in finis Lapurdenfium. *Buchs*. incertum.
 Voconti. pop. Gall. *ceux de Die en Dauphine. et de Vaison au Comtat de Venisse*.
 Vogesus, *le Mont de Vague en Lorain*. Al. *de Faucilles*.
 Volcæ Arecomici et Tectosages. pop. Gall. *le bas et le haut Languedoc*.
 Ursa, oppid. Hispan. Bæt. *Offuna*.
 Usceta, oppid. Afr. nescitur.
 Uspetes, pop. German. incertum.
 Utica, urbs Afr. *Biserte*.
 Uxellodunum. oppidum Gall. incertum, *Quibusdam Uffoldum*.
 Uzita, oppid. Afr. incertum.

X

Xantones, *vide* Santones.

Z

Zama, urbs Afr. *Zamora*.

Zetta. oppid. Afr. marit. *Zerbi*.

Ziela, sive Zela. urbs Ponti.

F I N I S.

